

С.А. Габрусевіч, С.В. Марозава

**Прафесар Ігнат Анацэвіч
Жыццё. Спадчына**

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ ІМЯ ЯНКІ
КУПАЛЫ»

С.А.ГАБРУСЕВІЧ, С.В.МАРОЗАВА

ПРАФЕСАР ІГНАТ АНАЦЭВІЧ. ЖЫЦЦЁ. СПАДЧЫНА

Гродна 2005

PAWET.NET

УДК 930 (476)
ББК 63.1(4Бєі)
Г12

Рэцэнзенты: доктар гістарычных навук, акадэмік НАН Беларусі

М.П. Касцюк;

доктар гістарычных навук, прафесар А.М. Нечухрын.

Рэкамендавана саветам аб'яднання кафедр сацыяльна-гуманітарных навук.

Габрусевіч С.А.

Прафесар Ігнат Анацэвіч. Жыццё. Спадчына / С.А.Габрусевіч,
Г12 С.В.Марозава. – Гродна: ГрДУ, 2005. – 216 с.

ISBN 985-417

Кніга прысвечана выдатнаму беларускаму гісторыку 1-й паловы XIX стагоддзя, прафесару Віленскага ўніверсітэта Ігнату Анацэвічу, вядомаму сучаснікам пад псеўданімам Жэгота з Малой Бераставіцы. Асвятляюцца жыццёвы шлях вучонага, яго педагагічная і навуковая дзейнасць, гістарычныя погляды. Значная ўвага нададзена яго навуковай спадчыне.

Кніга будзе карыснай для чытача, які цікавіцца мінулым беларускай гістарычнай навукі.

УДК 930 (476)
ББК 63.1(4Бєі)

ISBN 985-417
2005 г.

© Габрусевіч С.А., Марозава С.В.,

PAWET.NET

*«Заканадаўца, палітык,
цывільны, вайсковы, рэлігійны
службовец ва ўсіх жыццёвых адносінах
не могуць беспакарана абысціся без
гісторыі... Народ, калі не слухае голасу
гэтай навукі, будзе асуджаны і ў доўгай
чарадзе паразы будзе дарэмна
аплакваць сваю невідушчасць».*

Жэгота Анацэвіч.

ПРАДМОВА

З якога часу пачынаецца сістэматычнае навуковае вывучэнне гісторыі Беларусі? Звычайна пачатак айчынай гістарыяграфіі выводзяць з другой паловы XIX ст. На наш погляд, яго трэба шукаць на 40–60 гадоў раней, чым прынята ў навуцы. Чаму? Адказ на гэтае пытанне дае спадчына чалавека, якому прысвечана наша кніга. У свой час ён быў вядомы пад псеўданімам “Жэгота з Малой Бераставіцы”. Яго сапраўднае імя – Ігнат, сын Сымона, АНАцэвіч. Напісанне прозвішча, як і шмат што іншае ў яго жыцці, было незвычайным.

Чалавек, які звярнуў на сябе ўвагу прускага, а потым расійскага ўрада; стыпендыят прускага караля; выкладчык Кёнігсбергскага ўніверсітэта і каралеўскі перакладчык; хадаўнік перад Напалеонам за пакрыўджаных французамі рускіх падданных; член знакамітага Румянцаўскага гуртка; намеснік дырэктара Беластоцкай гімназіі, магістр філасофіі; адзін з самых выдатных прафесараў Віленскага ўніверсітэта; калежскі асэсар; сябар Іахіма Лялевеля¹;

¹ Іахім Лялевель (1786–1861) – польскі гісторык, прафесар, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў Варшаве. Скончыў Віленскі ўніверсітэт (1808), дзе ў 1815–1818 і 1821–1824 г. выкладаў, узначальваў кафедру ўсеагульнай гісторыі. Ідэйны кіраўнік студэнцкіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў, пасля раскрыцця якіх адхілены ў 1824 г. ад работы ва ўніверсітэце. Заснавальнік рамантычнай школы ў польскай гістарыяграфіі. Даследаваў гісторыю Польшчы, Беларусі і іншых славянскіх краін. Разам з прафесарам Віленскага ўніверсітэта І.Даніловічам вывучаў помнікі беларуска-літоўскага права. Супрацоўнічаў з беларускім славістам М.Баброўскім.

педагог, які вучыў айчынной гісторыі Адама Міцкевіча¹ і Юліюша Славацкага²; прафесар, які кінуў выклік магутнаму сенатару Навасільцаву³ і за гэта апынуўся на лаве падсудных; першы беларускі даследчык гісторыі Вялікага княства Літоўскага; знаўца крыніц па беларускай і літоўскай сярэднявечнай гісторыі і ранняй гісторыі новага часу; знаток моў: рускай, польскай, нямецкай, лацінскай, французскай; член Пецябургскай археаграфічнай камісіі; вучоны, шырока вядомы ў навуковых колах Беларусі, Польшчы, Літвы, Расіі, Прусіі, Латвіі. Усё гэта – пра Жэготу з Малой Бераставіцы. Энцыклапедыі і даведнікі XIX–XX ст. вызначаюць яго больш афіцыйна: гісторык, крыніцазнаўца, археограф, архівіст, выдавец.

Акрамя ўсяго іншага, гэты чалавек, па словах ягонага сучасніка, – яшчэ і “віноўнік не толькі перад уласным краем, але, здаецца, нават і перад большай часткай адукаванай Еўропы”. Чаму ён вінаваты і ў чым – адказ шукайце ў гэтай кнізе.

¹ Адам Міцкевіч (1798–1855) – польскі паэт, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў фальварку Завоссе Навагрудскага павета. Скончыў Навагрудскую дамініканскую школу (1815) і Віленскі ўніверсітэт (1819). Адзін з лідэраў таварыства філаматаў і філарэтаў. Пасля выкрыцця і разгрому віленскіх тайных маладзёжных таварыстваў арыштаваны і пасля многіх месяцаў зняволення ў 1824 г. высланы з Вільні. У 1829 г. пакінуў Расію. Жыў у Рыме, Швейцарыі. Разам з І.Лялевелем у Парыжы з’яўляўся адным з лідэраў левага дэмакратычнага крыла польскай эміграцыі. Прафесар Лазанскага ўніверсітэта і “Каледж дэ Франс” у Парыжы.

² Юліюш Славацкі (1809–1849) – польскі паэт. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэта ў 1828 г. З 1831 г. жыў у Парыжы.

³ Мікалай Мікалаевіч Навасільцаў (1768–1838) – рускі дзяржаўны дзеяч, прэзідэнт Пецябургскай акадэміі навук (1803–1810), граф (з 1833). З 1813 г. віцэ-прэзідэнт Часовага Савета, створаанага для кіравання Варшаўскім герцагствам. З 1832 г. старшыня Дзяржаўнага савета і кабінета міністраў.

“...ЦЯПЕР ДРУГІЯ ПРА ЯГО ГАВОРАЦЬ І ГАВАРЫЦЬ БУДУЦЬ”

Існуе небеспадстаўная думка, што “ўласна беларускую нацыянальную ідэю стварылі не шляхецкія паэты і рэвалюцыянеры, а гістарычна адукаваныя спакойныя “папавічы”: сыны уніяцкіх святароў Міхайла Баброўскі¹, Ігнат Даніловіч², Ігнат Анацэвіч, Платон Сасноўскі, Іосіф Ярашэвіч³ і інш., якія яшчэ напачатку XIX ст. “здолелі нацыянальна вызначыць Беларусь”⁴. Яны склалі славетную кагорту прафесараў Віленскага ўніверсітэта 20-х гадоў XIX ст., якая, разам з Іаахімам Лялеведам, зрабіла “рэвалюцыю на карысць духа з уронам для матэрыі”⁵. Сваёй дзейнасцю ва ўніверсітэце, дзе да таго квітнелі толькі матэматыка ды біялогія, яны вывелі грамадскія навукі на першараднае месца і паклалі пачатак гіганцкаму гістарычнаму руху. М.Баброўскі, І.Даніловіч, І.Анацэвіч,

¹ Міхаіл Баброўскі (1784–1848) – беларускі славіст і арыенталіст. Нарадзіўся ў вёсцы Вулька Бельскага павета (цяпер Польшча). Доктар тэалогіі, член Археалагічнай акадэміі ў Рыме, Парыжскага і Лонданскага азіяцкіх навук таварыства, Таварыства гісторыі і старажытнасцяў расійскіх пры Маскоўскім ўніверсітэце. У 1822–1824 і 1826–1833 г. прафесар экзагетыкі і герменеўтыкі Віленскага ўніверсітэта. З 1883 г. жыў у вёсцы Шарашова Пружанскага павета. Памёр ад халеры.

² Ігнат Даніловіч (1787 – 1843) – беларускі гісторык і правазнавец, адзін з першых даследчыкаў летапісных і заканадаўчых помнікаў Беларусі і Літвы. Нарадзіўся ў вёсцы Грынявічы Бельскага павета Падляскага ваяводства (цяпер Польшча). З 1822 г. прафесар Віленскага ўніверсітэта і дэкан юрыдычнага факультэта. Прафесар Харкаўскага (з 1825) і Маскоўскага (з 1839) ўніверсітэтаў, першы дэкан юрыдычнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта (з 1835).

³ Іосіф Ярашэвіч (1793–1860) – беларускі гісторык, этнограф, юрыст. Нарадзіўся ў г. Бельск-Падляскі Беластоцкага ваяводства. Скончыў Віленскі ўніверсітэт (1815), прафесар права гэтага ўніверсітэта (1826–1831).

⁴ Латышонак А. Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі // Спадчына. – 1992. – № 1. – С. 9, 14.

⁵ Onaciewicz Żegota // Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana. – Т. 5. – Warszawa, 1905. – S. 268.

І.Ярашэвіч, а таксама Тэадор Нарбут¹ былі першымі беларускімі прафесійнымі гісторыкамі, якія заклалі падмурак нацыянальнай канцэпцыі гісторыі сваёй Бацькаўшчыны². Сваімі доследамі і самаахвярнасцю яны стварылі рэальную навуковую базу, на якой грунтаваўся і якую выкарыстоўваў пазнейшы беларускі нацыянальны рух³.

Галоўным аўтарытэтам у галіне айчыннай гісторыі быў Ігнат Анацэвіч. Прафесар Ігнат Даніловіч лічыў яго “вучоным, найбольш дасведчаным у літоўскай гісторыі”.

Літва, над гісторыяй якой амаль усё жыццё працаваў прафесар І.Анацэвіч, – у геаграфічным сэнсе намнога шырэй за сучасную тэрыторыю Літвы. Гэта Літва ў гістарычным разуменні, Вялікае княства Літоўскае – адна з буйнейшых еўрапейскіх дзяржаваў XIV–XV ст., ядром якой, эканамічным, культурным і ў значнай ступені палітычным, былі беларускія землі. У сваёй працы “Погляд на гісторыю Вялікага княства Літоўскага” даследчык так акрэслівае яе межы: “Сёння да ліку літоўскіх губерняў адносяцца толькі Віленская ды Гродзенская. Літва ж гістарычная мела межы ад Дзвіны, Дона, Волгі і Днястра аж да Балтыйскага мора”⁴.

Ігната Анацэвіча лічаць “сваім” нашы заходнія суседзі – палякі⁵: нарадзіўся ў Рэчы Паспалітай, даследаваў гісторыю ВКЛ, пісаў на польскай мове, вучыўся ў Элку,

¹ Тэадор (Фёдар Яўхімавіч) Нарбут (1784 – 1864) – гісторык і археолаг. Нарадзіўся ў маёнтку Шаўры Лідскага павета, цяпер Воранаўскі раён. Скончыў Віленскі ўніверсітэт (1803), Пецябургскі кадэцкі корпус. Ваенны інжынер, удзельнік войн пачатку XIX ст. З 1812 г. у адстаўцы. Жыў у сваім маёнтку, даследаваў гісторыю ВКЛ. Аўтар “Гісторыі літоўскага народа” (т. 1–9, 1835–1841).

² Біч М. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь // Беларускі гістарычны часопіс. – 1993. – № 1. – С. 16.

³ Białokozowicz B. Między wschodem a zachodem: Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej. – Białystok, 1998. – S. 59.

⁴ Onaciewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki. – 1849. – T. 1. – S. 8.

⁵ Szybiak I. Onaciewicz Ignacy Żegota Bazyli // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXIV/I. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – S. 63–64.

служыў у Тыкоціне, выкладаў у Беластоку. Для нашых паўночных суседзяў Ігнат Анацэвіч – літоўскі гісторык¹, бо ён даследаваў старажытную і сярэдневечную гісторыю Літвы, вучыўся і выкладаў у Віленскім універсітэце, з якім звязаны самы навукова плённы перыяд яго жыцця. Яго дзейнасць і навуковая спадчына – таксама набытак расійскай гістарыяграфіі²: займаўся пошукамі крыніц у расійскіх архівах і бібліятэках, правёў апошні перыяд жыцця ў Пецярбургу і працаваў там членам Археаграфічнай камісіі, бібліятэкарам Румянцаўскага музея.

Прафесар Ігнат Анацэвіч – знакавая постаць беларускай культуры XIX ст. – на радзіме, на жаль, найменш знаная³. Толькі кароткія даведачна-энцыклапедычныя нарысы з фактамі, якія паўтараюцца і перакачоўваюць з аднаго выдання ў другое разам з памылкамі і недакладнасцямі, ды рэдкія згадкі або сюжэты ў артыкулах і манаграфіях па археаграфіі, гістарыяграфіі, крыніцазнаўству і краязнаўству расказваюць нам пра вучонага, чья спадчына з’яўляецца залатым фондам беларускай гістарычнай навукі.

Між тым да асэнсавання месца Ігната Анацэвіча ў нацыянальнай і еўрапейскай гістарычнай навуцы даследчыкі пачалі звяртацца яшчэ пры яго жыцці. У 70–90-я г. XIX ст. яго навуковая спадчына атрымала высокую ацэнку ў рускай гістарыяграфіі⁴. Адам Кіркор адным з першых сярод беларускіх гісторыкаў пісаў пра навукова-

¹ Ivinskis Z. Lietuvos Istorija iki Vitauto Didžiojo mirties. – Roma, 1978. – L. 52; Maciunas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžius pradžioje. – Vilnius, 1997. – L. 196 – 199.

² Лихачев Е. Онацевич Игнатий // Русский биографический словарь. – СПб., 1905. – Т. 12. – С. 263.

³ Копытский З.Ю., Чепко В.В. Историография БССР: Эпоха феодализма. – Минск, 1986; Историки Гродненщины: Материал в помощь лектору / Сост. А.Н.Нечухрин. – Гродно, 1989.

⁴ Пташицкий С. Юхим Лелевель как критик “Истории государства Российского”, соч. Карамзина // Русская старина. – 1878. – Т. 22. – С. 644–645; Иконников В. Опыт русской историографии. – Киев, 1891–1892. – Т. 1. – С. 205, 255.

педагогічную дзейнасць прафесара І.Анацэвіча ў кантэксце развіцця адукацыі ў Беларусі і Літве¹. Не абышоў яе ўвагай Ю.Бялінскі ў трохтомнай працы “Віленскі ўніверсітэт (1579–1831)”, якая выйшла на мяжы XIX–XX ст.² З першых гадоў XX ст. імя Ігната Анацэвіча трывала прапісваецца ў польскіх³ і расійскіх энцыклапедыях⁴.

У 10–30-я г. XX ст. польскія і літоўскія даследчыкі пачынаюць грунтоўнае вывучэнне біяграфіі і спадчыны вучонага. Прыярытэт належыць гісторыку Віленскага ўніверсітэта Людвіку Яноўскаму⁵. Але гісторыя першага спецыяльнага даследавання постаці Ігната Анацэвіча аказалася такая ж трагічная, як і яго жыццё. Смерць Людвіка Яноўскага ў 1921 г. перарвала яго працу над манаграфіяй. Сям’я перадала сабраныя ім матэрыялы віленскаму прафесару Янушу Івашкевічу, знаўцу гісторыі Віленскага ўніверсітэта. Ужо праз два гады ён выдаў артыкул “Племя сарматаў”. Старонка гісторыі тайных таварыстваў у Віленскім ўніверсітэце⁶, грунтаваны на матэрыялах, цалкам ім сабраных у архівах. Гэты артыкул уяўляў раздзел манаграфіі пра І.Анацэвіча, якую Януш Івашкевіч завяршыў у 1944 г.

Лёс гэтай працы і яе аўтара быў не менш трагічным. У жніўні 1944 г. Януш Івашкевіч быў пазверску забіты гітлераўцамі падчас Варшаўскага паўстання. Тады ж згарэў

¹ Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье / Репринтное воспроизведение издания 1882 года. – Минск, 1993. – С.117–118.

² Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – Т. 1–3. – Kraków, 1899–1900 (Т. 1. – С. 344, 355, 361, 369; Т. 2. – С. 40–43, 45, 47–48, 50, 387, 389, 441, 449, 459; Т. 3. – С. 282–284).

³ Onacewicz Ignacy (Żegota) // Encyklopedia Powszechna S.Orgelbranda. – Т. XI. – Warszawa, 1901. – С. 93; Onacewicz Żegota // Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana. – Т. 5. – Warszawa, 1905. – С. 267–269.

⁴ Лихачев Е. Онацевич Игнатий // Русский биографический словарь. – СПб., 1905. – Т. 12. – С. 263.

⁵ Людвік Яноўскі (1878–1921) – гісторык культуры, прафесар Віленскага ўніверсітэта; Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923.

⁶ Iwaszkiewicz J. “Plemię sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – С. 481–505.

у Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве і чыставы рукапіс яго манаграфіі. Чарнавы варыянт разам з мноствам рабочых накідаў захаваўся ў сям’і прафесара Івашкевіча, якая жыла ў Вільні. На падставе гэтых крыніц працу ўдалося рэканструяваць, і яе ў 1961 годзе надрукаваў прафесар гісторыі Торуньскага ўніверсітэта Леанід Жытковіч пад назвай “Ігнат Жэгота Анацэвіч – гісторык Літвы: 3 гісторыі былога Віленскага ўніверсітэта”¹. Заснаваная на страчаных пазней або маладаступных архіўных дакументах Віленскага ўніверсітэта, на канцылярскіх актах куратара Віленскай навучальнай акругі, на перапісцы І.Анацэвіча з калегамі і сябрамі гэтая невялікая манаграфія і сёння дае найбольш поўнае ўяўленне пра асобу І.Анацэвіча і яго дзейнасць у кантэксце стасункаў у Віленскім ўніверсітэце на апошнім этапе яго існавання. Гэтыя дакументы шырока прадстаўлены Я.Івашкевічам у яго кнізе: шмат цытуюцца, фрагментамі або – радзей – цалкам. У гэтым сэнсе манаграфію можна разглядаць не толькі як з’яву гістарыяграфіі, але і як своеасаблівы зборнік крыніц, з якіх найбольш карыснай і каштоўнай з’яўляецца перапіска І.Анацэвіча, асабліва з І.Лявелем і В.Анастасевічам².

У міжваенны час польскія гісторыкі неаднойчы звярталіся да спадчыны І.Анацэвіча. У прыватнасці, пытанне аб паходжанні і лёсе яго калекцыі крыніц і запісак было прадметам абмеркавання на VI з’ездзе польскіх гісторыкаў, які праходзіў у 1935 г. у Вільні. Распачатая тады Феліксам Пагарэцкім спроба рэканструкцыі гэтай калекцыі³ не страціла сваёй навуковай актуальнасці да нашага часу.

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz – historyk Litwy: Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego / Wydał L. Żytkowicz // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. – Warszawa. 1961. – Seria A, zeszyt 4. – S. 41–126 (далей: Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz...).

² Васіль Анастасевіч (1775–1845). Нарадзіўся ў Кіеве. З 1802 г. працаваў у Міністэрстве асветы Расійскай імперыі, сакратар канцылярыі куратара Віленскай навучальнай акругі Адама Чартарыйскага, сакратар графа Мікалая Румянцава, цэнзар польскамоўнага друку. Сярод сучаснікаў быў вядомы як эрудыт і паліглот.

³ Pohorecki F. Teki i zbiory Żegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 414–424; Pohorecki F.

У гэты ж перыяд з’яўляюцца першыя даследаванні жыцця і дзейнасці І.Анацэвіча ў Літве. Многія старонкі сваёй дысертацыі па праблеме літуаністычных даследаванняў пачатку XIX ст. прысвяціў Ігнату Анацэвічу як выдатнаму прадстаўніку гэтага навуковага руху Вінцас Мационас. Матэрыялы гэтай дысертацыі склалі манаграфію “Літуаністычны рух у пачатку XIX ст.”, выдадзеную ў 1939 г. у Каунасе¹ і перавыдадзеную ў Вільнюсе ў 1997 г.² у сувязі з актуалізацыяй дадзенай праблематыкі ў незалежнай Летуве.

60–90-я г. XX ст. адзначаны ўзмацненнем увагі вучоных Літвы (І.Іонінас³, А.Шыдлаўскас⁴, Р.Раманаўскас⁵ і інш.), Польшчы (І.Шыбьяк⁶ і інш.) і Расіі (С.Мікалаеў⁷ і інш.) як да самой постаці і навуковых поглядаў І.Анацэвіча, так і асабліва да яго рукапісаў і калекцыі крыніц, частка якіх у 1979–1980 г. была выяўлена ў дакументасховішчах Масквы і Пецярбурга.

Беларуская гістарыяграфія жыцця і творчасці прафесара І.Анацэвіча больш чым сціпляя. У гістарыяграфіі савецкага часу толькі ў манаграфіі М.М.Улашчыка ёсць прысвечаны яму невялікі сюжэт. Ігнат Анацэвіч у ім паказаны як археограф⁸. Імя І.Анацэвіча няма ў 12-томнай

Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) (Tom I, str. 414–424). Dyskusja // Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. II: Protokoły. – Lwów, 1936. – S. 194–196.

¹ Maciunas V. Lituanistinis sajudis XIX amžiaus pradžioje. – Kaunas, 1939.

² Maciunas V. Lituanistinis sajudis XIX amžiaus pradžioje. – Vilnius, 1997. – L. 196–199.

³ Jonynas I. Istorijos Baruose. – Vilnius, 1984. – L. 141–142.

⁴ Šidlauskas A. Istorija Vilniaus Universitete XIX a. pirmojoje puseje. – Vilnius, 1986. – L. 7–10, 14–22, 66–112.

⁵ Ramanauskas R. Onacevičius apie T.Narbuto „Lietuvių Tautos Istoriją“ // История. – Ч. 29: Некоторые проблемы истории Литовской ССР. – Вильнюс, 1988. – С. 35–44.

⁶ Szybiak I. Onacewicz Ignacy Żegota Bazyli // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXIV/I. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – S. 63–64.

⁷ Николаев С.И. О коллекции Игната Онацевича // Духовная культура славянских народов: литература, фольклор, история: Сборник статей к IX Международному съезду славистов. – Ленинград, 1983. – С. 197–209.

⁸ Улащик Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. – М., 1973. – С. 34–35.

“Беларускай савецкай энцыклапеды”, як і ў іншых энцыклапедычных выданнях таго часу. Яно з’яўляецца ў беларускіх энцыклапедычных даведніках толькі ў пачатку 90-х гадоў XX ст.¹ На жаль, яны не ўносяць нічога прынцыпова новага ў нашыя веды пра пачынальніка беларускай гістарыяграфіі. Нават гісторыкі Д.Караў² і А.Латышонак³, якія пісалі пра І.Анацэвіча, новых звестак аб ягоным жыцці і дзейнасці не падаюць.

Спробу разабрацца ў перыпетыях біяграфіі Ігната Анацэвіча на храналагічным адрэзку 1828–1835 г., калі той знаходзіўся ў выгнанні і пад судом, прадпрыняў С.Марозаў⁴, у тым ліку на матэрыяле крыніц, выяўленых ім у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў г.Гродне. Ён прасачыў праходжанне справы апальнага прафесара па ўсіх інстанцыях: ад савета Віленскага універсітэта да Сената.

Кніга, якая прапануецца вашай увазе, з’яўляецца першай спробай пазнаёміць беларускага чытача з няпростым лёсам прафесара Ігната Анацэвіча, з яго педагогічнай і культурнай дзейнасцю, а таксама з

¹ Караў Д.У. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 1. – Мінск, 1993. – С. 117–118; яго ж: Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 1. – Мінск, 1996. – С. 341; Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Х–XIX стагоддзі Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 1995. – С. 346; Анацэвіч Ігнат Сямёнавіч // Пяткевіч А.М. Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік. – Гродна, 2000. – С. 16; Маслыка Г.А. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Асветнікі зямлі Беларускай. Х–пачатак XX стагоддзя: Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 2001. – С. 21–22.

² Карев Д.В. Белорусская историография в конце XVIII – начале 60-х годов XIX в. // Очерки истории науки и культуры Беларуси IX – начала XX в. / П.Т.Петриков, Д.В.Карев, А.А.Гусак и др. – Минск, 1996. – С. 27.

³ Łatyszonek O. Unia a białoruski ruch narodowy od połowy XVIII do połowy XX wieku // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały / Pod red. A.Zięby. – Kraków, 1994. – S. 79 – 83.

⁴ Марозаў С. Ігнат Анацэвіч: старонкі біяграфіі // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2004. – № 22. – S. 275–305; яго ж: Тайнае студэнцкае таварыства “Племя сарматаў” у Віленскім універсітэце і справа прафесара Ігната Анацэвіча // Цюркскія народы ў гісторыі Беларусі: Матэрыялы IX міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 2–3 верасня 2003 г. Ч. II. – Мінск, 2005.

рукапіснай і друкаванай спадчынай, якая і праз паўтара стагоддзя не страціла сваёй навуковай каштоўнасці.

Аўтары кнігі на працягу некалькіх гадоў вялі мэтанакіраваныя пошукі ў архівах і бібліятэках Беларусі (Гродна), Расіі (Масква, Пецярбург), Літвы (Вільнюс) і Польшчы (Варшава) матэрыялаў пра свайго земляка і калегу-папярэдніка па “гістарычнаму цэху”, каб вярнуць беларускай навуцы і грамадству годныя ўдзячнай памяці і пашаны нашчадкаў імя і справы вучонага.

Нам удалося сабраць усю тую частку навуковай спадчыны Ігната Анацэвіча, якая была надрукавана: артыкулы, прадмовы і заўвагі да прац іншых гісторыкаў, падарожныя запіскі і г.д. Гэта ўжо даўно стаўшыя бібліяграфічнай рэдкасцю выданні 20–40-х г. XIX ст., якія зберагаюцца толькі ў самых буйных бібліятэках Усходняй і Цэнтральнай Еўропы. Сярод іх праца яго вучня А.Глябовіча¹ “Кароткі нарыс жыцця Вітаўта, вялікага князя літоўскага”, якая выйшла з друку ў 1821 г., з прадмовай І.Анацэвіча і складзенай ім табліцай “Генеалогі роду Ягелонаў”².

Прафесар І.Анацэвіч зрабіў набыткам навукі і адукацыі дзве рукапісныя працы гісторыка Яна Альбертрандзі³, якія выправіў, дапоўніў і выдаў:

¹ Антон Баляслаў Глябовіч (1801–1847). Нарадзіўся ў Гродне, скончыў тут дамініканскую школу. Вучыўся на літаратурна-філасофскім факультэце Віленскага ўніверсітэта. У 1820 г. атрымаў ступень кандыдата філасофіі. У 1823 г. выехаў у Пецярбург, дзе працаваў сакратаром канцэлярыі міністра замежных спраў М.П.Румянцава.

² Onacewicz Z. Nota; Genealogia familii Jagiellońskiej // Hlebowicz A.B. Krótki rys życia Witolda, w.księcia litewskiego. – Wilno, 1821. – S. 115–122 i tablica.

³ Ян Альбертрандзі (1731–1808) – гісторык, публіцыст. Нарадзіўся ў Варшаве. Працаваў у езуіцкіх калегіях у Пултуску, Плоцку, Нясвіжы, Вільні. Меў шэраг царкоўных пасадаў, з 1796 г. – біскуп зенапітанскі. Збіраў крыніцы па гісторыі Рэчы Паспалітай у архівах і бібліятэках Рыма, а таксама Швецыі, куды яны былі вывезены, галоўным чынам, пад час шведскіх войнаў. Пакінуў вялікую навуковую спадчыну ў сферы гісторыі і нумізматыкі. Адзін з заснавальнікаў і кіраўнікоў Таварыства аматараў навук.

“Панаванне Генрыха Валезія і Стэфана Баторыя, польскіх каралёў”¹ і “Панаванне Казіміра, Яна Альберта і Аляксандра Ягелончыкаў, польскіх каралёў і вялікіх князёў літоўскіх”² – усяго 4 тамы. Прадмову І.Анацэвіча “Кароткі нарыс гісторыі Літвы” да другой працы Альбертрандзі ў перакладзе на беларускую мову мы прапануем увазе чытача³, як і яго працы “Заўвагі па ўсеагульнай гісторыі”, “Погляд на першапачатковую гісторыю Літвы”⁴, “Погляд на гісторыю Вялікага княства Літоўскага”⁵ і “Урывак з падарожных запісак прафесара Віленскага універсітэта Ігната Анацэвіча пад час праезда яго праз адну частку Гродзенскай губерні”.

Асноўныя падзеі жыцця вучонага, пачынаючы з 1818 г., нам удалося прасачыць на аснове архіўных крыніц з дакументасховішчаў Гродна, Вільнюса, Санкт-Пецярбурга і Масквы. Вельмі каштоўныя звесткі пра віленскі перыяд біяграфіі І.Анацэвіча ўтрымліваюць дакументы Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва, асабліва фонд 721 “Віленскі імператарскі універсітэт”: пратаколы пасяджэнняў універсітэцкага савета, выпіскі з іх, прадстаўленні на імя куратара і інш. Важныя крыніцы знойдзены ў рукапісных аддзелах бібліятэк Акадэміі навук

¹ Albertrandy J. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – VII, 519 s.

² Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.kniażąt litewskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – XXI, 266 s.; T. 2. – 307 s.

³ Onacewicz Żegota. Krótki rys dziejów Litwy // Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.kniażąt litewskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1. – Warszawa, 1826. – S. I–XXI.

⁴ Onacewicz Ż. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki (Petersburg). – 1846. – T. 3. – S. 1–8.

⁵ Onacewicz Z. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1. – S. 7–27.

Літвы і Вільнюскага ўніверсітэта: перапіска, у прыватнасці, ліст ад Іаахіма Лялевеля ад 13 чэрвеня 1816 г.; распіскі прафесара І.Анацэвіча, выдадзеныя студэнтам Віленскага ўніверсітэта аб праслухоўванні чытаных ім курсаў усеагульнай гісторыі, статыстыкі і дыпламатыі і здачы экзаменаў; пасведчанне аб шлюбе Ігната Анацэвіча ад 1 мая 1820 г., копія тэстаменту вучонага і інш.

У Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Санкт-Пецярбургу нам удалося выявіць дзве унікальныя архіўныя справы: “Справа аб былым прафесары Віленскага ўніверсітэта калажскім асэсары І.Анацэвічы”¹ і “Па ўказу Урадавага Сената з адпраўленнем на заключэнне справы на прадмет абвінавачвання і выдалення экстраардынарнага прафесара скасаванага Віленскага ўніверсітэта калажскага асэсара Ігнація Анацэвіча. 27 жніўня 1833 – 10 студзеня 1834 г.”² Першая з іх уключае матэрыялы яго судовай справы. У яе складзе – фармулярны спіс І.Анацэвіча, біяграфія яго ж аўтарства, ім самім напісаныя падрабязныя адказы на пытанні, якія датычаць сутнасці яго абвінавачвання. Другая архіўная справа адлюстроўвае абмеркаванне справы І.Анацэвіча ў Сенаце ў 1833 – пачатку 1836 гг.

У кнізе выкарыстаны дакумент Трэцяга аддзялення імператарскай канцылярыі аб сітуацыі ў Віленскім ўніверсітэце ў 1824–1827 г., выяўлены ў Дзяржаўным гістарычным архіве Расійскай Федэрацыі ў Маскве³.

Пошукі дакументаў у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў горадзе Гродне ажыццяўляў С.Марозаў. Яго галоўныя знаходкі: “Справа па адносінах віленскага грамадзянскага губернатара з адпраўкай былога прафесара Віленскага ўніверсітэта калажскага асэсара Анацэвіча пад

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 733, воп. 66, спр. 101.

³ Дзяржаўны гістарычны архіў Расійскай Федэрацыі. Ф. 109. І экспедыцыя. 1827 год, спр. 396.

нагляд паліцыі. Май 1828 – 15 студзеня 1831 г.”¹ і “Ведамасці аб асобах, якія знаходзяцца пад наглядам паліцыі па [Гродзенскай] губерні. 6 ліпеня 1829 – 27 чэрвеня 1830 г.”²

Разам з тым у кнізе шырока выкарыстаны апублікаваныя крыніцы, найперш мемуары і перапіска. Асобныя радкі ўспамінаў пра семінарыста настаўніцкай семінарыі ў Элку Ігната Анацэвіча пакінуў яго сусед па пакоі і сябар М.Стоц³. Узаемаадносінам у прафесарскай карпарацыі, членам якой быў і Жэгота з Малой Бераставіцы, маральнай і палітычнай абстаноўцы ў Віленскім універсітэце ў часы куратарства сенатара М.Навасільцава і рэктарства Вацлава Пелікана⁴ прысвечаны вялікі фрагмент мемуараў выпускніка гэтай навучальнай установы Іпаліта Клімашэўскага⁵, надрукаваны Янушам Івашкевічам у працы, прысвечанай 350-годдзю заснавання і 10-годдзю ўваскрашэння універсітэта⁶. Адзін з эпизодаў жыцця Ігната Анацэвіча ў Пецябургу расказаў у сваіх успамінах маладзейшы за яго рымска-каталіцкі біскуп Адам Станіслаў Красінскі, якому прафесар неаднойчы расказваў

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 186.

² Тамсама. Ф. 1, воп. 3, спр. 540.

³ Stoc M. Kilka słów o szkołach polskich za Pruss południowych // *Orędownik naukowy*. – 1845. – № 13. – S. 103–104; № 14. – S. 111–112.

⁴ Вацлаў Пелікан (1790–1873) – медык, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў Слоніме. Доктар медыцыны і хірургіі (1814). Скончыў Віленскі універсітэт (1809) і Пецябургскую медыка-хірургічную акадэмію (1813). У 1817 – 1831 г. у Віленскім універсітэце: прафесар, дэкан медыцынскага факультэта, рэктар (1824–1831). З 1831 г. у Пецябургу: дырэктар медыцынскага дэпартаменту ваеннага міністэрства, прэзідэнт Пецябургскай медыка-хірургічнай акадэміі. Аўтар дапаможнікаў па медыцыне, вынаходнік шэрагу хірургічных інструментаў.

⁵ Іпаліт Клімашэўскі (1802–1874) – пісьменнік, педагог, бібліятэкар. Нарадзіўся на Мазырышчыне. У 1820–1822 і 1826–1827 г. вывучаў філасофію ў Віленскім універсітэце.

⁶ *Z pamiętników H. Klimaszewskiego // Iwaszkiewicz J. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. – T. 1 – Wilno, 1929. – S. 384–403.

пра часы і людзей сваёй маладосці¹. Вялікую цікавасць уяўляюць успаміны вучняў прафесара І.Анацэвіча, студэнтаў Віленскага універсітэта, фрагменты якіх прыводзяцца ў працы Людвіка Яноўскага “У промнях Вільні і Крамянца”². Неацэннай крыніцай з’яўляецца сюжэт з успамінаў Іаахіма Лялевеля, пісаных у эміграцыі, у Бруселі, у 1858 г., прысвечаны свайму добраму і вернаму сябру Ігнату³. У кнізе выкарыстаны таксама старонкі ўспамінаў пра Ігната Анацэвіча яго сяброў Антона Адынца⁴ і Станіслава Мараўскага⁵.

Важнай крыніцай інфармацыі паслужыла перапіска гісторыка са сваімі калегамі, сябрамі, знаёмымі і вучнямі (Іаахім Лялевель, Канстанцін Тышкевіч⁶, Тэадор Нарбут, Адам Йохер, Крыстын Шырма, Васіль Анастасевіч і інш.). Некаторыя лісты друкаваліся ў розных зборніках, як, напрыклад, ліст да Адама Йохера⁷. У значнай ступені на эпістальных крыніцах грунтуецца згаданая вышэй праца біёграфа І.Анацэвіча Януша Івашкевіча⁸, у якой цытуецца шмат фрагментаў перапіскі. Асаблівую каштоўнасць уяўляе перапіска Ігната Анацэвіча з Іаахімам Лялевлем, якая ўтрымлівае важныя дадзеныя да біяграфіі абодвух вучоных, пра вынікі іх навуковых пошукаў і даследчыцкія планы. Надрукаваны ў Літве эпістальны дыялог Сымона

¹ Wspomnienia biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego. – Kraków, 1900. – S. 58.

² Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 99–102.

³ Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 33–34.

⁴ Odyniec A.E. Wspomnienia z przeszłości. – Warszawa, 1884. – S. 217–218.

⁵ Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – S. 345–347.

⁶ Канстанцін Тышкевіч (1806–1868) – гісторык, археолаг, краязнавец, адзін з заснавальнікаў беларускай археалогіі. Нарадзіўся ў Лагойску. Адзін з заснавальнікаў Віленскага музея старажытнасцяў, член Віленскай археалагічнай камісіі.

⁷ Ign. Onacewicz do Ad. Jochera [Z Moskwy, 30 grudnia 1839] // Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi / Wyd. T.Turkowski. – Wilno, 1937. – T. 2. – S. 271–273.

⁸ Iwazskiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 41–126.

Даўконт¹ з Тэадорам Нарбутам² раскрывае цікавыя падрабязнасці апошніх гадоў і дзён жыцця прафесара І.Анацэвіча. Цікавыя звесткі пра яго ўтрымлівае таксама эпісталарная спадчына А.Міцкевіча.

Адной з крыніц для напісання кнігі з’явілася перыёдыка 1-й паловы XIX ст.: віленскія, пецярубурскія, пазнанскія газеты і часопісы.

Аўтары выказваюць шчырую падзяку Галіне Чаславаўне Мазько, кандыдатам гістарычных навук Альбіне Аляксандраўне Семянчук, Эдуарду Аляксандравічу Мазько, прафесару Аляксею Міхайлавічу Пяткевічу, а таксама прафесару Вільнюскага ўніверсітэта Ірэне Валіканітэ, якія дапамагалі ў падрыхтоўцы гэтай кнігі.

Кніга пабачыла свет дзякуючы маральнай і матэрыяльнай дапамозе Бераставіцкага раённага выканаўчага камітэта і калектыву сельскагаспадарчага прадпрыемства “Малая Бераставіца”. Іх кіраўнікі старшыня Бераставіцкага раённага выканаўчага камітэта Ян Янавіч Сабалеўскі і яго намеснік Сяргей Ягоравіч Чыкун, старшыня праўлення СП “Малая Бераставіца” Анатоль Паўлавіч Коханаў выявілі вялікую зацікаўленасць жыццём і спадчынай свайго земляка прафесара І.Анацэвіча, яна заслугоўвае самай сардэчнай павагі і ўдзячнасці.

¹ Сымон Даўконт (1799–1864) – выпускнік Віленскага ўніверсітэта, гісторык, пісьменнік. З 1835 г. жыў у Пецярубургу, працаваў канцэлярыстам Сената і памочнікам метрыканта пры Метрыцы Вялікага княства Літоўскага. Аўтар першай гісторыі Літвы на літоўскай мове.

² Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas / Parende R.Griškaite – Vilnius, 1996.

ЖЫЦЦЁВЫ ШЛЯХ. ПЕДАГАГІЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Карані

Устойлівай тэндэнцыяй сучаснай гуманістыкі з’яўляецца цікавасць да поліэтнічнага сумежжа. Гэта не выпадкова. Тэрыторыі, дзе кантактуюць і сінтэзуюцца або процістаяць розныя этнасы, культуры, канфесіі, ідэалогіі, – асабліва багатыя на нараджэнне талентаў. Такой калыскай талентаў з’яўляецца і Гродзеншчына. Размешчаная на дзяржаўна-палітычным і культурна-рэлігійным памежжы, яна дала еўрапейскай і сусветнай цывілізацыі шмат выдатных вучоных і дзяржаўных мужоў, царкоўных лідэраў і дзеячаў культуры, рэфарматараў і кіраўнікоў вызваленчага руху.

Прафесар Ігнат Анацэвіч займае пачэснае месца ў сузор’і слаўтых ураджэнцаў гродзенскай зямлі, якія сваім талентам узбагацілі айчынную і еўрапейскую асвету і навуку.

Вёска Малая Бераставіца сёння

Вёска Малая Бераставіца, у якой нарадзіўся Ігнат Анацэвіч, уваходзіла ў склад Гродзенскага павета Трокскага ваяводства і знаходзілася ў 49 км ад Гродна. Да 1795 г. гэта

была тэрыторыя Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, звязанага Люблінскай уніяй з Польшчай. Малая Бераставіца была ўласнасцю Юндзілаў.

Праз усё жыццё пранёс Ігнат Анацэвіч светлыя ўспаміны пра родную вёску, дзе прайшло яго дзяцінства: “Ля крыніцы цудоўнай вады над ракой у прыгожым закутку падвешаны дамок і ўся гаспадарка, аборы, гумны, лямусікі і гародзінны агародзік, а паблізу гладкая гара і празрысты гаёк”¹.

Сёння Малая Бераставіца – вёска ў Бераставіцкім раёне Гродзенскай вобласці: за дзвесце двароў і больш за паўтысячы насельніцтва.

Сваё малабераставіцкае паходжанне Ігнат Анацэвіч пры кожным зручным выпадку падкрэсліваў. Невыпадкова псеўданім “Жэгота з Малой Бераставіцы”, дадзены яму віленскім універсітэцкім атачэннем, утрымліваў указанне на месца нараджэння.

Жэгота – гэта вобраз аканома з паэмы Адама Міцкевіча “Дзяды”. Правобразам аканома некаторыя даследчыкі лічаць Ігната Дамейку. Пэўныя рысы міцкевічаўскага Жэготы, напэўна, былі характэрныя і для Ігната Анацэвіча. А, можа, нават з яго і спісаныя?

Жыццёвы лёс звёў Ігната Анацэвіча і Адама Міцкевіча ў 1818 г. Прафесара ўсеагульнай гісторыі і студэнта пазнаёміў Віленскі універсітэт. Кіраўнік філамацкага брацтва спачатку з недаверам і асцярогай ставіўся да новага выкладчыка – пераемніка любімага студэнтамі гісторыка Іаахіма Лялевеля. Потым паміж імі завязалася сяброўства. У 1821–1824 г. яны сустрэкаліся на “кавалерскіх” вячорках у І.Лялевеля, дзе неаднойчы сутыкаліся ў філасофскіх дыспутах. У 29-й спасылцы да “Гражыны” паэт сведчыць пра аўтарытэт, якім карыстаўся І.Анацэвіч ва універсітэцкім атачэнні. Дарэчы, і “Дзяды”, і “Гражына” пісаліся ў 1823 г.

Апошняя прыжыццёва выдздзеная праца І.Анацэвіча – заўвагі да артыкула Тэадора Нарбута,

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz.... – S. 44–45.

змешчанага ў 1844 г. у “Tygodniku Peterburskim”, была падпісана псеўданімам “Жэгота з Малой Бераставіцы”¹.

Але звычайна ён падпісваў свае працы скарачаным варыянтам псеўданіма “Жэгота”: “Żegota Onacewicz” (“Жэгота Анацэвіч”) або “Ż.O.” (“Ж.О.”). Практыкаваў аўтограф “ONacewicz” або “O’Nacewicz” (“АНацэвіч”, “А’Нацэвіч”), які ўказваў на першапачатковую версію прозвішча – “Нацэвіч”. У грамаце наблітацыі роду Нацэвічаў, як гаварыла сямейнае паданне, кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары² ўласнаручна дадаў літару “О”. Так у прозвішчы з’явіліся дзве вялікія літары “О” і “N”³.

Малабераставіцкая галіна Анацэвічаў мела герб “Наленч”, праўда, ці былі ў ёй у канцы XVIII – першай палове XIX ст. шляхціцы – вялікае пытанне.

Пра дакладную дату нараджэння Ігната літаратура і крыніцы лічаць за лепшае маўчаць. Шэраг з іх не могуць вызначыцца нават з годам – 1780 або 1781⁴. Год дакладна ўстанаўліваецца па біяграфіі, ім самім складзенай у 1828 г. для савета Віленскага ўніверсітэта, гэта 1780 год⁵. Сучасная беларуская літаратура днём яго нараджэння адназначна лічыць 15 жніўня⁶. Гэтую дату – 15 жніўня 1780 г. мы і прымаем за зыходную.

Гэта быў час, калі Рэч Паспалітая – некалі магутная дзяржава, часткай якой з’яўляліся аб’яднаныя ў Вялікае

¹ Narbutt T. O herbarzu Kojalowicza (Artykuł udzielony z dopiskami P. Żegoty z Malej Brzostowicy) // – 1844. – № 21. – S. 136–138.

² Жыгімонт I Стары (1467–1548) – вялікі князь ВКЛ і кароль польскі (1506–1548), у ВКЛ Жыгімонт II. Увёў Статут ВКЛ 1529 г. Праводзіў актыўную знешнюю палітыку.

³ Z pamiętnikow H.Klimaszewskiego // Iwaszkiewicz J. Księga pamiętkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – S. 397; Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 44.

⁴ Szybiak I. Onacewicz Ignacy Żegota Bazyli // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXIV/ 1. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – S. 63.

⁵ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 77 адв.

⁶ Пяткевіч А.М. Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік. – Гродна, 2000. – С. 16.

княства Літоўскае Беларусь і Літва, няўмольна ішла да скону. Неэфектыўнасць цэнтральнай улады і шляхецкая анархія, слабыя сувязі паміж рознымі часткамі краіны, рэзкія сацыяльныя канфлікты, канфесійныя і этнічныя супярэчнасці – усё гэта зрабіла Рэч Паспалітую лёгкай здабычай суседзяў: Расіі, Аўстрыі і Прусіі, якія ў 1772 г. пачалі падзел яе тэрыторыі. На чале дзяржавы стаяў тады Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, ураджэнец маёнтка Воўчын суседняга Брэсцкага павета, які знаходзіўся трохі больш за сто кіламетраў ад Бераставіцы. Сутнасць яго палітыкі – рэформы, у якіх, аднак, знайшлося шмат унутраных і знешніх ворагаў. Таму вынікам рэформ было знікненне Рэчы Паспалітай і Вялікага княства Літоўскага з карты Еўропы.

На дзіцячыя і юнацкія гады Ігната Анацэвіча прыпала шмат бурлівых падзей: дзейнасць Адукацыйнай камісіі, Вялікі сойм 1788–1792 г. і Канстытуцыя 3 мая 1791 г., Таргавіцкая канфедэрацыя, другі падзел і апошні сойм Рэчы Паспалітай – сумнавядомы “маўклівы” гродзенскі сойм 1793 г. Потым было нацыянальна-вызваленчае паўстанне, якое ўзначаліў генерал Тадэвуш Касцюшка – таксама зямляк, родам з Мерачоўшчыны Слонімскага павета, ад якой няма і сотні кіламетраў да Малой Бераставіцы.

Малабераставіцкая царква

Трэці падзел, ганаровае зняволенне Станіслава Аўгуста ў гродзенскім замку і яго адрачэнне ад трона на карысць Кацярыны II – усё гэта разам узятая стварала ўражанне, што ледзь не ўся гісторыя робіцца ў гэтым кутку Еўропы і робіцца, да таго ж, яго ўраджэнцамі. Думаем, Ігнату Анацэвічу, яго сваякам і суайчыннікам не быў уласцівы комплекс перыферычнасці. Ужо сваім псеўданімам ён адкрываў свету факт існавання вёскі Малая Бераставіца і сваім талентам, ведамі і працай гэту вёску ўслаўляў у Польшчы, Прусіі, Літве, Латвіі і Расіі.

Ігнат паходзіў з сям’і уніяцкага святара. Бацька Сымон быў настояцелем Малабераставіцкай царквы. Гэта быў чалавек суровы, але ў вышэйшай ступені справядлівы, спартанскай маралі. Якія-небудзь звесткі аб маці Ігната невядомы. У сям’і было трое сыноў: Міхаіл, Антон і Ігнат – і традыцыя пастырскага служэння. Пасля смерці бацькі уніяцкі прыход у Малой Бераставіцы пераняў старэйшы сын Міхаіл. Ігнат быў малодшым.

Прадбачыўшы, што царкоўная унія будзе знішчана, прыходскае уніяцкае духавенства пасля 1772 г. стала хрысціць сваіх дзяцей па лацінскаму абраду, пакідаючы толькі аднаго сына, звычайна старэйшага, у грэчаскім

абрадзе. Ігнат Анацэвіч быў ахрышчаны па заходняму абраду.

Уніяцкія святары ў канцы XVIII ст. не былі сацыяльнай групай, якая мела матэрыяльныя магчымасці даць дзецям добрую адукацыю. Яны жылі тады мала лепей за прыгонных сялянаў. Польскі даследчык Вітольд Карпыза ў артыкуле “Вёска Самойлавічы і яе цэрквы” прыводзіць матэрыялы візітацыі 1818 года самайлавіцкага прыхода братам Ігната Анацэвіча Міхаілам. Вось як той апісвае дом настояцеля: “Жылы дом крыты саломай, да якога дзверы з падворка на завесах і жалезных круках з клямкай у сенях, столь з цёсу, дзверы да бочных сеняў адныя, а столь з цёсу, падлога з гліны. Другія дзверы на завесах і жалезных круках з клямкай да пакою, у якім двое акон, падлога з гліны, столь і падлога з цёсу, фізічная печка на абодва пакоі кафлявая шэрая з комінам, выведзеным на дах, адсюль дзверы да пакою на завесах і жалезных круках, дзе адно акно, падлога з гліны і столь, падбітая палатном, разбураецца. Пякарня крытая саломай, у якой гаспадарчая печ, стол і лавы, чатыры малыя акны, дзверы ў сені і з іх у хату на бегунах асобна пастаўленыя. Перад будынкам свіран з бяргавенняў з ганкам, крыты саломай, без падлогі і столі. Побач з ім быў калісьці хлёў, разбураны і часткова разабраны”¹. Саламаяная страха, падлога з гліны... Факты гавораць самі за сябе.

Цяжкае матэрыяльнае становішча свайго брата Міхаіла зведаў Ігнат, калі, высланы з Вільні, жыў пад наглядам паліцыі ў яго хаце ў Малой Бераставіцы з 18 мая да 19 верасня 1828 года. У лісце да гродзенскага губернатара ён прасіў дазволу на жыхарства ў Гродне, паколькі ў доме брата толькі два пакоі на сям’ю з дванаццаці чалавек і яму, па-сутнасці, няма дзе жыць, а харчавацца прыходзіцца за мізэрныя даходы беднага уніяцкага святара. Па загаду губернатара даследавалі матэрыяльнае становішча брата. Губернатар прызнаў, што

¹ Карпыза В. Вёска Самойлавічы і яе цэрквы // Культура Гродзенскага рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтночнага сумежжа: Зборнік навуковых прац. – Гродна, 2003. – С. 85.

высылкай І.Анацэвіча на жыхарства фактычна быў пакараны яго брат. Дазвол на пераезд быў дадзены, тым больш, што ў гэты час у гродзенскім крымінальным судзе ішоў разгляд справы выдаленага прафесара. З 19 верасня 1828 г. падсудны жыў у Гродне ў знаёмых.

Сацыяльнае паходжанне І.Анацэвіча, без сумневу, паўплывала на ягоныя адносіны да вучобы і працы. “Бедныя святарскія сыны, клеймаваныя мянушкай “паповічаў”, – піша А.Латышонак, добра разумелі, што толькі поспехам у навуцы змогуць дабіцца прызнання з боку панічоў і настаўнікаў”¹. Гэтае разуменне гарманічна дапаўнялі здольнасці хлопца.

Аналізуючы сацыяльнае паходжанне выпускнікоў Віленскага універсітэта, якія выявілі сябе ў грамадстве, знаўца яго гісторыі прафесар Людвік Іваноўскі прыйшоў да наступнай высновы. Землеўладальніцкая шляхта, чыіх сыноў шмат вучылася ва універсітэце, дала Вільні мала вучоных, гэтак жа, як і саслоўе мяшчан і сялян. Затое былі два саслоўі, якія “пастаўлялі” універсітэту знакамітых прафесараў: дробная шляхта і уніяцкае духавенства. Як сведчаць рапарты візітатараў школ, менавіта “паповічы” былі ў іх самымі здольнымі і працавітымі вучнямі. Яны не маглі разлічваць на падтрымку каго-небудзь, імкнуліся ўзысці на больш высокія прыступкі сацыяльнай лесвіцы толькі з дапамогай навукі. Эпоха Асветніцтва ім такую магчымасць дала.

Многія сталі гонарам універсітэта. “Паповічы” вылучаліся ў сярэдніх школах, працавалі на высокіх пасадах у Віленскім універсітэце і, што самае галоўнае, прафесарскае прызвание лічылі сваім. Такімі былі прафесары Міхаіл Баброўскі, Ігнат Даніловіч, Платон

¹ Латышонак А. Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі // Спадчына. – 1992. – № 1. – С. 11.

Сасноўскі, Міхаіл Гамаліцкі, Ігнат Анацэвіч, а таксама Антон Марціноўскі¹.

¹ Антон Марціноўскі (1781–1855) – выдавец, публіцыст. Нарадзіўся ў мястэчку Радашковічы, Беларусь. Скончыў Віленскі ўніверсітэт (1807). У 1817 г. заснаваў у Вільні друкарню, у якой выдаў каля 400 кніг па розных галінах ведаў, у тым ліку “Гісторыю літоўскага народа” Тэадора Нарбута (т. 1 – 9, 1835–1841).

У свет па навукі

Першыя веды малабераставіцкі “паповіч” набываў дома. У 9-гадовым узросце яго аддалі ў Ваўкавыскае вучылішча. Там ён паспяхова навучаўся сем гадоў (1789–1796). Па выніках 1792/1793 навучальнага года атрымаў узнагароду. Прозвішча Ігната Анацэвіча лічыцца ў спісе вучняў гэтай навучальнай установы за 1796 г.¹, аднак, што яна сабой уяўляла, сёння мы звестак не маем.

Наступным крокам у навуку была акруговая школа ў Гродне – тады павятовым цэнтры Слонімскай губерні. Гэтая школа для шляхецкай моладзі была заснавана Адукацыйнай камісіяй на базе езуіцкага калегіума – сярэдняй навучальнай установы класічнага тыпу, якая на працягу 1625–1773 г. рыхтавала кадры для ордэна і спрыяла зацвярджэнню еўрапейскай сістэмы адукацыі на Гродзеншчыне².

16 жніўня 1773 г. папа рымскі Клімент XIV сваёй булай “Dominus ac Redemptor noster” скасаваў ордэн езуітаў. Яго калегіумы, натуральна, былі зачынены. Па прапанове канцлера Вялікага княства Літоўскага Іахіма Храптовіча³ ўся маёмасць ордэна перадавалася на адкрыццё і ўтрыманне грамадскіх вучылішчаў. Для кіраўніцтва народнай адукацыяй была ўтворана Адукацыйная камісія (першае ў Еўропе Міністэрства адукацыі), якой было даручана кіраванне вышэйшай, сярэдняй і пачатковай адукацыяй у Рэчы Паспалітай.

Краіна была падзелена на 9 вучэбных акруг, 4 з якіх прыпадалі на тэрыторыю ВКЛ. Цэнтрам Літоўскай вучэбнай акругі стаў Гродна. У кожнай з дзевяці акруг

¹ Żytkowicz L. Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1797. – Wilno, 1938. – S. 428.

² Блінова Т. Гродзенскі езуіцкі калегіум // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. – Мінск, 1996. – С. 134.

³ Іахім Храптовіч (1729–1812) – грамадскі, палітычны і дзяржаўны дзеяч Вялікага княства Літоўскага, публіцыст, паэт, перакладчык. Паходзіў з беларускага магнатскага роду, прадстаўнікі якога адыгралі значную ролю ў развіцці культуры і асветы на Беларусі. Вучыўся ў Віленскай акадэміі. Адзін са стваральнікаў і больш за 20 гадоў член Адукацыйнай камісіі. Апошні канцлер ВКЛ (з 1793 г.).

стварылі Вышэйшыя акруговыя школы. Гродзенская – адна з іх. Па звестках краянаўца Яўстафія Арлоўскага, у ёй працавалі 11 выкладчыкаў (прафесараў), а ўтрыманне школы штогод каштавала казне 16 500 злотых¹.

Усе вучні і выкладчыкі школы складалі акадэмічную карпарацыю, сябры якой насілі аднолькавае адзенне, жылі ў адным будынку, разам харчаваліся. Яны не маглі браць на сябе пабочных абавязкаў, паколькі ўвесь іх час і сілы павінны былі аддавацца вучэбнай справе. На чале карпарацыі стаялі рэктар і прэфект. Рэктар абіраўся з асоб, якія мелі працоўны стаж не меней 8 гадоў, тэрмінам на 4 гады. Школа мела 6 класаў. Тэрмін навучання – 7 гадоў. Навучанне ў 6 класе доўжылася 2 гады.

У гэтай установе прагны да навук Ігнат навучаўся ў 1796–1797 навучальным годзе. Указам Паўла I Гродзенская акруговая школа была зачынена і на яе базе 29 верасня 1797 г. адкрылі павятовае вучылішча, якім апекаваліся дамініканцы. Вось чаму ў літаратуры памылкова ўказваецца, што Ігнат Анацэвіч вучыўся з Гродзенскім вучылішчы.

У гэтым годзе завяршаецца малабераставіцка-гродзенскі, назавём яго так, перыяд жыцця будучага вучонага. Перыяд гэты, трэба прызнаць, быў паспяховым. Ігнат атрымаў сярэдняю адукацыю, якая дазваляла адолець больш высокі ўзровень навук, а гэта магло адкрыць для таленавітага маладога чалавека вельмі сур’ёзныя жыццёвыя і творчыя перспектывы. У іх пошуках яму прыйшлося падацца за мяжу. І гэта зразумела.

Жыў Ігнат Анацэвіч у той час, калі Беларусь не мела ні ўласных вышэйшых навучальных устаноў, ні даследчыцкіх цэнтраў, дзе б маглі быць цалкам рэалізаваны яго здольнасці, веды, талент. Таму амаль усё астатняе жыццё ён правёў па-за межамі Беларусі: займаўся асветніцкай педагогічнай і навуковай дзейнасцю ў Польшчы, Прусіі, Літве, Расіі, працуючы ў той жа час на карысць і славу беларускай гістарычнай навукі.

¹ Орловский Е.Ф. Исторический очерк Гродненской гимназии. – Гродно, 1901.

Перш чым распачаць новы віток узыходжання за ведамі, малабераставіцкаму юнаку прыйшлося стаць педагогам. “У 1789 годзе пачаў навучанне. З 1795 года пачаў навучаць,” – пісаў ён пра сябе¹.

Далейшыя жыццёвыя шляхі прывялі Ігната на Беласточчыну, якая незадоўга да таго стала Нова-Усходняй Прусіяй. Новую правінцыю сваёй дзяржавы з такой назвай стварыла Прусія на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, якая па трэцяму падзелу ўвайшла ў яе склад. На чале правінцыі быў пастаўлены міністр – маёр кавалерыі Фрыдэрык Леапольд барон фон Шротэр. Ён выконваў функцыі намесніка прускага караля Фрыдрыха II.

Інструментам палітыкі германізацыі нованабытых зямель прускія ўлады лічылі адукацыю. З гэтай мэтай была задумана шырокамаштабная школьная рэформа, якая прадугледжвала змену сістэмы навучання, падбор адпаведных кадраў і рэвізію вучэбных праграмаў. Праект рэформы быў распрацаваны ў 1799 г. па ініцыятыве Шротэра². Дзеля яго рэалізацыі міністр стварыў спецыяльную камісію, якую сам і ўзначаліў. У яе склад увайшлі свецкія чыноўнікі і экс-піяр Мацэўскі. Па накіраванню Шротэра апошні пазнаёміўся ў Берліне з нямецкай сістэмай адукацыі і стаў дырэктарам адкрытай у 1802 г. Беластоцкай гімназіі³, у якой пазней (1813–1818 г.) выкладаў і Ігнат Анацэвіч.

Стаўку Шротэр зрабіў на кадры – найперш праз падрыхтоўку прыхільна настроеных да рэформы маладых настаўнікаў з мясцовых ураджэнцаў. Таму даручыў камісіі шукаць здольных да педагагічнай працы юнакоў.

Сярод тых, каго адшукала шротэраўская камісія, быў і Ігнат Анацэвіч, які з 1797 па 1801 год працаваў хатнім настаўнікам на Сувальшчыне (тады – Аўгустоўскае

¹ Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J. Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 93.

² Moscicki H. Białystok: Zarys historyczny. – Białystok, 1933. – S. 75.

³ Stoc M. Kilka słów o szkołach Polskich za Pruss południowych // Ośrodek naukowy. – 1845. – № 14. – S. 111.

ваяводства). Занятак свой малады педагог “знайшоў бескарысным”¹ і з ахвотай прыняў прапанову прадоўжыць вучобу.

Для падрыхтоўкі педагагічных кадраў, якія павінны былі стаць галоўным рухавіком рэформы адукацыі, міністр заснаваў пры мясцовай гімназіі ў Элку настаўніцкую семінарыю. Узначаліў яе славуты Цімафей Гужэвіч². Так Ігнат Анацэвіч стаў на два гады (1801–1802 г.) семінарыстам у навучальнай установе, якая рыхтавала педагогаў для Усходняй Прусіі, Беластоцкай і Плоцкай абласцей.

Семінарысты і гімназісты жылі разам, іх вучылі адны і тыя ж настаўнікі, значную частку якіх складалі немцы. Рэформа Шротэра значна пашырала вывучэнне нямецкай мовы. Польская мова ўтрымалася ў выкладанні, але ад яе, па меры падрыхтоўкі мясцовых настаўнікаў, збіраліся паступова пазбавіцца.

Школьная рэформа, акрамя ўласна германізацыі, істотна ўзняла ўзровень адукацыі на далучаных тэрыторыях усходняй Польшчы, Беластоцчыны, прывяла яго ў адпаведнасць з патрэбамі часу.

Методыка навучання ў Элку была эфектыўнай і энергічнай. Ахвочыя да навук семінарысты ўжо праз год гаварылі і пісалі па-нямецку, разумелі лекцыі на нямецкай мове. Настаўніцкая семінарыя дала Ігнату ґрунтоўныя веды па лацінскай мове. Але галоўнымі прадметамі былі педагогіка і дыдактыка. Тут шліфаваліся яго педагагічныя здольнасці, тут ён далучаўся да таямніц гісторыі.

Сусед Ігната па пакоі і сябар М.Стоц успамінаў пра яго, што гэты высокага росту, плячысты, надзвычайнай сілы семінарыст, які гаварыў хутка і, здавалася, нібы шапялявіў, найбольш прыкладаўся да гісторыі. Пабеленыя сцены і дзверы іх пакою ён спісаў гістарычнымі фактамі і

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 77 адв.

² Stoc M. Kilka słów o szkołach Polskich za Pruss południowych // *Orędownik naukowy*. 1845. – № 13. – S. 104.

храналагічнымі табліцамі. Гледзячы на яго, пісаў М.Стоц, і ў мяне з'явілася ахвота цалкам аддацца гісторыі¹.

Праз год абодва сябры атрымалі ўзнагароду, якую прыслаў ім з Берліна міністр Шротэр. Уручаў прэмію прускі генерал Гюнтэр, які па даручэнні міністра спецыяльна прыбыў з Тыкоціна на экзамен у Элк².

Далей падзеі разгортваліся некалькі нечакана. Гюнтэр, якому таленавіты малады чалавек таксама спадабаўся, стаў Ігната апекаць і заахвочваць яго да змены роду дзейнасці на карысць вайскавай кар'еры. Пад яго пераконваннямі семінарыст рашыў прысвяціць сябе службе ў прускай арміі. Пасля заканчэння ў 1802 г. вучобы ў Элку паехаў у Тыкоцін на службу да Гюнтэра. Аднак прабыў там нядоўга, бо такім паваротам справы застаўся незадаволены Шротэр. У яго забралі перспектыўнага спецыяліста, на якога ён ускладаў немалыя надзеі ў рэалізацыі школьнай рэформы. Міністр паскардзіўся прускаму каралю. Той загадаў Ігнату пакінуць вайсковую службу і выдзеліў грошы на двухгадовае навучанне ў Кёнігсбергскім універсітэце³, куды наш зямляк і накіраваўся ў ліпені 1802 г.⁴ (хоць у літаратуры звычайна называецца 1803 г.)⁵.

Кёнігсбергскі універсітэт Альберціны заснаваны прускім герцагам Альбрэхтам 17 жніўня 1544 г. з мэтай павышэння культуры краіны, падрыхтоўкі тэолагаў, урачоў, юрыстаў. На пачатку XIX ст., калі тут навучаўся Ігнат Анацэвіч, яго інтэлектуальны ўплыў адчуваўся далёка за межамі Прусіі. Увогуле каралеўства Прусія з'яўлялася ў той час краінай, дзе някеспка ставіліся да прышэльцаў, да

¹ Тамсама.

² Stoc M. Kilka słów o szkołach Polskich za Pruss południowych // *Orędownik naukowy*. – 1845. – № 13. – S. 104.

³ Паводле выяўленай намі крыніцы, Анацэвіч “каралеўскім рэскрыптам прызначаны да адбывання курсу навук у Кравевіцкім універсітэце” (Рукапісны аддзел Бібліятэкі акадэміі навук Літвы. Ф. 18, спр. 185/12, арк. 31).

⁴ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 77 адв.

⁵ Onacewicz Żegota // *Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana*. – Т. 5. – Warszawa, 1905. – S. 267; Караў Д.У. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // *Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 1. – Мінск, 1996. – С. 341.*

розных рэлігій і нацыянальнасцей. Пры Фрыдрыху Вялікім (1740 – 1786) Прусія першай у свеце абвясціла свабоду рэлігіі. Дарэчы сказаць, яна была і першай краінай, дзе ў 1717 годзе было ўведзена абавязковае школьнае навучанне (Францыя – 1880 г., Англія – 1882 г., Савецкі Саюз – 1930 г.).

Кёнігсбергскі ўніверсітэт. Канец XVIII – пачатак XIX ст.

У гэтых умовах І.Анацэвіч лёгка знайшоў падтрымку кёнігсбергскай прафесуры, якая ацаніла яго руплівасць і здольнасці і дамаглася прадаўжэння стыпендыі. Вялікі ўплыў на яго аказалі лекцыі прафесара Крауса,¹ які пазнаёміў з найноўшымі дасягненнямі філасофіі. На працягу 1802–1806 г. І.Анацэвіч вывучаў таксама педагогіку, права, фінансы, палітычную эканомію, дыпламатыю, фізіку, хімію². Асабліва зацікавіўся гісторыяй Прусіі і Літвы. Ад сваіх універсітэцкіх калег – нашчадкаў старажытных прускіх родаў даведаўся пра гістарычныя матэрыялы, якія захоўваліся ў іх фамільных архівах. Змог дабрацца нават да тайнага архіва крыжакоў – найбагацейшага сховішча крыніц па ранняй гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Вывучаў гістарычную

¹ Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 33.

² Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 48.

літаратуру ў каралеўскай, ратушнай, універсітэцкай бібліятэках¹.

Пад час навучання ва універсітэце І.Анацэвіч актыўна ўдзельнічаў у тайных гуртках нямецкіх студэнтаў, стаяў на чале студэнцкай арганізацыі і спрычыніўся да яе развіцця. Пазней, у 1819 г., віленскія філаматы, з улікам сваёй невялікай колькасці і актыўнасці, пабойваліся Анацэвіча з яго грамадска-палітычным вопытам і з размахам яго былой падпольнай дзейнасці², хоць і абмяркоўвалі пытанне аб прыцягненні яго да сваёй арганізацыі: з аднаго боку, яго асцерагаліся, з другога – перад ім “камплексавалі”.

Стараннасцю, узорнымі паводзінамі і праўдзівасцю Ігнат Анацэвіч набыў папулярнасць сярод нямецкіх вучоных. Не дзіўна, што па заканчэнні універсітэта ён атрымаў пасаду выкладчыка польскай мовы, пачаткаў рускай мовы, а пазней – і афіцыйнага перакладчыка прускага караля. Пра стаўленне да яго калег сведчыць і наступны факт. 16 лістапада 1808 года Кёнігсбергскі універсітэт ладзіў бал у гонар прускага караля Фрыдрых Вільгельма III і знакамітых людзей дзяржавы. Дырэктарам і гаспадаром балю быў абраны выкладчык І.Анацэвіч. Як піша ён сам, “пачуў ад караля ў гэты дзень ласкавыя словы і адабрэнне”³.

Несумненна, знешнія і інтэлектуальныя рысы гэтай адметнай асобы спрыялі папулярнасці. Успомнім характарыстыку, дадзеную яму сябрам па семінары: “высокага росту, плячысты, надзвычайнай сілы”, захапляўся гісторыяй⁴. Прыкладна таксама характарызуе яго ў сваіх мемуарах, пісаных паўстагоддзем пазней у Брусэлі, сябар і віленскі калега, знакаміты польскі гісторык Іаахім Лялевель: “Чуць старэйшы за мяне, Ігнат Анацэвіч,

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 46.

² Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 46.

³ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 77 адв.

⁴ Stoc M. Kilka słów o szkołach Polskich za Pruss południowych // *Orędownik naukowy*. – 1845. – № 13. – S. 104.

скончыўшы школу, абняў сумленную небагатую радню, пайшоў шукаць навукі ва універсітэт Крулеўца. ...Складзены сільна, з развітым лобам, надзвычайнай памяццю, адораны кемліваасцю, атрымаў сур'ёзную адукацыю, палюбіўшы перад усім гісторыю і статыстыку”¹.

У характары І.Анацэвіча як асобы дамінуючай была рыса, якая рабіла яму гонар і разам з тым з’явілася прычынай шмат якіх пазнейшых жыццёвых нягод: праўдзівасць. Класічнае выслоўе “Ісціна, толькі ісціна і нічога акрамя ісціны” становіцца галоўным ягоным жыццёвым і навуковым прынцыпам. “У адносінах з людзьмі жорсткі, – пісаў пра І.Анацэвіча яго біёграф Януш Івашкевіч, – безаглядна рубae праўду ўсім у вочы, і таму ўвогуле не быў многімі любімы. Да сяброў добры, сардэчны, гатовы да ўсялякага роду дапамогі, верны да магілы”.

Усе гэтыя характарыстыкі супадаюць з партрэтам Ігната Анацэвіча, выкананым пазней мастаком

Кёнігсберг. Адна з цэнтральных плошчаў. Канец XVIII – пачатак XIX ст.

В.М.Радзігам паводле малюнка К.Зага. Партрэт пісаўся з натуры. Яго рэпрадукцыя была змешчана пасля смерці

¹ Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 33.

вучонага ў пецяярбургскім “Roczniku Literackim”¹. Перад намі фізічна моцны чалавек. Гэтая моц ірвецца вонкі так, што яе з вялікай цяжкасцю ўтрымлівае верхні гузік сурдута. Твар прыгожы і разумны, у поглядзе адкрытасць і цвёрдасць. Ледзь стуленыя вусны нібы гавораць: я не буду да цябе падлізвацца, але на мяне ты можаш разлічваць.

Жывучы ў Кёнігсбергу, Ігнат Анацэвіч бескарысліва дапамагаў расійскім купцам і абывацелям, якія мелі справы ў Прусіі. У 1807 г. французскае войска заняло горад і канфіскавала ўсю ўласнасць расійскіх падданных. Чакаць дапамогі ім не было адкуль – расійскі консул пакінуў горад. Тады каралеўскі перакладчык узяў на сябе місію абаронцы. Ён распачаў перамовы з французскімі ўладамі, хадайнічаў перад Напалеонам аб зняцці секвестру з расійскіх магазінаў і кампенсацыі страт расійскім купцам².

Дапамога І.Анацэвіча расійскім падданым была заўважана царскім урадам на самым высокім узроўні. Восенню 1808 года праездам праз Кёнігсберг на Эрфурцкі кангрэс міністр замежных спраў Расіі граф М.П.Румянцаў³ узнагародзіў яго гадзіннікам, абяцаў пайнфармаваць пра яго ўчынак імператара і хадайнічаць аб больш высокай узнагародзе⁴.

Ці атрымаў Ігнат Анацэвіч узнагароду ад Аляксандра I, невядома. Затое вядома, што ў яго склаліся добрыя адносіны з расійскім канцлерам М.П.Румянцавым – вялікім аматарам гісторыі ды яшчэ і калекцыянерам

¹ Onacewicz Ż. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki (Petersburg). – 1846. – Т. 3.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 78.

³ Румянцаў Мікалай Пятровіч (1754–1826), граф, рускі дзяржаўны дзеяч, дыпламат. Сын П.А.Румянцава-Задунайскага. У 1776 – 1795 гг. на прыдворнай і дыпламатычнай службе. З 1801 г. член Дзяржаўнага савета, сенатар. У 1807 – 1814 гг. міністр замежных справаў, у 1808–1812 гг. старшыня Дзяржаўнага савета. З 1814 г. у адстаўцы. М.П. Румянцаў сабраў вялікую бібліятэку, а таксама калекцыі рукапісаў, этнаграфічных і нумізматычных матэрыялаў, якія склалі падмурак Румянцаўскага музея. Быў ганаровым сябрам многіх акадэміяў і навуковых таварыстваў.

⁴ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 78.

старажытнасцяў. Вяртаючыся ў Расію з Парыжа праз Кёнігсберг, граф ізноў сустрэўся з Анацэвічам. Зразумеўшы, што такі вучоны, здольны ды малады выкладчык можа прынесці вялікую карысць Расіі, М.П.Румянцаў аб'явіў яму царскую волю, каб расійскія падданыя, якія знаходзяцца на замежнай службе, вярталіся на Айчыну. Ён заклікаў Ігната вярнуцца, абяцаў яму дапамогу і сваё заступніцтва. Запрасіў яго таксама да сябе ў госці, даўшы ліст да ўпраўляючага сваім маёнткам палкоўніка Фока¹.

Сёння невядома прычына, якая схіліла перспектыўнага выкладчыка і вучонага І.Анацэвіча пасля сямігадовага прабывання ў Кёнігсбергу, які адкрыў дзверы ў навуковы свет і “высокія” кабінеты, пакінуць горад назаўсёды. Можна толькі меркаваць, што гэтая прычына была грунтоўнай, бо і сам Кёнігсберг, і яго універсітэт шмат што значылі для нядаўняга “паповіча”. “Шматгадовае жыццё ў Крулеўцы, – слухна піша Януш Івашкевіч, – дзе не згаслі яшчэ традыцыі Э.Канта², не толькі ўзбагаціла яго грунтоўнымі ведамі, але і напайла духам сапраўднага гуманітарызму, вольнага ад каставых уплываў і неталерантнасці”. Выхаваны ў нямецкіх школах, ён, па словах біёграфа, цалкам тады быў касмапалітам і не адчуваў патрэбы прысвячаць свае сілы і здольнасці працы ў родным краі³.

У Кёнігсбергу наш зямляк меў добрую, хай сабе і сціпла аплачваемую, працу універсітэцкага выкладчыка. Пасада перакладчыка прускага караля надавала аўтарытэту і павялічыла заробак на 1 000 рублёў срэбрам (у год). Так што на матэрыяльнае становішча яму не варта было скардзіцца.

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 78.

² Эмануіл Кант (1724–1804) – нямецкі філосаф, пачынальнік нямецкай класічнай філасофіі. Нарадзіўся і ўсё жыццё пражыў у Кёнігсбергу. У 1770–1795 г. прафесар Кёнігсбергскага універсітэта.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 48.

І, урэшце, жыццё ў Кёнігсбергу давала І.Анацэвічу выдатныя магчымасці для навуковай працы над гісторыяй Прусіі і Літвы, якой ён вельмі захапіўся. Ён меў магчымасць карыстацца унікальнымі гістарычнымі матэрыяламі з архіваў і бібліятэк прускай сталіцы, у тым ліку і закрытых архіваў крыжакоў.

Магчыма, прычынай ад'езду сталі тыя перспектывы, якія маляваў яму канцлер М.П.Румянцаў. Матыў жа мог быць самым банальным: цяга І.Анацэвіча да гульні ў карты. Яго вучань і прыяцель Крыстын Шырма ў адным з лістоў пісаў: “Карты так, як у Крулеўцы, пана гонар і славу згубілі, так і тут у Вільні губяць”. Пра гэтую слабасць Ігната ведалі ўсе, у тым ліку і яго блізкія. Першым пытаннем Міхаіла Анацэвіча пры сустрэчы з К.Шырмай было, ці кінуў яго брат гуляць у карты. “Тая нешчаслівая жылка да гульні ў карты, – гэта ўжо працягвае Януш Івашкевіч, – якая пазней прынесла многа клопатаў сталаму наведвальніку салона Пелікана, дзе гулялі груба, неаднаразова губіла жыццёвую кар’еру І.Анацэвіча, была, здаецца, адной з прычын тэрміновага ад'езду з Крулеўца і пошуку кар’еры ў іншым месцы”¹.

Так гэта было ці інакш, але сталіцу Прусіі Ігнат пакінуў назаўсёды. Каля года (1809–1810 г.) жыў у маёнтку М.П.Румянцава ў Гомелі. Той прыняў яго гасцінна, адкрыў яму свае багатыя зборы для навуковых пошукаў. Сам госць сваю працу ў знакамітай бібліятэцы акрэсліў наступным чынам: “Шукаў гістарычныя звесткі пра розныя правінцыі, якія належаць Расійскай дзяржаве, важныя звесткі, што датычаць літоўскай гісторыі, зрабіў значныя поспехі ў расійскай мове”². Праўда, поспехі гэтыя ўсё ж былі недастатковыя, каб заняць прапанаваную яму пасаду на дзяржаўнай службе.

Жадаючы быць бліжэй да родных месцаў, І.Анацэвіч падаўся ў 1810 г. у Вільню. У Жлобіне пад час пераправы праз Днепр здарыўся няшчасны выпадак, у

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 48.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 78.

выніку якога ён страціў большую частку сваіх рэчаў і наяўных грошаў.

Першага верасня 1810 г. пражны да ведаў педагог і даследчык быў залічаны на “маральнае аддзяленне” (юрыдычны факультэт) Віленскага ўніверсітэта. Тады яму было 30 гадоў. Слухаў курсы гісторыі, права, палітычнай эканоміі, а таксама астраноміі, фізікі, хіміі. Праз год вучобы, 24 верасня 1811 г., пасля здачы спецыяльнага экзамену ён атрымаў у выніку тайнага галасавання семнаццаццю галасамі “за” пры адным “супраць” званне магістра філасофіі. Было таксама аднадушна прызнана, што ён мае вялікія веды па ўсеагульнай і па гісторыі народаў і гэтыя прадметы можа выкладаць¹.

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 48.

Беласток: пачатак служэння Кліо¹

Улічыўшы грунтоўную падрыхтоўку новага магістра, Савет Віленскага ўніверсітэта даручыў яму выкладанне на публічных курсах для дзяржаўных служачых усеагульнай гісторыі, права і палітэканоміі. Першыя выступленні выявілі ў І.Анацэвічы здольнага і красамоўнага лектара. Гэта быў добры пачатак потым так трагічна завершанай яго працы ва ўніверсітэце.

Напалеонаўскае нашэсце, якое І.Анацэвіч ужо зведаў у 1807 г. у Кёнігсбергу, прымусіла яго пакінуць Вільню. Жыў у Люцынскім павеце Віцебскай губерні, потым у Свенцянскім павеце Віленскай губерні, займаўся гувернёрствам.

У 1813 г. магістр І.Анацэвіч атрымаў запрашэнне на пасаду настаўніка Беластоцкай гімназіі. У рапарце на імя рэктара Віленскага ўніверсітэта Яна Снядэцкага² дырэктар гімназіі Станіслаў Бакоўскі выказваўся пра І.Анацэвіча пахвальна, хоць лічыў, “што з’яўляецца некалькі запальчывым, сварлівым і ганарыстым сваімі ведамі і здольнасцямі, якімі бяспрэчна валодае”³.

Пасля Тыльзіцкага мірнага дагавора, заключанага імператарам Аляксандрам I з Напалеонам Банапартам у 1807 г., Беласток знаходзіўся ў складзе Расійскай імперыі і з’яўляўся цэнтрам вобласці. Прускія парадкі ў гімназіі былі адменены. Увялі расійскую мову навучання. Забаранілі цялесныя пакаранні.

Вучэбны год у гімназіі працягваўся ад пачатку верасня да канца ліпеня. Дзень пачынаўся з богаслужэння. Заняткі доўжыліся з 7 да 16–17 гадзін з перапынкам на абед з 12 да 14 гадзін. Да 1839 г. навучанне было бясплатнае⁴.

¹ Кліо – муза гісторыі, адна з 9 музаў старажытнагрэчаскай міфалогіі.

² Ян Снядэцкі (1756–1830) – польскі астраном, матэматык, філосаф. Прафесар астраноміі і кіраўнік абсерваторыі Віленскага ўніверсітэта (1806–1825), рэктар Віленскага ўніверсітэта (1807–1815), член-карэспандэнт Пецябургскай акадэміі навук.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 50.

⁴ Moscicki H. Białystok: Zarys historyczny. – Białystok, 1933. – S. 137, 139.

На вакантныя пасады настаўнікаў у Беластоцкую гімназію прызначалі выхаванцаў Віленскага універсітэта. Праўда, умовы, у якіх працавалі тут выкладчыкі, адпужвалі адукаваную моладзь ад гэтай навучальнай установы: аплата – меншая, чым у любога дзяржаўнага чыноўніка; шансы на павышэнне па службе – мізэрныя. Больш таго, пры прыёме на службу выкладчыкі павінны былі падпісваць абавязацельства адпрацаваць 6 гадоў. Не дзіўна, што педагогічнай працы тут прысвячалі сябе людзі, якія адчувалі сапраўднае прызвание¹.

У гімназіі Ігнат Анацэвіч выкладаў старажытныя мовы і літаратуру, потым французскую мову. У 1816 г. атрымаў магчымасць выкладаць і сваю любімую ўсеагульную гісторыю, а таксама права і ў дадатак – нямецкую мову.

У 1817 г. ён быў прызначаны памочнікам дырэктара гімназіі, захаваўшы права выкладаць курсы, даручаныя яму ў 1816 г. На новай пасадзе атрымліваў аклад у 520 рублёў срэбрам². Гэта была вельмі адказная пасада. Пасля 1812 г. дырэктар гімназіі кіраваў усімі школамі Беластоцкай вобласці, меў абавязак арганізацыі новых школ, падбору кадраў, кантролю развіцця навукі. Мала хто мог з усім гэтым справіцца. Таму дырэктары мяняліся часта³. Праца І.Анацэвіча ў якасці памочніка дырэктара гімназіі давала яму магчымасць не толькі ўплываць на змест навучання і выхавання гімназістаў, але і на развіццё адукацыі ў рэгіёне.

У сваіх педагогічных клопатах ён наракаў на адсутнасць падручнікаў па гісторыі, спальшчэнне падручнікаў нямецкіх гісторыкаў. Перажываў, што з гістарычнай навукай абыходзяцца як з бесцанню: лічаць, што яе здольны выкладаць матэматык, фізік або юрыст. Тыя ж, не маючы спецыяльнай падрыхтоўкі, не маглі і не хацелі заахвоціць вучняў палюбіць чароўную Клію. У моладзі ж ён бачыў будучыню Радзімы і лічыў патрэбным так яе вучыць і

¹ Moscicki H. Białystok: Zarys historyczny. – Białystok, 1933. – S. 137.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 68, арк. 15.

³ Moscicki H. Białystok: Zarys historyczny. – Białystok, 1933. – S. 137.

выхоўваць, каб наступныя пакаленні забяспечылі роднаму краю больш шчаслівыя часы.

У Беластоку І.Анацэвіч ажаніўся на Юліі Рахуўне, якая, аднак, у хуткім часе памерла.

Беласток пачатку XIX ст. быў глухой правінцыяй. Адрэзаны ад навуковых асяродкаў, вучоны адчуваў сябе адзінока і сумаваў: не было патрэбнай навуковай літаратуры, захопленых навукай людзей, не хапала падручнікаў. Праўда, і сам ён, заняты настаўніцкай, а потым і адміністрацыйнай працай, не мог нават і марыць пра навуковыя даследаванні – не было вольнага часу.

Але аднойчы яму вельмі пашанцавала. Падчас паездкі ў Вільню, хутчэй за ўсё, па службовых справах, пазнаёміўся з незвычайным чалавекам, вучоным, намеснікам прафесара кафедры ўсеагульнай гісторыі Іаахімам Лялевелем. Паміж імі завязалася перапіска, якая доўжылася 15 гадоў, аж да выезду І.Лялевеля ў эміграцыю. Сёння яна з’яўляецца цікавай гістарычнай крыніцай не толькі для вывучэння біяграфій гэтых людзей, але і інтэлектуальнага руху эпохі, станаўлення гістарычнай навукі¹.

У рукапісным адзеле Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта захоўваецца ліст Лялевеля, пісаны 13 чэрвеня 1816 г. да Ігната ў Беласток² – ці не адзін з першых у іх ліставанні. Ліст прасякнуты пачуццём павагі да беластоцкага калегі, добразычлівасцю да яго, шчырага сяброўства. Не падлягае ніякаму сумненню: Лялевель бачыў у Анацэвічы гісторыка-прафесіянала, роўнага сабе, і імкнуўся да супрацоўніцтва з ім.

Пачатак іх навуковага супрацоўніцтва – сумесная прадмова да надрукаванай у 1818 г. у Вільні кнігі Т.Вагі “Гісторыя польскіх князёў і каралёў”³. А апошняя іх

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 51–52.

² Рукапісны адзел Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта. Ф. 12, спр. 145, арк. 4–5.

³ Lelewel J., Onacewicz J. Przedmowa // Waga T. Historia książąt i królów polskich. – Wilno, 1818.

сумесная публікацыя з’явілася ў 1831 г. у Варшаве – кніга “Навасільцаў у Вільні ў 1823/24 навучальным годзе”¹.

З часам знаёмства гісторыкаў перарасло ў моцнае і шчырае пажыццёвае сяброўства. Ігнат пазнаёміў калегу са сваёй раднёй. “Збочваючы з дарогі ў Бераставіцу, – згадваў той праз дзесяцігоддзі, – знайшоў самую сардэчную гасціннасць у коле яго сваякоў”².

Да канца свайго жыцця І.Лялевель, які мала пра каго выказваўся добра, захаваў найлепшыя ўспаміны пра свайго сябра³. У 1858 г. ён пісаў: “У поспеху і нядолі нішто не змагло пахіснуць узаемнага даверу ані азмрочыць адносіны паміж намі. Прафесійна звязаныя агульнай справай, засталіся з аднастайным узаемным пачуццём: Анацэвіч да смерці, я – пасля скону яго”⁴.

¹ Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J. Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 89–115.

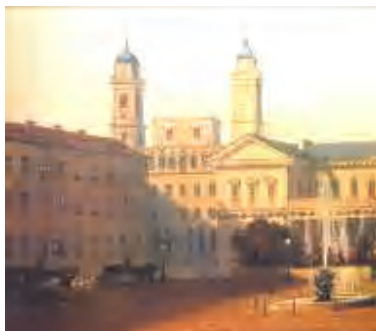
² Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 34.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 51.

⁴ Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 34.

Віленскі ўніверсітэт – “адзін са слупоў гуманітарных навук”

Восенню 1818 года Савет Віленскага ўніверсітэта

*Палац віленскага губернатара і астранамічная абсерваторыя
універсітэта*

прызначае Ігната Анацэвіча на пасаду намесніка прафесара.

Заснаваная ў 1579 г. Academia et Universitas Vilensis была першай ва Усходняй Еўропе і адзінай у Вялікім княстве Літоўскім вышэйшай навучальнай установай, якая грунтоўна ўплывала на інтэлектуальнае жыццё краіны. Закладзеная як езуіцкая акадэмія, яна ў 1781 г. стала Галоўнай школай Літвы. Звязана гэта было з перабудовай у Рэчы Паспалітай сістэмы адукацыі, чым займалася ўтвораная 14 кастрычніка 1773 г. Адукацыйная камісія. Камісія падзяліла дзяржаву на два дэпартаменты – Літву і Польшчу. Школы Літоўскага дэпартамента падпарадкоўваліся Галоўнай школе Літвы. Пасля далучэння Беларусі і Літвы да Расійскай імперыі Віленскі ўніверсітэт пераўтвараецца ў імператарскі. Адпаведны ўказ Аляксандр I падпісаў 4 красавіка 1803 г., а 18 мая гэтага самага года зацвердзіў правілы новай навучальнай установы.

Універсітэт быў падзелены на чатыры факультэты (аддзяленні, паводле тагачаснай тэрміналогіі): фізіка-матэматычны, медыцынскі, маральна-палітычны (з багаслоўем) і літаратурны з прыгожымі мастацтвамі.

Медыцынскія навукі і рымскае права выкладаліся на лацінскай мове, усе астатняе – на польскай.

На фізіка-матэматычным факультэце было адкрыта дзевяць кафедраў: фізікі, хіміі, натуральнай гісторыі, батанікі, астраноміі, тэарэтычнай і прыкладнай матэматыкі, астраноміі і архітэктуры – з 12 прафесараў. На медыцынскім факультэце – 6 кафедраў: анатоміі, паталогіі, медыцынскіх навук, клінікі, хірургіі і павівальнага мастацтва. На іх прызначалася 7 прафесарскіх пасадаў. На “аддзяленні маральных і палітычных навук”, з якім звязаны наступныя 10 гадоў жыцця і працы Ігната Анацэвіча, было 8 кафедраў: логікі і метафізікі, філасофіі, палітычнай эканоміі, грамадзянскіх і крымінальных законаў усіх народаў, польскага і рускага заканадаўства, усеагульнай гісторыі, святаго пісання і багаслоўя, на якіх працавала 10 прафесараў. На літаратурным факультэце існавалі 4 кафедры: грэчаскай, лацінскай, польскай і рускай моваў і літаратураў з 5 прафесараў. Такім чынам, штат універсітэта складалася з 34 прафесараў, у дапамогу якім было выдзелена 12 ад’юнктаў (памочнікаў прафесараў)¹.

Універсітэт з’яўляўся цэнтрам Віленскай навучальнай акругі, утворанай у тым жа 1803 г., распрацоўваў для школ Беларусі і Літвы праграмы, выдаваў падручнікі.

Адукацыя, атрыманая ў Віленскім універсітэце, не саступала той, якую давалі лепшыя тагачасныя універсітэты Заходняй Еўропы. З яго сцен выйшлі вядомыя паэты і пісьменнікі Адам Міцкевіч, Юльёш Славацкі, Юзаф Крашэўскі, вучоныя гісторык Ігнат Даніловіч, геолаг Ігнат Дамейка², урачы Аўгуст Бекю³ і Вільгельм Гіндэнбург⁴ і інш.

¹ Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье. – Минск, 1993. – С. 114.

² Ігнат Дамейка (1802–1889) – мінералаг і геолаг, рэктар Чылійскага універсітэта ў Сант’яга. Нарадзіўся каля Міра Наваградскага ваяводства. Выпускнік Віленскага універсітэта, магістр філасофіі.

³ Аўгуст Бекю (1771, г.Гродна – 1824) – беларускі ўрач, прафесар медыцыны (з 1797 г.). Скончыў Галоўную Літоўскую школу. Загінуў у 1824 г. ад маланкі.

⁴ Вільгельм Гіндэнбург (1799, вёска Стадолішча Мінскага павета – 1877) – беларускі ўрач і грамадскі дзеяч. Скончыў медыцынскі факультэт

Першы рэктар рэфармаванага ўніверсітэта Геранім Страйноўскі (1797–1806)¹ для замяшчэння прафесарскіх пасадаў на кафедрах арыентаваўся на запрашэнне буйных спецыялістаў з-за мяжы. Зусім іншую кадравую палітыку праводзіў яго пераемнік Ян Снядэцкі (1807–1814 (у ЭГБ – 1815 г.)). Ён прадстаўляў прафесарскія вакансіі выхадцам з Літвы і Беларусі. “Сямігадовае рэктарства Я.Снядэцкага, – піша Адам Кіркор, – чалавека высокага розуму і цвёрдай волі і ў той жа час гордага і любячага ўладу лічыцца лепшымі часамі ўніверсітэта. Пры ім ўніверсітэт пасталеў, набраўся моцы, і выйшаўшыя з яго школы людзі былі людзі практычныя, разумныя”. Менавіта дзякуючы Я.Снядэцкаму ў апошнія гады існавання Віленскага ўніверсітэта “амаль усе прафесары яго былі ўжо мясцовыя, літоўскія або беларускія ўраджэнцы: з ліку 47 прафесараў і ад’юнктаў было 36 мясцовых ураджэнцаў, 2 – з Царства Польскага, 6 – замежнікаў, 2 – з Расіі і 1 – з Курлянды”².

Яшчэ з часоў Галоўнай школы ўсеагульную гісторыю ва ўніверсітэце выкладаў Фама Гусаржэўскі³. У 1807 г. ён памёр, і кафедра засталася вакантнай. Папячыцель Віленскай навучальнай акругі Адам Чартарыйскі⁴ разумеў ролю выкладчыка гісторыі ўніверсітэта і таму прад’яўляў да кандыдатаў на гэтую

Віленскага ўніверсітэта (1821). З 1821 г. урач у Мінскай, Смаленскай губернях.

¹ Геранім Страйноўскі (1752, Крамянецкі павет – 1815) – асветнік, юрыст, эканаміст, рэлігійны дзеяч, прафесар Віленскага ўніверсітэта (1783–1806), рэктар (1799–1806). Член Адукацыйнай камісіі, заснавальнік першай кафедры палітычнай эканоміі ў ВКЛ і Еўропе. З 1814 г. віленскі біскуп.

² Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье. – Минск, 1993. – С. 114.

³ Фама Гусаржэўскі (1732–1807) – гісторык, прафесар Галоўнай Літоўскай школы ў Вільні (1782–1805). Яго лекцыі слухаў І.Лялевель.

⁴ Адам Чартарыйскі (1770–1861) – асветнік, палітычны і культурны дзеяч Літвы, Беларусі, Польшчы і Расіі. Намеснік міністра з 1802 г., міністр замежных спраў Расіі ў 1804–1806 г., член Дзяржаўнага савета і сенатар Расіі з 1805 г., папячыцель (куратар) Віленскага ўніверсітэта і Віленскай навучальнай акругі (1803–1824).

пасаду асабліва высокія патрабаванні. Гэта павінна быць выдатная асоба, да таго ж беларускага або літоўскага паходжання. Па гэтай прычыне адмовіліся разглядаць кандыдатуры шэрагу вядомых вучоных: прафесара Харкаўскага ўніверсітэта Самуэля Ліндэ, француза Жоржа Леві, які выхоўваў у Вялікай Бераставіцы сыноў князя Чацвярцінскага. А вось сярод краёўцаў няшмат было такіх, хто мог бы поўнасьцю адпавядаць высокім патрабаванням. Ішлі гады, кафедра пуставала.

Дабівацца гэтай кафедры ўгаворвалі ў 1811 г. магістра філасофіі Ігната Анацэвіча.

У 1814 г. Я.Снядэцкі прапанаваў Іаахіму Лялевелю пасаду намесніка (выконваючага абавязкі) прафесара гісторыі, пакуль не будзе абраны надзвычайны прафесар. І.Лялевель адразу зачараваў слухачоў. На яго лекцыях аўдыторыі былі перапоўнены. Гэта не падабалася рэктару, і ён нічога не зрабіў, каб утрымаць Лялевеля ў Вільні. Куратар А.Чартарыйскі наогул хацеў, каб І.Лялевель спачатку задаволіўся пасадай ад'юкта, а перад заняццем кафедры зрабіў падарожжа за мяжу. Таму калі гісторыку прапанавалі кафедру бібліяграфіі ў Варшаўскім ўніверсітэце і пасаду дырэктара бібліятэкі, ён, на вялікі жаль слухачоў, у 1818 г. пакінуў Вільню. Кафедра ўсеагульнай гісторыі зноў засталася вакантнай.

Кіраўніцтва ўніверсітэта і навучальнай акругі вырашыла, пакуль знойдзецца кандыдатура, якая б адпавядала конкурсным патрабаванням, запрасіць часовага намесніка, чалавека таксама дастойнага.

Выбар выпаў на І.Анацэвіча. 3 ліпеня 1818 г. рэктар Віленскага ўніверсітэта Сымон Малеўскі пісаў куратару навучальнай акругі князю Адаму Чартарыйскаму: “Што да ўсеагульнай гісторыі, планаваў я на гэты год выкарыстаць І.Анацэвіча, які ў Крулевіцкім ўніверсітэце, а пазней – у нашым вучыўся, і які ў 1811 годзе выкладаў пры ўніверсітэце ўсеагульную гісторыю чыноўнікам, і які гэты прадмет выкладае ў Беластоцкай гімназіі. Спадзяюся яго

хутка ў Вільні ўбачыць і пасля размовы з ім... падам Савету універсітэта для прадстаўлення Вашай княжай міласці”¹.

20 ліпеня Савет зрабіў куратару прадстаўленне. У ім гаварылася, што каб пазбегнуць перапынку ў выкладанні ўсеагульнай гісторыі пасля звальнення прафесара І.Лялевеля, Савет вырашыў выкарыстаць часова для яе выкладання магістра філасофіі, настаўніка гісторыі і права, намесніка дырэктара Беластоцкай гімназіі Ігната Анацэвіча, які мае досвед выкладання гэтай дысцыпліны. Яму прапаноўвалася пасада намесніка прафесара, аклад у 600 рублёў срэбрам і абавязак выкладаць усеагульную гісторыю 4 гадзіны ў тыдзень. Пры гэтым было агаворана, што пасада настаўніка 6-га класа і намесніка дырэктара Беластоцкай гімназіі будзе замешчана другім педагогам часова, і калі Анацэвіч не будзе працаваць ва універсітэце, то вернецца на ранейшую пасаду. І.Анацэвіч з гэтымі ўмовамі пагадзіўся². Яго кандыдатуру адабрыў і міністр асветы Расійскай імперыі.

Праца ў старажытнейшым з усходнееўрапейскіх універсітэтаў адкрывала перад гісторыкам шырокія гарызонты для навукавай і педагагічнай дзейнасці. Гэтыя магчымасці ён паспяхова выкарыстоўваў.

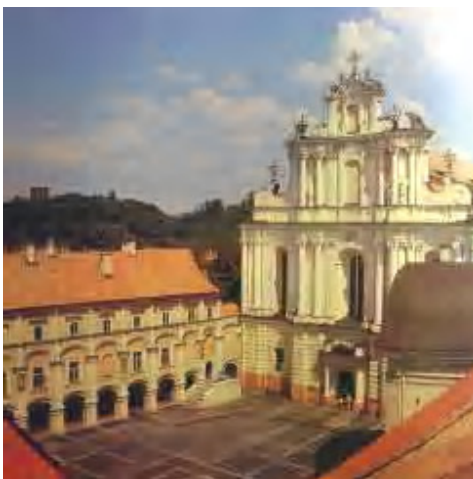
“Сапраўднай красой аддзялення палітычных навук быў тады Жэгота Анацэвіч, адзін з найбольш сімпатычных і заслужаных віленскіх прафесараў, – пісаў яго біёграф і даследчык гісторыі Віленскага універсітэта Людвік Яноўскі. – Прыбыўшы ў Вільню (1818 г.), стаў адным са слупоў гуманітарных навук, якія стаялі нязменна ніжэй за дакладныя [навукі], і толькі спробамі і талентам плеяды, якая складалася з Даніловіча, Алдакоўскага, Галухоўскага, Анацэвіча, з Лялевелем на чале, учынілі раўнамерны стан навуковасці ў Вільні”³.

¹ Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – S. 248.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 68, арк. 15.

³ Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 99.

На працягу трох гадоў, ад 20 верасня 1818 г. па 1821 г., І.Анацэвіч чытаў ва ўніверсітэце курс усеагульнай гісторыі. Праўда, замяніць знакамітага І.Лявелея І.Анацэвічу было няпроста. Аднак выбар І.Анацэвіча на пасаду намесніка прафесара ўсеагульнай гісторыі быў вельмі ўдалым. Ён не шмат саступаў І.Лявелею ў эрудыцыі, начытанасці, грунтоўнасці ведаў гістарычнай літаратуры і сумежных навук. Акрамя таго, валодаў нямецкай метадалогіяй гуманітарных навук і вытанчаным уменнем даследавання крыніц. А як знаўцу мясцовай, літоўскай і беларускай, гісторыі яму не было ў той час

Вялікі двор Віленскага ўніверсітэта

роўных. “Адораны вялікімі здольнасцямі аратара, выключнай памяццю, І.Анацэвіч, – пісаў Я.Івашкевіч, – мог быць красой для любога ўніверсітэта”¹.

Трэба сказаць, што лекцыі І.Анацэвіча карысталіся поспехам. Грунтоўнымі ведамі, красамоўствам і запалам ён здабываў шматлікіх слухачоў.

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 54.

Старанны і працавіты новы прафесар увёў у вучэбную праграму важную навацыю. Гісторыя Вялікага княства Літоўскага разглядалася да яго ў курсе ўсеагульнай гісторыі, які чытаўся 4 гадзіны ў тыдзень, і гублялася ў моры інфармацыі. З уласнай ініцыятывы і бескарысліва Ігнат Анацэвіч распрацаваў асобны курс айчыннай гісторыі і чытаў яго па паўтары гадзіны ў тыдзень. Гэта быў першы спецыяльны ўніверсітэцкі курс, прысвечаны мінуламу беларускага і літоўскага народаў. Варта адзначыць, што І.Лявель насцярожана ставіўся да такога роду лекцый¹.

На лекцыі І.Анацэвіча мог хадзіць у апошні год свайго навучання ва ўніверсітэце (1818–1819 г.) Адам Міцкевіч. А калі не было магчымасці наведваць лекцыі, то знаёміўся з іх зместам па канспектах сваіх сяброў, бо здаваў новаму прафесару выпускны экзамен па гісторыі². Ігнат Анацэвіч, побач з І.Лявелем і Гродэкам³, быў адным з трох ўніверсітэцкіх прафесараў, якія вучылі А.Міцкевіча гісторыі⁴. У сваім каментары да “Гражыны” А.Міцкевіч прыводзіць інфармацыю, якую даў яму І.Анацэвіч. Пры гэтым называе яго “дасведчаным у нацыянальнай гісторыі”. Вучоныя дапускаюць, што менавіта Жэгота з Малой Бераставіцы апладатварыў А.Міцкевіча задумай “Гражыны” і “Конрада Валенрода”⁵.

Гістарычны рамантызм І.Анацэвіча аказаў уплыў і на творчасць Юліюша Славацкага. Але будучы рамантыкам, І.Анацэвіч умеў даследаваць гісторыю і крытычна. “Агульная плынь тых часоў – абажанне сівой і, як здавалася, нязмерна паэтычнай мінуўшчыны Літвы – і ў ім мела свайго прадстаўніка, – пісаў пра яго Людвік Яноўскі. – Паводле інфармацыі яго вучняў, ён жыва

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 139.

² Onacewicz Żegota // Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana. – T. 5. – Warszawa, 1905. – S. 267.

³ Эрнэст Готфрыд Гродэк (1762–1825) – прафесар лацінскай, грэчаскай моў і антычнай літаратуры Віленскага ўніверсітэта, пазней дырэктар ўніверсітэцкай бібліятэкі.

⁴ Mezyński K. Studia historyczne Mickiewicza w Wilnie // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. – 1965. – Prace historyczno-literackie. – № 1. – S. 138.

⁵ Тамсама. – S. 141.

маляваў вобразы дагістарычных пушчаў, патрыярхальнае жыццё ліцвінаў; старажытны свет іх багоў, гераічныя песні. Вылоўліваў ён са старажытных хронік гераічныя подзвігі, вылічаючы абарончыя замкі, уплятаў у тыя дзеі народныя паданні. Наблізіўшыся да больш пэўных часоў (Мендог), ужо прытрымліваўся навуковых прынцыпаў. Улічыўшы, што пра старажытную Літву на польскай мове быў толькі адзін кароткі нарыс, далучаны Анацэвічам да выдання “Казімір Ягелончык” Альбертрандзі (1827 г.), а таксама намнога абшырнейшы яго вусны даклад, можна дапусціць, што Міндоў Славацкага, які з’явіўся пад уплывам трагедыі яго бацькі Мендога, сваю гістарычную аснову бярэ з лекцый Анацэвіча. Калі б яго курс дайшоў да нас у канспекце, лёгка было б сказаць, адкуль Славацкі ўзяў звесткі пра даўно мінулую гісторыю Літвы”¹.

Філаматы, якія прынялі лялевелевага пераемніка нядобразычліва, тым не менш, ім цікавіліся, хоць і асперагаліся. Яго грамадскі досвед як былога ўдзельніка тайных таварыстваў студэнтаў Кёнігсбергскага ўніверсітэта даваў яму выразную перавагу над імі. Акрамя таго, ён быў прафесарам. Недаверлівы да яго быў, галоўным чынам, Адам Міцкевіч.

Ды й новы прафесар праяўляў празмерную цікавасць да студэнцкіх арганізацый, хацеў у іх зарыентавацца. У верасні 1819 г. адзін з кіраўнікоў таварыства філаматаў Франц Малеўскі пісаў да Адама Міцкевіча: “Анацэвіч ... адкрыў мне сваю думку..., заахвочваючы мяне да аб’яднання моладзі ... з мэтай пашырэння сваіх магчымасцяў і падрыхтоўкі да будучай дзейнасці. ...Ён адчувае ўсё ярмо, якое вісіць над намі, хацеў бы дзейнічаць супраць наднеўскай палітыкі. Гэта аксіёма”².

Ф.Малеўскі спачатку выступаў за ўстанаўленне цесных кантактаў з І.Анацэвічам, але на ўсялякі выпадак

¹ Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 101–102.

² Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – S. 582.

параіўся з А.Міцкевічам. Той, аднак, рэзка выступіў супраць. Тады і Ф.Малеўскі цалкам змяніў свой погляд, стаў прыпісваць І.Анацэвічу, які нібыта задумаў стаць ксяндзом, кар’ерызм; сцвярджаць, што наогул мала ведае гэтага чалавека. Франц, як відаць з яго наступнага ліста да А.Міцкевіча ад 10–11 кастрычніка 1819 г., планаваў стварыць фіктыўнае таварыства, уцягнуць у яго новага прафесара і за ім паназіраць¹.

Між тым ужо праз год працы ва ўніверсітэце Ігнату Анацэвічу была даручана пасада сакратара аддзялення (факультэта) маральна-палітычных навук. Гэтыя абавязкі ён выконваў на грамадскіх пачатках на працягу 1819 г. Каб неяк ўзнагародзіць працавітага прафесара, Савет універсітэта ў 1820 г. даручыў яму дадаткова чытаць курс статыстыкі – па 2 гадзіны ў тыдзень, дадаўшы да 600-рублёвага штогадовага акладу яшчэ 200 рублёў². У 1821 г. ён ізноў быў прадстаўлены факультэтам Савету універсітэта да ўзнагароды³.

Першага мая 1820 г. у другі раз Ігнат ажаніўся. Яго абранніцай стала вядомая віленская прыгажуня Вераніка Маркоўская. У рукапісным адзеле Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы захавалася пасведчанне аб іх шлюбе, добраахвотнае ўступленне ў які засведчана падпісам “ONasewicz”⁴. Але сямейнае шчасце зноў было нядоўгім. Праз некалькі гадоў памерла і другая жонка.

Выкладанне І.Анацэвічам усеагульнай гісторыі не вырашыла праблемы з кафедрай. І надалей думалі аб замяшчэнні пасады прафесара вядомым вучоным на падставе конкурсу. Міністр народнай адукацыі папракаў універсітэцкі савет, што ўжо 13 гадоў кафедра ўсеагульнай гісторыі застаецца вакантнай.

¹ Mezyński K. Studia historyczne Mickiewicza w Wilnie // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. – 1965. – Prace historyczno-literackie. – № 1. – S. 140.

² Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 54.

³ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 78 адв.

⁴ Бібліятэка Акадэміі навук Літвы. Ф. 273. спр. 1866, арк. 1–1 адв.

Конкурс быў афіцыйна абвешчаны 1 сакавіка 1820 г. праз мясцовыя і замежныя газеты. Прэтэндэнты на пасаду прафесара павінны былі прадставіць пісьмовую работу, якая адлюстроўвала бы іх веды па курсу гісторыі, гістарыяграфіі і дапаможных гістарычных дысцыплін. Тэрмін конкурсу – адзін год. Работы прымаліся на польскай мове, што выключала магчымасць абрання на пасаду іншаземца.

Конкурс зрабіў Ігната Анацэвіча і Іаахіма Лялевеля канкурэнтамі. І.Лялевель вагаўся, як яму паступіць. З аднаго боку, яго цягнула ў Вільню, якая вельмі яму спадабалася; рэктарам ва універсітэце быў Сымон Малейскі – сумленны і дабрадушны чалавек. Але, з другога боку, ён не хацеў пераходзіць дарогу сябру, які таксама хадайнічае аб гэтай пасадзе і які ў выпадку перамогі І.Лялевеля наўрад ці яму прабачыў бы. Ды й умовы конкурсу варшаўскаму прафесару не падабаліся. Але пад націскам вучняў і знаёмых ён пасля пэўнага вагання рашыў-такі прыняць удзел у конкурсе.

Адносіны паміж сябрамі пахаладзелі. Але да разрыву не дайшло, да таго ж ахаладжэнне было нядоўгім. І.Анацэвіч працягнуў руку першым, заявіўшы сябру, што без шкадавання ўступіць месца ў Вільні больш годнаму за сябе і гатоў задаволіцца эканомікай пасля выхаду яе выкладчыка на пенсію або нават згодзен быць дырэктарам гімназіі ў Мінску або Беластоку. “Перамагчы або быць пераможаным І.Лялевелем – справа не без хвалы, – пісаў ён свайму сябру 18 снежня 1820 г. – ...Калі ў ліку канкурэнтаў будзе Іаахім, я саромеўся бы сваёй перамогі; калі ён мяне апярэдзіць і ў такім выпадку не выйду без хвалы; бяда – і тройчы мне бяда, калі хто іншы атрымае перамогу. Гэта пэўна, што бы ні было, любіць і паважаць Іаахіма не перастану, нават калі ён мне адмовіць і ў адным, і ў другім. Час усё лепей высветліць. Люба мне будзе бачыць больш здольнага пераемніка”¹.

Па набліжэнні дня конкурсу Ігнат Анацэвіч, які адчуваў у Вільні да сябе антыпатыю, усё больш пераконваўся, што ўсе шансы на атрыманне кафедры ў

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 57.

І.Лялевеля. Прадбачыўшы сваё паражэнне, ён пісаў сябру-канкурэнту: “Не таю, што іншага для сябе прагнуў, і пасля Іаахіма ніхто, акрамя Ігната, не павінен быў асесці на троне Клію”. Пісаў пра падкопы непрыяцеляў, якія хочуць яго пагубіць; пра тое, як сваім шлюбом падбухторыў супраць сябе прафесараў, у якіх былі дачкі на выданне; скардзіўся нават на прыяцеляў і знаёмых І.Лялевеля, якія ў Савеце універсітэта лабіруюць яго інтарэсы¹.

Першага сакавіка 1821 г. – дата “гістарычнага” конкурсу – І.Анацэвіч страціў кафедру. 2 сакавіка яго жонка зраніла дзіцё. “Нягледзячы на ўсе ўдары, – пісаў ён, – я здароў. Зіма толькі з’явілася ў маіх валасах і, нягледзячы на найпрыгажэйшую вясну ў гэтым годзе, не хоча адступаць”².

Конкурсную працу Ігната Анацэвіча пад запазычанай у Тацыта назвай “Найважнейшым абавязкам аналаў, я лічу, павінна быць, каб не замоўчваліся ніякія доблесці, і каб у будучым не асцерагацца ані памылковых прамоў і ўчынкаў, ані бясслаўя”. Андрэй Снядэцкі, вядомы прафесар хіміі, брат Яна Снядэцкага³, публічна прызнаў на універсітэцкім савеце, які падводзіў вынікі конкурсу, намнога лепшай за працу І.Лялевеля, але, нягледзячы на гэта, сказаў, што заслугі Іаахіма надаюць яму першынство перад іншымі сапернікамі. Канчатковы вынік павінна было падвесці пасяджэнне аддзела маральна-палітычных навук 30 красавіка.

Рашэнне Савета Ігнат прызнаў цалкам справядлівым. Пачуцці сяброўства і справядлівасці, разам з ацэнкай навуковых вартасцяў саперніка, узялі верх над крыўдай і болем у сувязі з паражэннем. Спачатку яго апанавала ідэя з’ехаць у правінцыю. Ён нават прапаноўваў шчасліваму саперніку набыць у яго мэблю і некаторыя кнігі. Але пакінуць Вільню, дзе на яго ўтрыманні знаходзіліся 9 сваякоў, ён не мог. Таму пачаў хадайнічаць

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 57–58.

² Тамсама.

³ Андрэй Снядэцкі (1768, Польшча – 1838) – польскі біёлаг, хімік, медык, філосаф, асветнік, прафесар Віленскага універсітэта (1797–1832) і кіраўнік тэрапеўтычнай клінікі (1827–1832).

аб атрыманні вакантнай на той момант пасады дырэктара Віленскай гімназіі. Праўда, тут у яго таксама аказаліся больш сур'ёзныя канкурэнты, на аднаго з якіх і рабіў стаўку рэктар універсітэта Сымон Малеўскі.

Аддзел на сваім пасяджэнні большасцю ў адзін голас аддаў першынство конкурснай працы І.Лялевеля над непараўнальна больш плаўнай і пругкай, больш гладкай па стылю працай І.Анацэвіча. За прызнанне працы І.Анацэвіча лепшай выказаліся тады Я.Хадані¹, А.Капеллі², за наданне ёй другога месца – С.Малеўскі, Я.Клангевіч³ і І.Даніловіч, хоць апошні таксама прызнаваў яе добрай⁴.

Высока ацаніў конкурсную працу І.Анацэвіча і І.Лялевель. “Яго конкурсная праца была напісана прыгожа, цудоўна, з належным веданнем прадмету, без маёй крыўды магла атрымаць першынство. Але не пашанцавала яму. Мой пераход з прафесарства на прафесарства павінен быў зменшыць уражанне няўдачы; бачачы, аднак, маю бесцерымонную выхадку, мог сабе фантазіраваць, што я дасягнуў свайго выпадковай сітуацыяй, і кісла знасіць сваё паражэнне. Не чуў, аднак, найменшага наракання, не зведаў найменшага гумару, аніякай прымаўкі; наадварот, папярэдняе знаёмства змянілася на цесную сувязь, фамільярнасць і сяброўства”⁵.

Калі занепакоены сваёй будучыняй І.Анацэвіч стаў хадавінічаць аб выкарыстанні яго ва універсітэце адпаведна яго здольнасцям і заслугам, аддзяленне прадставіла Савету хвалебную ацэнку яго працы і стараннасці, а таксама

¹ Ян Канты Хадані (1769–1823) – прафесар Віленскага універсітэта і віленскі канонік, доктар тэалогіі.

² Алаіз Людвік Капеллі (1777–1838) – прафесар грамадзянскага, крымінальнага і кананічнага права Віленскага універсітэта, дэкан факультэта літаратуры і свабодных мастацтваў.

³ Андрэй Бенедыкт Клангевіч (1767–1841) – прафесар багаслоўя Віленскага універсітэта ў 1815–1828 г., у 1822 г. выконваў абавязкі рэктара. З 1828 г. віленскі біскуп.

⁴ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 58–61, 63.

⁵ Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – S. 34.

адзначыла значныя поспехі ў навуках яго вучняў, для якіх ён выкладаў звыш праграмы айчынную гісторыю.

Разумеючы, што сваім удзелам у конкурсе і перамогай нанёс сябру ўдар, паставіў яго ў цяжкае становішча, І.Лявель хадайнічае перад рэктарам С.Малеўскім даручыць І.Анацэвічу чытаць курс дыпламатыі, інакш кажучы, міжнароднага права. І.Анацэвіч жа меркаваў, што гэта ідэя належыць яго ворагам з мэтай яго скампраментавачь, пазбавіць рэпутацыі, набытай пры выкладанні на працягу некалькіх гадоў гісторыі, і таму ад курса дыпламатыі адмаўляўся. У хвілінным раздражненні яго асляпіла нянавісць да рэктара, якога стаў лічыць прычынай усіх сваіх бедаў. З гадамі ён прызнаў, што быў да С.Малеўскага несправядлівы¹.

Пакрыўджаны на рэктара, не спадзеючыся на падтрымку нядобразычліва настроенага куратара, І.Анацэвіч вырашыў “шукаць справядлівасці і паратунку” ў Пецярбургу. Прадаў частку сваёй бібліятэкі, частку грошай пазычыў, каб мець сродкі на дарогу. Нягледзячы на пагрозу рэктара, што Анацэвіч будзе адасланы ў Беласток у гімназію, рушыў у сталіцу імперыі. Ён хацеў прадставіць сваю крыўду, якую яму нанёс рэктар, міністру асветы. Разлічваў таксама на падтрымку экс-канцлера М.П.Румянцава.

Значную дапамогу аказаў яму сакратар Румянцава, чыноўнік канцылярыі куратара А.Чартарыйскага Васіль Анастасевіч, якія адказваў за сувязь паміж кураторыяй і Міністэрствам асветы.

Хутчэй за ўсё, з дапамогай В.Анастасевіча І.Анацэвіч атрымаў доступ у самыя важныя бібліятэкі і архівы Пецярбурга. Сутыкнуўшыся з дакументальным скарбам па гісторыі Вялікага княства Літоўскага, у тым ліку з Літоўскай Метрыкай, ён забыўся пра мэту свайго прыезду ў сталіцу. Запал даследчыка, як піша Я.Івашкевіч, узяў у ім верх над пачуццём крыўды. Забыўшыся пра С.Малеўскага і іншых, не надта дамагаючыся да міністра князя Галіцына, ён цалкам паглыбіўся ў пошукі, выпіскі і накіды.

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 61, 64–65.

З шасцітыднёвага прабывання ў Пецябургу І.Анацэвіч прывёз багаты матэрыял па гісторыі Беларусі і Літвы. Па дарозе назад ён наведаў Рыгу і Дэрпт, дзе з дапамогай прафесараў Яна Эверса і Карла Моргенштэрна, а таксама дырэктара рыжскай гімназіі Кеслера і гарадскога бібліятэкара Тэдмана даследаваў архіўныя скарбы.

Выправа І.Анацэвіча ў горад на Няве выклікала вялікае абурэнне калегаў. Ігнат Даніловіч лічыў гэтае дзеянне неразважлівым крокам, якім той перакрэсліў усю павагу навакольных. Віленская прафесура лічыла нізкім “поўзаць перад нікчэмнай зграяй пецяббургскіх канцылярыстаў, хцівых на інтрыгі, грошы і паганьбаванне польскага імя, а таксама на поўнае знішчэнне асветы”. Гродэк паклаў пачатак. І.Анацэвіч, узяўшы з яго прыклад, паспяхаўся такім самым шляхам шукаць шчасця. У Вільні асцерагаліся, каб аднойчы зламаныя засланы сорама не пераўтварыла ўніверсітэт у казённую палату, дзе ўсё вырашалі грошы і інтрыгі¹. Асуджалі Анацэвіча за яго намаганне аспрэчыць рашэнне ўніверсітэцкіх улад шляхам скарг у Пецяббург і філаматы².

Вярнуўшыся ў Вільню, Ігнат Анацэвіч са здзіўленнем даведаўся, што Савет ўніверсітэта вырашыў даручыць яму выкладанне расійскай статыстыкі, якое ён здзяйсняў у мінулым годзе, і дыпламатыі, як навукі, да гісторыі блізкай. Нагрузка складала 6 лекцыйных гадзін у тыдзень, аклад – 800 рублёў у год³. Гэта быў вынік сяброўскіх старанняў І.Лявелея і І.Даніловіча, якія любой цаной хацелі ўтрымаць яго ва ўніверсітэце, і ўказанняў міністра Галіцына.

Не пасвечаны ў захады сяброў, Ігнат ізноў-такі быў перакананы, што прапанова яму гэтых курсаў мела на мэце скампраментаваць яго як вучонага, пазбавіць набытай у навуковым свеце рэпутацыі. Таму не хацеў і слухаць пра

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 65–66.

² Mężyński K. Studia historyczne Mickiewicza w Wilnie // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. – 1965. – Prace historyczno-literackie. – № 1. – S. 140.

³ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721. воп. 1, спр. 741, арк. 72 адв.

дысцыпліны, якіх не разумеў. Але ў сваіх дамаганнях не атрымаў падтрымкі ні рэктара, ні куратара Адама Чартарыйскага, які, хутчэй за ўсё, пад уплывам непрыязных да І.Анацэвіча асоб лічыў яго чалавекам неспакойным, інтрыганам і на ўсе яго просьбы адказваў адмовай. Ён не згаджаўся і на абранне І.Анацэвіча прафесарам, а толькі намеснікам (выконваючым абавязкі) прафесара.

Будучы ў роспачы, Ігнат Анацэвіч звярнуўся да універсітэцкага савета з рэзкім пісьмом, у якім прасіў растлумачыць яму, што такое дыпламатыя, указаць крыніцы, з якіх чэрпаць пра яе інфармацыю, скласці план лекцый і, урэшце, выдзеліць час на іх падрыхтоўку.

Як у сувязі з гэтым не згадаць характарыстыку І.Анацэвіча, якую даў яму Станіслаў Мараўскі – аўтар мемуараў пра Віленскі універсітэт часоў рэктара Пелікана і куратара Навасільцава: “У абыходжанні, гэта значыць у манеры, – нямецкі хлопец, і нават нахабнік, але шчыры, адкрыты, добрасумленны, так што яму гэта нахабства ўсюль, дзе толькі з’яўляўся, вельмі было да твару”¹.

Абураны пісьмом І.Анацэвіча, Савет паставіў пытанне: згодзен ён выкладаць гэтыя прадметы ці не, а калі згодзен, каб падаў на факультэт самастойна складзены план іх выкладання. Закрануты за жывое грубасцю І.Анацэвіча, які нападаў на яго публічна, рэктар загадаў да 1 верасня ўтрымаць выплату яму заробка. Прыціснуты нястачай, прыгнечаны крэдыторамі, І.Анацэвіч быў зламаны. Статыстыку ён згадзіўся выкладаць, чытанне дыпламатыі прасіў адкласці. Летам 1826 г. ён атрымаў адпачынак і грошы на паездку ў Варшаву для вывучэння статыстыкі Польскага каралеўства, хоць неаднаразова прасіў сродкаў на паездку ў Пецярбург для распрацоўкі новага курса.

На апошняй лекцыі гісторыі пазбаўлены свайго любімага прадмета прафесар развітаўся са слухачамі і заклікаў іх паставіцца да Іахіма з аднолькавай або нават з яшчэ большай прыхільнасцю. Гэтыя развітальныя словы студэнты, якія ўсё ж прызналі яго годным знакамитага

¹ Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – S. 346.

І.Лялевеля, слухалі стоячы¹. 9 студзеня 1822 г. на гэтую кафедру ўжо ўзышоў І.Лялевель. Яго першая лекцыя выклікала ў Вільні фурор...

А Ігнат Анацэвіч з верасня 1821 г. без вялікай ахвоты стаў выкладаць курс расійскай статыстыкі. Тагачасны курс статыстыкі меў мала агульнага з сучасным разуменнем паняцця “статыстыка” як колькасным улікам масавых з’яў. Ён прадугледжваў фарміраванне сістэматычнага ўяўлення аб асноўных характарыстыках краіны: тэрыторыі, складзе насельніцтва, эканамічных рэсурсах – аб усім, што складае сілу або слабасць кожнай дзяржавы, ад чаго яна становіцца багацейшай або бяднейшай. Статыстыка вивучала не саму дзейнасць людзей, а вынікі іх дзейнасці. Менавіта такому разуменню статыстыкі, выкладзенаму нямецкім прафесарам Германам Конрынтам (1606-1682) у яго курсе лекцый “Collegium Politikal-statikum”, адпавядала і разуменне гэтай навукі І.Анацэвічам. Адзін з яе заснавальнікаў Хрысціян Шлёцэр называў статыстыку гісторыяй, схопленай і затрыманай у пэўны момант, і, наадварот, гісторыю называў будучай у руху, прагрэсіруючай статыстыкай², што таксама павінна было імпанаваць новаспечанаму спецыялісту апошняй.

Курс расійскай статыстыкі, за выкладанне якога пад уціскам універсітэцкага Савета ўзяўся прафесар І.Анацэвіч, ён, тым не менш, чытаў бліскуча. У духу навуковых тэндэнцый свайго часу ён бачыў у статыстыцы навуку, якая дае ўяўленне пра фізічныя і маральныя сілы краіны. Вобраз расійскага жыцця ён даваў на шырокім гістарычным падмурку, знаёміў з арганізацыяй дзяржаўнага ладу, права і фінансаў.

“Гэты прафесар быў скарбам для слухачоў, якія гаварылі пра яго з абаяннем, – пісаў пра І.Анацэвіча Людвік Яноўскі. – Не абмяжоўваючыся межамі свайго прадмета, Анацэвіч даваў разнастайныя звесткі, выкладаў зразумела, пераканаўча і павучальна. Яго лекцыі абуджалі шчырае захапленне да ўсяго цыклу навук, бо прафесар

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 67, 69.

² Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 70.

пастаянна ўступаў у галіну сумежных навук, асабліва варушыў праблемы гісторыі, якую любіў найбольш. Вельмі красамоўныя словы прафесара Анацэвіча заўсёды былі пранікнутыя любоўю да ўсеагульнага добра краю, таксама пашанай яго мінулага, такім чынам прыцягвалі ўвагу і выпрацоўвалі перакананні. Яго адданасць свайму прызначэнню, арыгінальнасць і самастойнасць поглядаў, багацце звестак і валоданне прадметам рабілі яго лекцыі невыказна прывабнымі”¹.

“Статыстыка ў руках І.Анацэвіча, – сведчыць ананім, – была адным з найбольш прывабных прадметаў ва універсітэце і карысных для разумовага развіцця. Гэты непараўнальны настаўнік статыстыкі ніколі не стамляў, таму што ўсё ўмеў ажывіць, зацікаўліваючы нас дасканалай метадыкай выкладання і прыгожым спосабам выказвання”. Ён болей дбаў аб абуджэнні думкі студэнтаў, чым аб фактах. Свае лекцыі любіў прыпраўляць гумарам. Час ад часу кідаў у аўдыторыю арыгінальныя выслоўі, каламбур, з’едлівыя досціпы, якія потым доўга паўтараліся студэнтамі. Чытаў лекцыі па памяці і вельмі клапаціўся пра выразнасць мовы. Студэнты ахвотна спяшаліся ў лекцыйную залу, ведаючы, што іх заўсёды чакала цікавая лекцыя”².

Не цураўся І.Анацэвіч зладзённых пытанняў, асабліва тых, што “выклікалі ўзмоцненае сэрцабіццё моладзі”, якую вельмі хвалявалі універсітэцкія справы. Ён жа не ашчаджаў нават сваіх калег. На лекцыях кідаў злосныя заўвагі ў адрас пракурора Батвінкі, прафесараў Байкова, Платона Кукальніка, нават Лялевеля. Асуджаў фінансавыя злоўжыванні новага рэктара Вацлава Пелікана, некаторыя кадравыя ракіроўкі, рэпрэсіі начальства, што абрынуліся на студэнтаў і выкладчыкаў з 1824 г. Гарачы патрыёт, чалавек сумленнага характару, ён быў вельмі радыкальным у сваіх поглядах. Ні для каго не было сакрэтам, што яго фігура сваёй справядлівасцю калола вочы

¹ Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 100.

² Janowski L. W promieniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 100.

людзям Навасільцава, якія вельмі хацелі знайсці ў дзейнасці І.Анацэвіча крымінал¹.

Ігнат Анацэвіч хутка асвоіўся з выкладаннем статыстыкі, унёс у яе свой тэмперамент прыроджанага лектара. А вось з дыпламатыяй справа была горшая. Гэта была зусім новая для яго дысцыпліна, у якой ён адчуваў сябе няўпэўнена. Ад яе чытання ў 1821/1822 навучальным годзе, спасылаючыся на адсутнасць у Вільні патрэбнай літаратуры для распрацоўкі курса, ён адмовіўся. Рэктар, Савет універсітэта, куратар былі гэтым надта незадаволены, з'явілася ідэя пазбавіцца ад упартага прафесара, даручыўшы выкладанне дыпламатыі і статыстыкі іншаму чалавеку. Выкладанне дыпламатыі І.Анацэвіч распачаў 17 кастрычніка 1822 г.²

Наконт сутнасці і зместу гэтай навукі, у сувязі з аднолькавым напісаннем на польскай мове слоў “дыпламатыка”³ і “дыпламатыя” – “diplomacja”, тады існавалі непаразуменні. Пад першай, як слухна тлумачыў прафесар сваім слухачам, а таксама куратару М.Навасільцаву, трэба разумець спосаб чытання старажытных рукапісаў і ацэнкі іх аўтэнтычнасці. Дыпламатыя ж – гэта навука пра міжнародныя адносіны, які грунтуецца на праве народаў, на пісьмовых трактатах, заключаных паміж народамі, і добра зразумелым інтарэсе свайго народа. Дыпламатыя, на яго думку, падзялялася на тыя самыя эпохі, што і гісторыя: старажытную, сярэдневечную, новую і найноўшую⁴. Фактычна ён стаў выкладаць гісторыю дыпламатыі і рабіў гэта, трэба сказаць, вельмі кваліфікавана, добра арыентуючыся ў літаратуры і крыніцах.

Летам 1824 г., у сувязі са справай філаматаў, тэксты лекцый віленскай прафесуры запатрабаваў на рэвізію

¹ Тамсама. – S. 100–101; Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 71–72.

² Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 72–74.

³ Дыпламатыка – дапаможная гістарычная дысцыпліна, якая займаецца вывучэннем гістарычных дакументаў, грамат з мэтай устанавлення іх сапраўднасці, ступені даставернасці, часу складання і інш.

⁴ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 74–75.

міністр асветы. Правяраць прафесарскія канспекты на прадмет выяўлення ў іх “шкоднага духу ў выкладанні” даручылі папярчыцелю Казанскай навучальнай акругі. “Канспект дыпламатыкі, – адзначыў той наконт І.Анацэвіча, – абмежаваны аднымі пасольствамі і нічога не гаворыць пра харты”. Куратар Навасільцаў, які стаў на абарону сваіх кадраў, парыраваў гэтую заўвагу некампетэнтнасцю правяраючага: “Прадметам выкладання п[ана] Анацэвіча ... з’яўляецца дыпламатыя, а не дыпламатыка. Паміж гэтымі двюма навукамі знаходзіцца адчувальная розніца, хоць лацінская назва *Diplomatica* ўласцівая абедзвюм. Першая з іх з’яўляецца часткай права народаў і разважае пра палітычныя адносіны дзяржаў паміж сабой праз пасольствы; другая складае частку гісторыі і займаецца хартыямі”¹.

З пачатку 20-х гадоў XIX ст., нягледзячы на ўсе прафесійна-кадравыя перыпетыі Ігната Анацэвіча, наступае самы плённы перыяд яго навуковай творчасці.

Летам 1821 г. ён, як гаварылася вышэй, збіраў у сталічных архівах і бібліятэках матэрыялы па гісторыі Вялікага княства Літоўскага. У 1822 г. вывучаў архівы Гродзеншчыны. Аб характары гэтай працы дае ўяўленне яго справаздача, надрукаваная ў пецябургскім часопісе “Северный архив” “Адрывак з падарожных запісак прафесара Віленскага універсітэта Ігната Анацэвіча пад час праезда яго праз адну частку Гродзенскай губерні ў ліпені і жніўні 1822 года”².

¹ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, г. Вільнюс. Ф. 721, воп. 1, спр. 254, арк. 20–21.

² Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. – 1822. – № 4. – С. 474–485.

Першая старонка справаздачы І.Анацэвіча аб навуковым падарожжы па Гродзенскай губерні летам 1822 г., надрукаванай у “Северном архиве” Ф.Булгарына

Рэдакцыя часопіса высока ацаніла гэтую навуковую справаздачу. “Пажадана, – піша выдавец, – каб знаўцы, якія маюць магчымасць наведць выдатныя мясціны, пераймаці Анацэвічу і імкнуліся адкрываць старажытныя рукапісы і кнігі, якія знаходзяцца ў забыцці і невядомасці. Гэтыя адкрыцці садзейнічаюць поспехам гістарычнай навукі, а таксама каштоўныя для аматараў гісторыі і старажытнасцяў. Мы лічым неабходным дзякаваць шаноўнаму Анацэвічу за інфармацыю пра яго бібліяграфічнае падарожжа”¹.

Ён наведаў Навагрудак, Шчорсы, Дзятлава, Слонім, Лаўрышаў, Дзярэчын, Рось, Ваўкавыск, Мсцібава, Свіслач, Бераставіцу і іншыя мястэчкі роднага краю. Вельмі ўразіла яго багаццем старажытных рукапісаў, важных, на яго думку, для расійскай гісторыі, бібліятэка тагачаснага ўладальніка Шчорсаў Адама Храптовіча².

¹ Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. – 1822. – № 4. – С. 474.

² Адам Храптовіч (1768–1844) – асветнік, мецэнат мастацтваў і навукі, ганаровы член Віленскага ўніверсітэта. Значна памножыў бібліятэку

У першай палове 20-х г. І.Анацэвіч займаўся ўпарадкаваннем рукапісаў Альбертрандзі і падрыхтоўкай некаторых з іх да друку.

Віленскі ўніверсітэт у пачатку 20-х г. XIX ст. знаходзіўся ў росквіце, меў еўрапейскае прызнанне. У два разы павялічылася колькасць кафедраў. Выкладалі знакамітыя вучоныя, якія сваімі ґрунтоўнымі працамі шырылі славу навучальнай установы. На маральна-палітычным факультэце працавалі тады І.Лялевель, І.Даніловіч, М.Баброўскі, І.Анацэвіч, Ю.Галухоўскі¹, навуковыя дасягненні якіх высока цаніліся ў Заходняй Еўропе і Расіі. Разам з тым ўніверсітэт усё больш адчуваў палітычны прыгнёт з боку царскіх уладаў.

Дробнае, на першы погляд, здарэнне ў Віленскай гімназіі, вучань якой напісаў на дошцы прывітанне ў гонар Канстытуцыі 3 мая 1791 г., стала падставай для рэпрэсій і рэарганізацыі сістэмы асветы так званых заходніх губерняў. Быў адхілены ад пасады куратар А.Чартарыйскі. Яго замяніў М.М.Навасільцаў. Ва ўніверсітэце пачалося следства. На хвалі расправы з філаматамі на чале ўніверсітэта стаў новы рэктар – вядомы хірург Вацлаў Пелікан. “Ратаваць” навучальную ўстанову ад “крамольных” думак вырашылі выдаленнем з яго нядобранадзейных прафесараў.

У хуткім часе пасля свайго прызначэння на рэктарскую пасаду Пелікан прадставіў новаму куратару спіс прафесараў і ад’юнктаў, якія, “братаючыся з моладдзю, наносілі шкоду пашане да ўсяго выкладчыцкага складу”. У гэтым спісе былі І.Лялевель, І.Даніловіч, І.Анацэвіч,

свайго бацькі, давеўшы яе кнігазбор да 20 тысяч кніг. Пасля смерці А.Храптовіча (пахаваны ў вёсцы Вішнеўка на Ашмяншчыне) бібліятэкай авалодалі спадчыннікі. У 1913 г. яна была перададзена на часовае захоўванне Кіеўскаму ўніверсітэту. Яе асноўная частка цяпер знаходзіцца ў бібліятэцы Акадэміі навук Украіны.

¹ Юзаф Галухоўскі (1797, Галіцыя – 1858) – філосаф, прафесар кафедры філасофіі Віленскага ўніверсітэта (1823–1824), адхілены ад пасады з-за папулярнасці сярод прагрэсіўна настроеных студэнтаў і вільняскай грамадскасці.

М.Баброўскі, Ю.Галухоўскі. Сенатар праект Пелікана адобрыў¹.

Змрочныя часы насталі для гуманітарных навук і вучоных-гуманітарыяў. Прыбыўшы для вядзення следства ў Вільню, М.М.Навасільцаў шукаў спружыны тайнай студэнцкай арганізацыі ў выкладчыцкім асяродку і спачатку меркаваў, што вырашальнай была дзейнасць І.Лялевеля і І.Анацэвіча.

Высветліць ролю апошняга ў справе філаматаў не дастае звестак, але яна, несумненна, была вялікая. Ён, у свой час гарачы прыхільнік Тугенбунда, меў са студэнтамі добразычлівыя адносіны, чытаў ім курс айчыннай гісторыі, сустракаўся з імі, хоць бы на вячорках, якія кожны тыдзень ладзіліся ў Лялевеля як адзінага нежанатага прафесара. Неаднойчы, як успамінаў Антон Адынец², сутыкаліся ў філасофскіх дыспутах на тых вячорках Адам Міцкевіч і Ігнат Анацэвіч³.

Зразумела, на ўсіх выкладчыкаў, якім сімпатызавалі філаматы, улады глядзелі як на ненадзейных. Пачалося расейскае вучоных сіл па свеце. Першымі “з Тарпейскай скалы” паляцелі” сябры І.Анацэвіча: І.Лялевель – “за турботны яго нораў, спакушальныя ўчынкі і вальнадумства”⁵, М.Баброўскі, І.Даніловіч і Ю. Галухоўскі.

¹ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – Т. III. – Kraków, 1899–1900. – S. 90–91.

² Антон Адынец (1804–1885) – паэт, перакладчык, мемуарыст, выдавец. Нарадзіўся ў вёсцы Гейстуны Ашмянскага павета. Скончыў Віленскі ўніверсітэт (1823).

³ Odyniec A.E. Wspomnienia z przeszłości. – Warszawa, 1884. – S. 217.

⁴ Так называлася скала, з якой у старажытным Рыме скідвалі злачынцаў.

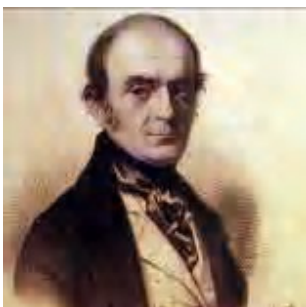
⁵ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 254, арк. 13.

Іаахім Лялевель

Ігнат Даніловіч

Іюзаф Галухоўскі

Міхаіл Баброўскі

Услед за імі пайшлі прафесар тэалогіі Ян Хадані, прафесар мінералогіі Гарадзецкі, ад'юнкт Казімір Контрым... Падаліся за мяжу, пакінуўшы зняважаны універсітэт, прафесары медыцынскага факультэта Франк¹

¹ Юзэф Франк (1771–1842) – прафесар паталогіі і тэрапіі Віленскага універсітэта (1804–1823), кіраўнік тэрапеўтычнай клінікі, ініцыятар заснавання Віленскага медыцынскага таварыства (1805).

і Баянус¹. Памёр прафесар грэчаскай і лацінскай літаратуры Эрнэст Гродэк. Універсітэт губляў найбольш вопытных вучоных.

З былых славетасцяў аддзялення маральна-палітычных навук адзіны І.Анацэвіч “выйшаў сухім з вады”. Як ён тады ўцалеў – цяжка зразумець. Яго смелыя заявы, вострая крытыка на лекцыях расійскай рэчаіснасці былі добра вядомыя ўсёй Вільні. За адно дзёрзкае выказванне на лекцыі яго ледзь не пазбавілі кафедры². Але потым на нейкі час пакінулі ў спакоі. Існуе версія, што яго выратавала тады пратэкцыя княжны Зубавай, каханкі М.Навасільцава.

І.Анацэвіч застаўся на юрыдычным факультэце адзіным прадстаўніком былой славы. Праўда, курс гісторыі пасля выдалення І.Лявелея яму так і не вярнулі. Ардынарным прафесарам кафедры ўсеагульнай гісторыі быў абраны доктар юрыспрудэнцыі Павел Кукальнік, таксама вядомы, як гаварылася ва ўніверсітэцкім пратаколе, “па выдатнаму веданню гісторыі”³. Даведаўшыся пра яго намінацыю, І.Анацэвіч пажартаваў на гэты конт на лекцыі так: “Пан Кукальнік стаў прафесарам – ха, добрыя часы. Кукальнік вучыўся на пракуроры, а папаў у прафесоры”⁴.

“Прагматычная гісторыя, якой разбэшчваюць розум ва ўніверсітэтах”⁵, вельмі трывожыла “ўладу трымаючых”. У чэрвені 1824 г. новы міністр адукацыі Аляксандр Шышкоў загадаў рэктару Віленскага ўніверсітэта прадставіць яму канспекты прафесарскіх лекцый. Пры гэтым папярэдзіў, што без прадстаўлення такіх канспектаў ніводнаму прафесару не будзе дазволена выкладанне.

¹ Людвік Генрых Баянус (1776–1827) – анатам, зоолаг, прафесар Віленскага ўніверсітэта (1804–1824). Пачынальнік параўнальнай анатоміі ў Літве, Расіі і Польшчы.

² Onacewicz Żegota // Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana. – Т. 5. – Warszawa, 1905. – S. 268.

³ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 225, арк. 16.

⁴ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 72.

⁵ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, г. Вільнюс. Ф. 721, воп. 1, спр. 254, арк. 32.

Канспекты ў Пецярбург былі дастаўлены, у тым ліку лекцыі прафесараў І.Лялевеля і Галухоўскага і магістраў І.Анацэвіча і Вашкевіча, з якіх два першыя ўжо былі выдалены з універсітэта. Канспекты аддалі на праверку папярчыцелю Казанскай навучальнай акругі.

Праверка паказала, што прафесары складаюць канспекты лекцый асцярожна. З рукапісу Іаахіма Лялевеля, напрыклад, было зусім “не бачна таго абуральнага духа, за які ён выдалены”. Ды й наогул аказалася, што хоць некаторыя прафесары і выдалены з універсітэта, але дух вальнадумства застаўся, што, “мяняючы канспекты, нельга перамяніць духа ў выкладчыках адным загадам”, а адыхаванай на такіх пачатках моладзі “нельга чакаць нічога іншага, як аднаўлення былых здарэнняў”¹.

Каб трымаць пад кантролем універсітэцкую прафесуру, абавязалі кожнаму, хто выкладаў не па падручніку, а па сваіх рукапісах, скласці поўны курс прачытаных навук. Ён меў быць разгледжаны на Савеце, адобраны Галоўным праўленнем вучылішчаў і надрукаваны за універсітэцкія сродкі. Без такіх канспектаў выкладаць ніводнаму з іх надалей не дазвалялася².

Пра пагром, учынены Навасільцавым ва універсітэце, пра І.Лялевеля і іншых выдаленых аднадумцаў І.Анацэвіч пісаў 23 кастрычніка 1824 г. В.Анастасевічу ў Пецярбург: “Зайздросны лёс не даў Літве надалей ганарыцца гэтым знакаміцейшым мужам. У іншыя часы яму б узводзілі алтары. Сёння з’яўляецца аб’ектам пераследу... Назаўсёды запомніцца гэтай установе смутная эпоха, якая належыць гісторыі краю. ...Шукаюць нейкі дух, прывід або мару, істоту нябачную, нежывую, шукаюць яго ва ўчынках, лістах, думках...”. Ігнат прасіў пецярбургскага знаёмага, у меру магчымасці, дапамагчы бацькоўскай парадай высланай у сталіцу імперыі віленскай моладзі³.

¹ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 254, арк. 14, 28–28 адв.

² Тамсама. Арк. 40 адв.

³ Iwazskiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 77–79.

Пасля страты лепшых сяброў з блізкіх людзей у Вільні ў гісторыка засталіся Язэп Ярашэвіч і А.Каравіцкі. Наладзіліся адносіны з былым рэктарам С.Малеўскім. У добрых адносінах быў з новым рэктарам Пеліканам, бываў у яго частым гасцем. Але затое І.Анацэвіч ненавідзеў яго паплечнікаў: братаў Кукальнікаў, подлага Беркмана, скнару Мюніха, карыслівага Бялькевіча, нікчэмнага універсітэцкага сакратара Мержаеўскага. Апошні ўжо колькі гадоў быў галоўнай спружынай тых універсітэцкіх інтарэсаў, дзе толькі можна было злавіць грошы: выкладчыцкія месцы, універсітэцкія маёнткі, падрады на будоўлю.

І.Анацэвіч меў кампраментуючыя Мержаеўскага яго ўласнаручныя лісты і ведаў пра яго злоўжыванні з падручнікамі на універсітэцкім складзе і кніжкамі, прысланымі з цензуры, якія Мержаеўскі, замест таго, каб рассылаць па бібліятэках, прадаў, а грошы паклаў сабе ў кішэню.

Самым небяспечным ворагам І.Анацэвіча быў прафесар медыцыны Мікалай Мяноўскі¹, чалавек здольны, адданы навуцы, знаёмы з еўрапейскім інтэлектуальным рухам, знакаміты аратар, выдатны педагог, які меў шмат прыхільнікаў. Амбітны М.Мяноўскі быў лібералам. Але 1823 год усё перавярнуў. М.Мяноўскі перайшоў на бок рэакцыі і стаў на службу новаму рэжыму².

Расправіўшыся з філаматамі, выдаліўшы прагрэсіўную прафесуру, В.Пелікан пры падтрымцы М.Навасільцава ўстанавіў дэспатычную ўладу і пачаў наводзіць ва універсітэце парадкі паводле свайго разумення. Абрануў студэнтаў і выкладчыкаў у мундзіры, увёў сістэму шпіёнства і данасіцельства³. Фактычна ўзяў у свае рукі волю ўсяго Савета. За моцнымі плячамі М.Навасільцава ён

¹ Мікалай Мяноўскі (1783–1843) – доктар медыцыны, прафесар фізіялогіі і акушэрства (1815), дэкан медыцынскага факультэта Віленскага універсітэта (1819–1825), прэзідэнт Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі (1832–1833 і 1839–1842), член Віленскага медыцынскага таварыства.

² Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 78.

³ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – Т. III. – Kraków, 1899–1900. – S. 91.

рабіў, што хацеў. М.Навасільцаў даваў указы, В.Пелікан выдаваў загады. Усё ішло згодна з іх воляй¹. Прафесарамі пры іх сталі людзі, невядомыя ў навуцы: Павел Кукальнік, Беркман, якія замест павагі выклікалі ў студэнтаў толькі пагарду. Настаў такі час, калі ніхто не думаў пра навуку. Думалі толькі пра тое, як праз уплыў на рэктара дамагчыся прыхільнасці ўсеўладнага куратара².

М.Навасільцава, В.Пелікана і іх прыхільнікаў Кукальніка, Беркмана, Мяноўскага Станіслаў Мараўскі назваў “генерацыяй нягоднікаў”. Што не ўзяў М.Навасільцаў, узяў В.Пелікан, што засталася пасля В.Пелікана – Платон Кукальнік. М.Навасільцаў пастаянна чэрпаў з казны і пазычаў, як з уласнай кішэні. Але, як пісаў у сваіх мемуарах С.Мараўскі, на паперы ўсё было прыгожа. Калі ж хто пра злоўжыванні загаловіць, хай нават у сваёй хаце, яго адразу ў каталажку, у салдаты, у Сібір, бо ты бунтаўшчык, карбанарый, ліберал, змоўшчык. Не толькі цар Аляксандр I, але нават міністр асветы пра тое не ведаў³.

Затое Трэцяе аддзяленне асабістай яго імператарскай вялікасці канцылярыі, якое займалася палітычнымі справамі імперыі, было ядрэнна дасведчана ў новым кадравым раскладзе, які склаўся ў Віленскім універсітэце, пачынаючы з 1823/1824 навучальнага года. З Вільні агент паведамляў шэфу жандармаў: “Насуперак статута Віленскага універсітэта і статутам усіх універсітэтаў у свеце хірург Пелікан, малады чалавек, аддадзены М.Навасільцаву, прызначаны пажышчэва рэктарам!” Ведалі ў III аддзяленні і пра тое, што месца экзекутара ва універсітэце заняў Платон Кукальнік – сваяк жонкі Пелікана і яго крэатура. Ведалі, што пракурор

¹ Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – S. 345.

² Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 108–111.

³ Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – S. 347.

Г.Батвінка¹, які разглядаў справу філаматаў, браў грошы з багатых абвінавачваемых, якіх за гэта вызваляў з вязніцы².

Ігнат Анацэвіч, які ганарыўся сваім універсітэтам, рэзка асудзіў яго пагром, страту найбольш вопытных вучоных, зруйнаванне маральна-палітычнага аддзялення. Ён лічыў гэта бедствам усяго краю³. Гісторык асудзіў крыўды, знявагу і гвалт, якія зведала студэнцкая моладзь. Ён ненавідзеў парадкі, устаноўленыя пасля майскай падзеі 1823 г., і іх арганізатараў.

Быда адна не ходзіць. За грамадскім няшчасцем прыйшло асабістае. У 1824 г. памерла жонка Ігната. На яго галаву цяпер зваліліся гаспадарскія клопаты па ўтрыманню дома.

Аплакаўшы лёс сваіх калег і вучняў, парассыланых у розныя канцы імперыі, а таксама смерць жонкі, прафесар з падвойнай энергіяй працягваў выконваць свае абавязкі. Яго лекцыі і надалей карысталіся вялікім поспехам.

Прафесар батанікі Станіслаў Юндзіл⁴ так пісаў пра І.Анацэвіча: “Чалавек гэты, трэба прызнаць, меў грунтоўныя веды па навукх, якія выкладаў. Добра азнаёмы з лацінскай літаратурай, пасрэдна па-французску, але па-нямецку спраўна гаварыў і пісаў. Дзейны, працавіты, шмат чытаў і шмат збіраў у мясцовых і замежных бібліятэках матэрыялаў для тлумачэння айчыннай гісторыі”⁵.

¹ Геранім Батвінка – віленскі губернскі пракурор. Ураджэнец Магілёўскага ваяводства. Знаток Статута ВКЛ і расійскага права.

² Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (г. Масква). Ф. 109. І экспедыцыя. 1827 год. Спр. 396, арк. 1 адв., 4, 6–6 адв.

³ Onaciewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 110.

⁴ Станіслаў Баніфацый Юндзіл (1761, вёска Ясеніцы Лідскага павета – 1847) – прафесар прыродазнаўства Віленскага універсітэта (з 1803), доктар філасофіі (з 1798), рэарганізатар батанічнага сада Віленскага універсітэта і яго доўгачасовы кіраўнік.

⁵ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – Т. III. – Kraków, 1899–1900. – S. 284.

У час канікул 1824 г. гісторык займаўся пошукамі ў бібліятэках і архівах Варшавы, куды ездзіў па справах выдання прац Я.Альбертрандзі. З Варшавы ў Вільню ён вяртаўся ў таварыстве І.Лялевеля. Па дарозе наведалі сваякоў Ігната ў Беластоку і Бераставіцы. Пра той візіт Іаахім успамінаў у 1858 г. у Брусэлі. Гэта было апошняе падарожжа І.Лялевеля ў Вільню і апошняя працяглая сустрэча з сябрам¹.

На працягу 1823–1827 г. І.Анцэвіч выправіў, дапоўніў, падрыхтаваў да друку і выдаў дзве працы Я.Альбертрандзі “Панаванне Генрыха Валезія і Стэфана Баторыя, польскіх каралёў”² і “Панаванне Казіміра, Яна Альберта і Аляксандра Ягелончыкаў, польскіх каралёў і вялікіх князёў літоўскіх”³ – усяго чатыры тамы. Выданне забяспечыў заўвагамі, важнымі дакументамі, уласнымі дадаткамі ў выглядзе карт, генеалагічных табліц. Да другой працы ён напісаў прадмову “Кароткі нарыс гісторыі Літвы”⁴.

Але неўзабаве пачаліся непрыемнасці. Нядобразычліўцы, якіх хапала, данеслі рэктару, што ён незаконна ўжывае званне прафесара гісторыі. Справа ў тым, што выдавец працы Я.Альбертрандзі “Панаванне Генрыха Валезія і Стэфана Баторыя, польскіх каралёў”, якую І.Анцэвіч падрыхтаваў да друку і ўказаў, што гэта зробіў Жэгота з Малой Бераставіцы, з уласных інтарэсаў на

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 79.

² Albertrandy J. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – VII, 519 s.

³ Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.książąt litewskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – XXI, 266 s.; T. 2. – 307 s.

⁴ Onacewicz Żegota. Krótki rys dziejów Litwy // Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.książąt litewskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1. – Warszawa–Brzezin, 1827. – T. 1. – C. I–XXI.

тытульным лісце кнігі дадаў званне “прафесар гісторыі”. Прышлося І.Анацэвічу з гэтай нагоды даваць тлумачэнні рэктару.

Фаварыт Пелікана экзекутар універсітэцкай канцылярыі Платон Кукальнік прапанаваў І.Анацэвічу аддаць яму кафедру статыстыкі – маўляў, дысцыпліну трэба выкладаць па-руску. Узамен абяцаў “зрабіць” яму іншую кафедру на літаратурным аддзяленні. Адмова стала сігналам для нападаў на гісторыка.

Праўда, рэктар шукаў з ім паразумення, запрашаў да сябе на карты, спрабаваў прымірыць з М.Мяноўскім¹. Сведчаннем гэтага з’яўляецца замалёўка Станіслава Мараўскага, змешчаная ў яго ўспамінах, на якой І.Анацэвіч паказаны ў акружэнні М.Навасільцава, В.Пелікана і Г.Батвінкі.

Рэктар нават прапанаваў дэкану аддзялення маральных і палітычных навук Сымону Малёўскаму, улічваючы шматгадовыя заслугі магістра філасофіі Ігната Анацэвіча ў навуковай прафесіі, разгледзець пытанне аб яго абранні надзвычайным прафесарам². Калегі станоўча ацанілі 15-гадовыя заслугі І.Анацэвіча як навукоўца і

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 81.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 624, арк. 1.

выкладчыка¹.

*Замалёўка Станіслава Мараўскага з выявамі Г.Батвінкі,
І.Анацэвіча, М.Навасільцава і В.Пелікана*

28 чэрвеня 1827 г. Савет універсітэта тайным галасаваннем 14-цю галасамі з 15-ці абраў І.Анацэвіча экстраардынарным прафесарам. Пры гэтым яго пакінулі пры ранейшых абавязках і жалаванні. У прадстаўленні на імя куратара Віленскай навучальнай акругі Савет звярнуў увагу “на здольнасці і руплівасць на службе магістра філасофіі калезскага асэсара Ігната Анацэвіча”, які сваёй выкладчыцкай працай “прынёс шмат карысці вучнёўскай моладзі”².

Гэта было прызнанне, якое ён заслужыў. Праўда, пацвярджэння гэтага звання ад міністра ён так і не дачакаўся. Хутчэй за ўсё, дакументы да міністра не дайшлі, а згубіліся дзесьці паміж універсітэцкай канцылярыяй і офісам куратара.

Двума тыднямі раней І.Анацэвіч за выслугу гадоў атрымаў чын калезскага асэсара, да якога быў прадстаўлены яшчэ ў 1819 г.

¹ Тамсама. Арк. 2–2 адв.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 624, арк. 3.

У тым самым 1827 г. гісторык атрымаў ганаровую прапанову выступіць на ўрачыстасці з нагоды 250-х угодкаў Віленскай акадэміі з дакладам аб стане цывілізаванасці Вялікага княства Літоўскага да і пасля заснавання акадэміі. Святкаванне планавалася на 25 чэрвеня 1828 г. Але наступны год стаў фатальным у лёсе экстраардынарнага прафесара. Святочнае выступленне рабіў Язэп Ярашэвіч¹. З верасня ўжо ён выкладаў ва ўніверсітэце і статыстыку, і дыпламатыю².

¹ Iwaszkiewicz O. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 82.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 254, арк. 87.

У апале: “першы прыклад у Расійскай імперыі”

Паводле ўспамінаў Іпаліта Клімашэўскага, які добра ведаў гісторыка, пры добрым валоданні статыстыкай, якая аперыруе шматлікімі лічбамі, І.Анацэвіч да таго ж быў выдатным хранолагам, меў здольнасць да запамінання лічбаў. Ён заўсёды цікавіўся жыццём універсітэта. Неаднойчы знаходзіў спосаб паглядзець недаступную для іншых кнігу выдаткаў у канцылярыі. Сумы выдаткаў, якія ў ёй бачыў, па вяртанні дахаты запісваў. Потым разважаў над іх праўдападобнасцю, падлічваў. Калі б гэтыя медытацыі універсітэцкага статыста сталі вядомымі, у чорных фарбах паўсталі бы рэктар, універсітэцкі сакратар Мержаеўскі, дэкан М.Мяноўскі і ўся сям’я Кукальнікаў (3 браты працавалі ва універсітэце)¹.

І.Анацэвіч, які заўсёды жыва рэагаваў на любое беззаконне і грэх, усім расказваў пра свае адкрыцці. Зразумела, наколькі шкодным ён быў для Пелікана. Самога рэктара ён, праўда, ашчаджаў, затое не шкадаваў яго атачэння.

Прыватныя размовы І.Анацэвіча пра фінансавыя злоўжыванні і яўныя крадзяжы універсітэцкіх грошай сталі вядомы рэктару. Ён вырашыў пазбавіцца нямілага і небяспечнага цэнзара, а яго паперы з выкрывальнымі падлікамі канфіскаваць. Хутка з’явілася і магчымасць з небяспечным прафесарам расправіцца.

Восенню 1827 г. ва універсітэце з’явілася новая тайная студэнцкая арганізацыя пад назвай “Племя сарматаў”, або “Патрыёты Айчыны”. Ініцыятарам яе стварэння быў 16-гадовы Канстанцін Заха. Арганізатарамі былі студэнты Адам Траскоўскі і Іосіф Гранткоўскі. Выдалі палымяную пракламацыю, распрацавалі статут².

¹ Iwaszkiewicz J. Z pamiętników H.Klimaszewskiego // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – S. 397.

² Марозаў С. Тайнае студэнцкае таварыства “Племя сарматаў” у Віленскім універсітэце і справа прафесара Ігната Анацэвіча // Цюркскія народы ў гісторыі Беларусі: Матэрыялы IX міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 2–3 верасня 2003. Ч. II. – Мінск, 2005.

І.Гранткоўскаму як старэйшаму з усіх – ён быў жанатым – даручылі кіраўніцтва арганізацыяй¹.

Неасцярожныя маладыя канспіратары прынялі ў сваю арганізацыю студэнта Юльяна Фісьяна, які аказаўся правакатарам. Ён праінфармаваў універсітэцкія ўлады пра арганізацыю новага тайнага таварыства. Па загаду Пелікана пачалося падслухоўванне, сачэнне. Так што далей выдання пракламацыі і распрацоўкі статута дзейнасць таварыства не зварухнулася.

Зразумеўшы, што арганізацыя выкрытая, К.Заха ў адчаі задумаў ні многа, ні мала – забіць рэктара і, абрабаваўшы прафесара Мюнixa, які лічыўся багатым, уцячы ў Паўднёвую Амерыку. Дзеля выканання сваёй ідэі ён прасіў студэнта Фелікса Лісоўскага адшукаць для яго пісталет.

Спецыяльна створаная камісія на чале з Байковым вяла сакрэтнае следства. Пачаліся вобыскі, арышты. Пазней на допытах “сарматы” паказалі, што да ідэі аднавіць саюз філаматаў іх падштурхнулі лекцыі І.Анацэвіча, напоўненыя гарчай любоўю да айчыны². Зразумела, на яго пала падазрэнне ў падбукторванні студэнтаў да стварэння тайнага таварыства. На самай справе, ніякага ўдзелу, нават апасродкаванага, у заснаванні арганізацыі ён не прымаў. Але сярод папер арыштаванага К.Захі дзіўным чынам знайшлі ліст да прафесара (без указання прозвішча) з просьбай узначаліць арганізацыю. Гэты ліст “сарматы” нібыта намерваліся ўручыць І.Анацэвічу. Не выключана, што, як дапускаў І.Анацэвіч, К.Заху прымусілі застрашваннем і абяцаннямі напісаць гэты ліст пост фактум.

Сямнаццатага лютага прафесара арыштавалі ва ўласнай хаце, канфіскавалі ўсе паперы. Па распараджэнню Мікалая Мяноўскага, які выконваў тады абавязкі рэктара універсітэта, даследаваннем папер І.Анацэвіча заняліся

¹ Iwaszkiewicz J. “Plemię sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – S. 484.

² Iwaszkiewicz J. Z pamiętników H.Klimaszewskiego // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – S. 381.

сакратар універсітэцкага праўлення Мержаеўскі і экзекутар Платон Кукальнік. Сярод канфіскаваных папер былі гістарычныя працы даследчыка, “абуральныя вершы і іншыя паперы заганняга зместу”, перапіска, у тым ліку з канцлерам М.П.Румянцавым, і інш.

Следства не знайшло доказаў сувязі прафесара са студэнцкім таварыствам. Ніякіх улік не аказалася і ў канфіскаваных у яго паперах. Падазрэння, якое заслгоўвала бы ўвагі камісіі, ён не выклікаў, хоць, канешне, сумненні накіраваны “добранадзейнасці” прафесара засталіся. Праз некалькі дзён яго вызвалілі, паперы вярнулі, але не ўсе. Зніклі лісты Мержаеўскага, якія выкрывалі яго як раскрадальніка казённых грошай, а таксама некаторыя матэрыялы да гісторыі ВКЛ, якія даследчык назапашваў усё жыццё: каштоўныя крыніцы і выпіскі з іх, рукапісы і накіды навуковых прац.

Зняважаны хатнім арыштам і вобыскам, да глыбіні душы абураны прафесар 3 сакавіка напісаў прыватны ліст да дэкана медыцынскага факультэта і выконваючага абавязкі рэктара Мікалая Мяноўскага, у якім абвінавачваў яго з Мержаеўскім у арганізацыі гэтага фарса, а таксама адкрыта абвінаваціў іх у злоўжываннях.

“Арганізавалі вы варты пасмешышча фарс, якога наступстваў ніхто і прадбачыць не мог. Паверце, міласцівы гасудар, – пагражаў гісторык, – што я болей ведаю і магу, чым вы спадзяецеся ... З усёй выдуманай хітрасцю недалёка з Мержаеўскім пойдзеце ... Пападзецеся самі ў яму, якую для іншых падрыхтавалі... Нямала часу падрыхтоўваўся я да гэтай барацьбы, для якой маю дастаткова зброі...”¹. З ліста вынікала, што І.Анацэвіч добра ва ўсім паінфармаваны, што ён здолее дамагчыся сатысфакцыі сваёй крыўды і ніякія меры не прымусяць яго маўчаць.

Хоць гэты ліст насіў прыватны характар, М.Мяноўскі паказаў яго рэктару. Раіліся, што рабіць – І.Анацэвіч шмат ведае. Калі пра махінацыі ва універсітэце

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 3 адв.–5.

даведаецца вялікі князь Канстанцін Паўлавіч¹, ім не здабраваць. Тады і вырашылі зрабіць стаўку на паклёп. Тут і з'явіліся паказанні К.Захі, якога падкупілі абяцаннем вызваліць з турмы бацьку, а таксама абнадзеілі асабістым прабачэннем, калі ўкажа на І.Анацэвіча

Следчая камісія пакарала ўсіх, хто меў дачыненне да тайнага таварыства. К.Заха, А.Траскоўскі і Ф.Лісоўскі імператарскім загадам былі прыгавораны да цялеснага пакарання, ад 25 да 50 розаг, і высылкі на салдацкую службу на Каўказ. І.Гранткоўскага, з улікам яго чыстасардэчнага раскаяння, слабага здароўя і няздольнасці да ваеннай службы, пакаралі пакутай у манастыры, выключэннем з універсітэта і высылкай на радзіму². Студэнцкае таварыства было разгромлена, але яго справа перарасла ў справу прафесара І.Анацэвіча.

У дзень адпраўкі асуджаных на Каўказ, 29 сакавіка, усім жадаючым было дазволена іх наведаць, каб развітацца. Атрымаў дазвол на спатканне і прафесар І.Анацэвіч. Ён стаў дакараць асуджаных студэнтаў за іх нягодны ўчынак. Яны ўказалі на К.Заху. Той прызнаўся, што абыйгаў І.Анацэвіча па нагавору М.Мяноўскага, Мержаеўскага і рэктара, якія застрашылі яго вялікім пакараннем, а потым абяцалі зменшыць яму пакаранне і хадайнічаць за яго бацьку. Гэтае ж прызнанне К.Заха напісаў і на невялікім шматку паперы, які аддаў прафесару.

Палкоўнік жандармерыі Руткоўскі, да якога гісторык накіраваўся з гэтай запіскай, скардзячыся на ганенні ад універсітэцкага начальства, яе прыняць адмовіўся. К.Заха, калі яго выводзілі, у прысутнасці іншых студэнтаў і публікі, якая развітвалася з асуджанымі, сказаў падпалкоўніку тое самае, у чым трохі раней прызнаўся І.Анацэвічу. Пра гэтую заяву К.Захі і запіску жандарскі падпалкоўнік адразу паведаміў рэктару Віленскага універсітэта.

¹ Канстанцін Паўлавіч (1779–1831) – расійскі вялікі князь, сын імператара Паўла І. З 1815 г. фактычны намеснік Царства Польскага.

² Iwaszkiewicz J. “Plemię sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – S. 486.

Рэктар пачаў дзейнічаць рашуча і энергічна. На гісторыка пасыпаліся ўдары, адзін мацнейшы за другі. Рэктар тэрмінова склікаў Савет і на яго пасяджэнні выступіў у ролі абвінаваўцы і суддзі. Ён абвінаваціў І.Анацэвіча ў дзёрзкасці супраць універсітэцкага начальства і паклёпе на яго, у абразе “бездакорна служачага сакратара” Мержаеўскага, а таксама ў “падаванні студэнцтву шкоднага прыкладу непавінавання”. Сведчанне К.Захі ён абвясціў ілжывым. Сваю абвінавачвальную прамову рэктар завяршыў пытаннем: ці можа прафесар, які так непрыстойна паступае, падрывае спакой ва універсітэце і падае дрэнны прыклад моладзі, у ім заставацца? Пры гэтым папярэдзіў: той, хто за абвінавачанага заступіцца, будзе прызнаны яго саўдзельнікам.

Пачалося абмеркаванне. Прафесар К.Парцянка¹ адмовіўся выступаць першым, ён хацеў спачатку паслухаць меркаванні іншых. Прафесар Рэшка заўважыў, што гэтая справа хутчэй у кампетэнцыі ураду, чым універсітэцкага Савета. Прафесар Міхаіл Баброўскі прапанаваў стварыць камітэт, які б разглядзеў справу і выслухаў абвінавачваемага. Але з гэтымі прапановамі рэктар не згадзіўся. Усім, хто выказваў нязгоду з яго прапановай або рабіў якія агаворкі, ён выказваў сваё незадавальненне².

Савет не асмеліўся пярэчыць прапанове рэктара, які заўсёды навязваў сваю волю, і знайшоў у гісторыка “заганны лад думак”, а ў яго ўчынках (удзел у тайным таварыстве, дакорлівы, з парушэннем субардынацыі, ліст да М.Мяноўскага) – “непрыстойныя званні публічнага настаўніка паводзіны, якія ў далейшым маглі аказаць шкодны ўплыў на розум студэнцкай моладзі і стаць прычынай ... парушэння заведзенага парадку”. Савет вымушаны быў задаволіць жаданне рэктара і аднагалосна прыняў наступнае рашэнне: “За непрыстойныя ўчынкі, якія

¹ Канстанцін Парцянка (1793, Мінская губерня – 1841) – доктар медыцыны, прафесар хірургіі Віленскага універсітэта (1828–1832).

² Iwaszkiewicz J. “Plemię sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – S. 495–496.

парушаюць цішыню і даюць дрэнны прыклад моладзі,” Анацэвіча адхіліць ад пасады прафесара з захаваннем палавіннага жалавання, выслаць з Вільні¹. Пытанне аб тым, каб выслухаць самога абвінавачваемага, не стаяла.

Праатакол таго фатальнага пасяджэння 2 красавіка 1828 г. захоўваецца ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Вільнюсе. Звычайны запіс у кнізе пасяджэнняў універсітэцкага Савета. Незвычайны выракам: “Такого чалавека нельга цяпець ва універсітэцкім саслоўі. Каб яго ўчынак як прыклад не зробіў спакусы ў вучнёўскай моладзі і не расстройваў парадку, з такімі цяжкасцямі і намаганнямі заведзенага...”. Да атрымання санкцыі куратара і правіцеля заходніх губерняў вялікага князя Канстанціна лічыць, што І.Анацэвіч знаходзіцца пад судом².

Азнаёміць І.Анацэвіча з рашэннем Савета даручылі дэкану Малейскаму. Зразумела, гэта была незаконная пастанова універсітэцкага Савета, які ўзурпіраваў судовую функцыю. Незаконнасць гэтага рашэння пазней даказаў І.Анацэвіч, з чым у 1834 г. пагадзіўся і Сенат. Прафесар быў асуджаны без апраўданняў і тлумачэнняў з яго боку, на падставе аднабоковага асвятлення справы рэктарам. “Ніякі закон, ніякія ўказы не далі універсітэцкаму Савету права мяне, не апытанага і не выслуханага, судзіць, бо універсітэт вучыць, а не судзіць, і на тое ёсць уласна суды; вызваліць ад абавязка, аддаць пад суд мае права, але не судзіць, і гэта першы прыклад у Расійскай імперыі,” – пісаў І.Анацэвіч 28 кастрычніка 1828 г. віленскаму генерал-губернатару³.

Вызвалены ад пасады прафесар накіраваў скаргі на гэтае несправядлівае рашэнне вялікаму князю Канстанціну і куратару М.Навасільцаву, у якога прасіў дазволу прадставіць свае апраўданні. Куратар такога дазволу не даў

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 24 адв.–25.

² Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 721, воп. 1, спр. 1195, арк. 11 адв.–12.

³ Iwaszkiewicz J. “Pamięć sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – S. 500.

і 11 красавіка зацвердзіў пастанову універсітэцкага Савета¹. Сенатар, відаць, усё-такі разумеў нелегітымнасць такога суда над І.Анацэвічам. Таму ён даручыў В.Пелікану ўзяць у яго тлумачэнні наконт закідаў па адрасу М.Мяноўскага і Мержаеўскага.

Сямнаццатага красавіка адбылося надзвычайнае пасяджэнне універсітэцкага Савета, на які запрасілі і “свавольнага” прафесара. Ён адказаў на ім на шэраг пытанняў, звязаных са зместам яго ліста да М.Мяноўскага і яго абвінавачваннямі ў адрас універсітэцкага начальства. Адказы яму было прапанавана даць у пісьмовым выглядзе. Пазней, у 1833–1835 г., з іх зместам знаёміліся члены пецябургскага Сената. Для іх гэтыя адказы, разам з іншымі дакументамі судовай справы І.Анацэвіча, былі надрукаваныя. У такім выглядзе яны і сёння захоўваюцца ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Санкт-Пецярбургу².

Пасяджэннем 17 красавіка надавалася бачнасць легітымнасці зробленага напярэдадні выраку. Яно з’яўлялася простаай фармальнасцю, бо лёс гісторыка быў канчаткова вырашаны.

Вялікі князь Канстанцін, які глядзеў на віленскія падзеі вачыма куратара, зразумела, не палічыў довады прафесара пераканаўчымі. Ён ухваліў распараджэнне Навасільцава аб адхіленні гісторыка ад пасады і 7 мая прадпісаў віленскаму ваеннаму губернатару “былога прафесара І.Анацэвіча ... як шкоднага для вучнёўскай моладзі” тэрмінова выдаліць з Вільні на радзіму. Варожа пазіцыя сенатара і вялікага князя вызначылі драматычны паварот у лёсе Жэготы з Малой Бераставіцы.

Чатырнаццатага мая паліцыя ўварвалася да яго ў хату і не даўшы часу ўпакаваць самыя патрэбныя рэчы, а тым больш уладкаваць незавершаныя справы, схапіла і пад канвоем вывезла з Вільні. 16 мая яго даставілі ў Гродна.

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 6 адв.–7.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 77 адв.–102.

Гродзенскі губернатар рапартаваў тады ў Вільню аб прыняцці выгнанніка ў сваё ведамства: “Магістр філасофіі Віленскага універсітэта Анацэвіч для ўсялення на радзіме дастаўлены”¹.

Сямнаццатага мая ссыльнага прывезлі ў Малую Бераставіцу – цэнтр уніяцкага прыхода, у якім настояцелем быў родны брат Ігната Міхаіл, і здалі “пад строгі паліцэйскі нагляд крынскага ключвойта”. Адлучацца з месца пасялення было забаронена. Услед прыслалі з універсітэта жалаванне – 42 рублі 31 капейку срэбрам².

Вызвалены ад абавязкаў, пазбаўлены сродкаў да існавання, вырваны з інтэлектуальнага асяроддзя, адарваны ад любіўшых яго студэнтаў, высланы ў Малую Бераставіцу, Ігнат Анацэвіч, услед за сваімі калегамі І.Лялевелем і Галухоўскім, папоўніў спіс прафесараў, прызнаных “шкоднымі” для Віленскага універсітэта.

Сям’я малабераставіцкага святара Міхаіла – 11 чалавек – месцілася ў невялікай двухпакаёвай хаце. Таму Ігнат жыў у непрыстасаваным неасветленым свіране. Вымушаны адпачынак ад выкладчыцкай працы прысвяціў далейшаму пісанню дзённіка і ўпарадкаванню папер па беларуска-літоўскай гісторыі. Карэспандэнцыя яго праглядалася. Выезджаць было забаронена. Зменшаная ўдвая зарплата приходзіла нерэгулярна. Таму ён вымушаны быў карыстацца дапамогай беднага брата.

Гвалт, які спазнаў апальны прафесар, яго не зламаў, а, наадварот, надаў энергіі на далейшую барацьбу. Ён быў перакананы, што справядлівасць – раней ці пазней – возьме верх. “Мая душа, – пісаў Ігнат 10 ліпеня 1828 г. з Малой Бераставіцы І.Лялевелю, – моцна загартавалася. ... Ніводнага са сваіх апошніх крокаў не шкадую. ... Пакуль душа ў целе, буду помсціць за беззаконне”³.

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 186, арк. 2.

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 186, арк. 4–6.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 89.

З Малой Бераставіцы (па іншых звестках – з Вільні) Ігнат Анацэвіч напісаў ліст да камандуючага корпусам жандараў Расійскай імперыі ўсеўладнага графа Бенкендорфа¹. Ён спадзяваўся, што яго справа дойдзе да цара, мінуучы вялікага князя Канстанціна. Ён мог гэта рабіць тым смялей, што ўжо раней падпалкоўнік Руткоўскі, да якога прафесар звяртаўся ў канцы сакавіка за заступніцтвам, паслаў Бенкендорфу падрабязны аб’ектыўны рапарт аб гэтай справе з усімі яе недарэчнасцямі. У лісце І.Анацэвіч выклаў абставіны свайго бязвіннага звальнення, інтрыгу супраць яго М.Мяноўскага і Пелікана, скардзіўся на невяртанне канфіскаваных папер, якія даказвалі растрату універсітэцкім начальствам казённых грошай.

Скарга пацярпеўшага пры пасрэдніцтве графа Талстога, галоўнакамандуючага ў Пецярбургу, дайшла да імператара. Мікалай I загадаў накіраваць яе вялікаму князю Канстанціну².

У канцы чэрвеня гісторык стаў хадайнічаць аб дазvole адлучыцца ў Вільню для разліку з крэдыторамі і ўладкавання пакінутага там сямейства. Замест дазволу яму нанеслі новы ўдар.

Закрануты за жывое лістом І.Анацэвіча да Бенкендорфа, які ўтрымліваў сур’ёзнае абвінавачванне гаспадаркі Навасільцава і яго стаўленнікаў у Віленскім універсітэце, вялікі князь 23 чэрвеня аддаў загад: за абразлівы для універсітэта “паклёп” аддаць былога прафесара крымінальнаму суду “для ўтаймавання яго на будучыню”. Рашыць гэту справу ён запатрабаваў у Гродзенскім гродскім судзе без чаргі, потым рэвізаваць яе ў Гродзенскім галоўным судзе, а прысуд падаць яму на зацвярджэнне. Ён загадаў таксама паліцыі забараніць І.Анацэвічу надалей выступаць з падобнымі

¹ Аляксандр Хрыстафоравіч Бенкендорф (1781–1844) – рускі дзяржаўны дзеяч, граф (з 1826 г.), адзін з галоўных прыхільнікаў палітыкі Мікалая I. З ліпеня 1826 г. да канца жыцця шэф жандараў і галоўны начальнік Трэцяга аддзялення ўласнай яго імператарскай вялікасці канцэлярыі.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 8 адв.–9; Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 89–90.

“неабгрунтаванымі” абвінавачваннямі пад пагрозай “паступлення з ім па ўсёй строгасці законаў”. Падпіску-абавязацельства па патрабуемай ад яго форме І.Анацэвіч даць адмовіўся¹.

Пакуль Гродзенскі гродскі суд разглядаў справу І.Анацэвіча, выкрыліся новыя акалічнасці адносна разгромленага тайнага студэнцкага таварыства, якія зноў-такі былі выкарыстаны супраць гісторыка і вельмі ўскладнілі яго справу.

Шляхціц Якаў Лісоўскі, эканом з-пад Вільні, падаў 3 красавіка вялікаму князю скаргу на жорсткае абыходжанне універсітэцкага начальства і несправядлівы прысуд яго сыну Феліксу. У лісце Я.Лісоўскага ўтрымліваліся такія звесткі пра стасункі ва універсітэце, якіх ён не мог ведаць. У прыватнасці, у скарге ўказвалася, што адначасова з яго сынам праследаваліся два прафесары універсітэта, у тым ліку І.Анацэвіч.

За “скаргу з няправільнымі на Віленскае універсітэцкае начальства даносамі і паклёпамі” Якаў Лісоўскі быў арыштаваны. Пачалося следства. Пад жандарскім канвоем яго вазілі ў Варшаву, дзе з ім “размаўляў” сам правіцель заходніх губерняў, потым – у Слонім, дзе дапытвалі ў прысутнасці М.Навасільцава. На допытах Я.Лісоўскі прызнаў тое, чаго ад яго жадалі: у складанні скаргі ўдзельнічаў прафесар І.Анацэвіч, яе рэдагаваў. Пры вобыску ў хаце Я.Лісоўскага знайшлі і чарнавік скаргі, нібыта напісаны рукой І.Анацэвіча. Параўнанне почыркаў гэта не пацвердзіла. Аднак на гісторыка “павесілі” яшчэ адну судовую справу як на саўдзельніка “паклёпніцкай” скаргі на начальства Віленскага універсітэта. Па гэтай самай справе былі таксама арыштаваны і аддадзены пад суд сакратар гродзенскай уніяцкай кансісторыі Карл Забароўскі, шляхціц Карл Жамойцель, студэнт Пётр Цеханавецкі².

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 12–12 адв.

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 186, арк. 11–12.

Так Ігнат Анацэвіч аказаўся на лаве падсудных. Гродзенскі гродскі суд, які разглядаў справу, атрымаў ад вялікага князя ўказанне, што не павінен абвінавачваемага ані дапытваць, ані слухаць, а толькі вынесці прысуд адпаведна абвінавачванню. Нягледзячы на гэта, суд зрабіў смелы і сумленны крок. 3 красавіка 1829 г. ён прызнаў І.Анацэвіча невінаватым і вызваляў ад адказнасці. У маі гэтую пастанову перадалі на рэвізію ў Гродзенскі галоўны суд (з 30 кастрычніка 1831 г. – Гродзенская крымінальная палата).

Ствараецца ўражанне, што ўладныя рычагі сенатара М.Навасільцава на радзіме І.Анацэвіча дзейнічалі слабей. Вялікі князь абвінаваціў гродзенскія судовыя ўстановы ў “яўна аказваемым заступніцтве членамі ўсіх прысутных месцаў падсуднаму І.Анацэвічу і іх прадурзятй нядобразычлівасці да універсітэцкага начальства”¹. Канстанцін Паўлавіч быў незадаволены тым абаротам, які набірала справа І.Анацэвіча. Яго абурала незалежнасць гродзенскага суда, “дзёрзкасць” падсуднага, які асмеліўся падаць скаргу самому імператару. Відаць, Мікалай I і даручыў правіцелю заходніх губерняў асабіста пагаварыць з І.Анацэвічам і выслухаць яго скаргі і апраўданні.

Падсуднага даставілі ў Беласток у княжацкі палац. У чаканні аўдыенцыі гісторык, абураны несправядлівасцю і гвалтам, якія ён зведаў, 11 снежня 1829 г. спешна падрыхтаваў на французскай мове запіску аб стане Віленскай навучальнай акругі пад куратарствам М.Навасільцава. Гэтая запіска праз генерала Розена дайшла да вялікага князя².

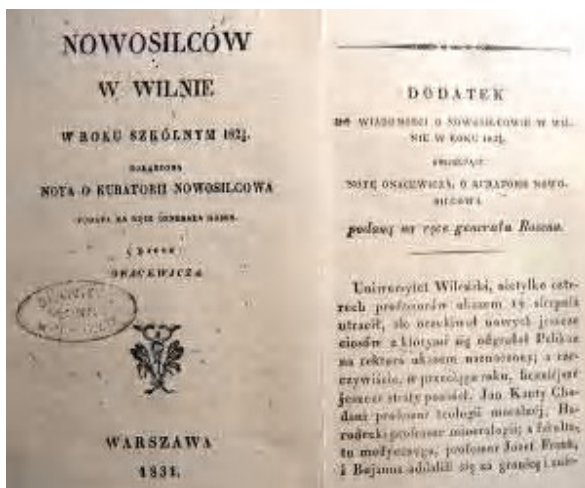
Запіска, як нам здаецца, сведчыць, што канфлікт паміж прафесарам І.Анацэвічам і кіраўніцтвам Віленскага універсітэта насіў найперш грамадскі, а не асабісты характар. Гісторык фармулюе важнейшыя, на яго погляд,

¹ Марозаў С. Ігнат Анацэвіч: старонкі біяграфіі // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – 2002. – № 22. – S. 292.

² Nowosiłców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosiłcowa, podana na ręce generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 91, 115.

абавязкі куратара: 1) выхаванне адданных імператару спецыялістаў; 2) выхаванне людзей маральных, паколькі мараль з’яўляецца падмуркам агульнага шчасця; 3) выхаванне моладзі, здольнай эфектыўна выконваць адміністрацыйную працу; 4) урэшце, куратар асабіста павінен быць прыкладам добрых манераў, слушнасці і справядлівасці.

Затым на канкрэтных прыкладах прафесар паказвае, што дзейнасць сенатара М.Навасільцава і рэктара ўніверсітэта В.Пелікана не адпавядае ніводнаму з гэтых пунктаў, а іх рэформа выхавання студэнцкай моладзі не з’яўляецца прадуктыўнай, не адпавядае таму, чаго чакае ад іх расійскі імператар, і не садзейнічае прэстыжу Віленскага ўніверсітэта. “Быў час, – піша ён, – калі Віленскі ўніверсітэт быў пачэсна вядомы ў Еўропе, квітнеў пад рэктаратам Страйноўскага і якісь час пасля яго. Знакамітыя вучоныя выкладалі ў ім і сваімі грунтоўнымі працамі пашыралі яго славу”.

Першая старонка Запіскі І.Анацэвіча аб куратарстве Н.Навасільцава і тытульны ліст кнігі, у якой яна была надрукавана

Зусім іншая атмасфера пануе ва універсітэце ў гэты час. Пачынаючы з 1824 г., прэстыж навучальнай установы пахіснуўся. “Адны паўміралі ад згрызоты, другія стараліся пад рознымі зачэпкамі выйсці на пенсію, а чатыры найлепшыя прафесары¹ выгнаны і высланы як злачынцы, не будучы ані апытанымі, ані выслуханымі. ... Гэта непераўняныя страты, гэта няшчасце краю...”².

Віну за цяперашняе становішча ва універсітэце І.Анацэвіч ускладае на папярэдніка Віленскай акругі М.Навасільцава і рэктара В.Пелікана. Час куратарства М.Навасільцава ён лічыць вартым аплаквання, бо праведзеная ім рэформа выхавання звязалася да пераследу моладзі, устанаўлення сістэмы данасіцельства ва універсітэце, а фінансавымі злоўжываннямі ён даў дрэнны маральны прыклад моладзі. Сваімі ўчынкамі гэтыя “рэфарматыры выхавання” ганьбяць славу некалі знакамітага навукай універсітэта, які цяпер апынуўся ў руках “хцівай да грошай, чыноў і ордэнаў групоўкі, якая топча мараль і права”³.

Працуючы на пасадзе куратара Віленскай навучальнай акругі, адзначаў І.Анацэвіч, М.Навасільцаў не выканаў ускладзеных на яго святых абавязкаў. Ён “абылгаў Літву, прадстаўляючы яе як край нядобразычліўцаў і змоўшчыкаў”, і тым аказаў згубны ўплыў на справы заходніх губерняў. Ён рабіў усё так, каб пасварыць народ з манархам, “зняважаў гонар кароны ў вачах усёй Еўропы”. Пераследуючы вучнёўскую моладзь, ён распаліў у цэлым пакаленні няўмольную непрыхільнасць да ўраду. Ён пасеяў

¹ Маюцца на ўвазе прафесары Я.Лявель, М.Баброўскі, І.Даніловіч, Ю.Галухоўскі, якія былі адхілены ад кіраўніцтва кафедрамі і высланы з Вільні ў 1824 годзе.

² Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 108–110.

³ Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 100, 102, 105, 107.

трывогу ў шасці губернях і хацеў ператварыць Літву ў другую Ірландыю¹.

Адзінаццатага студзеня 1830 г. у Варшаве гісторык прадстаў перад вялікім князем. Канстанцін Паўлавіч бегаў па пакоі, крычаў, пагражаў яму Сібір’ю, цяжкімі работамі, ваенным судом. І.Анацэвіч быў вымушаны ад сваёй запіскі адрачыся². Яна засталася ў князя, а ў 1830 г. была знойдзена паўстанцамі і абнародавана Лялевелем у брашуры “Навасільцаў у Вільні ў 1823/24 навучальным годзе” (Варшава, 1831).

Між тым справай апальнага прафесара займалася Гродзенская крымінальная палата. У сваім рашэнні ад 15 чэрвеня 1831 г., прынятым у самы разгар паўстання, калі ўжо не было ў жывых князя Канстанціна, палата звярнула ўвагу на наступныя акалічнасці. За прафесарам няма ніякай віны адносна ўдзелу ў тайным таварыстве “Патрыёты Айчыны”, і ён па справе студэнцкай арганізацыі “цалкам апраўданы”. Мержаеўскі, які па даручэнню М.Мяноўскага забраў у І.Анацэвіча паперы, у тым ліку важныя лісты і розныя творы даследчыка, утаіў уласныя лісты, што выкрывалі яго, Мержаеўскага, злоўжыванні. Нельга ставіць у віну падсуднаму яго ліст да М.Мяноўскага, бо гэта быў не афіцыйны, але прыватны ліст, ды й сам М.Мяноўскі спагнання ў сувязі з гэтым лістом не прасіў. Універсітэцкі Савет 2 красавіка 1828 г. не абвясціў віну І.Анацэвіча і не запатрабаваў ад яго ніякага тлумачэння, але самавольна, насуперак заканадаўству, адхіліў яго ад пасады і дамогся на гэта згоды папачыцеля М.Навасільцава. Без суда І.Анацэвіч быў выгнаны з месца жыхарства. Немагчыма яго абвінавачваць і ў напісанні Я.Лісоўскім паклёпніцкай скаргі на Віленскі універсітэт. З улікам усяго гэтага, Гродзенская крымінальная палата паставіла: калежскага асэсара Ігната Анацэвіча “ад суда і ўсялякага ... спагнання ўчыніць

¹ Тамсама. – С. 95, 98, 114.

² Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – С. 92.

свабодным, тым больш, што некаторыя з яго даносаў ... знойдзены справядлівымі»¹.

Наступнай інстанцыяй у гэтай справе, паводле тагачаснай субардынацыі, быў віленскі ваенны губернатар князь Далгарукаў. У маі 1832 г. ён адобрыў рашэнне Гродзенскай крымінальнай палаты² і перадаў справу для канчатковага разгляду ў Сенат.

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 28–38.

² Тамсама. Арк. 38–43.

Пецярбург: “у безупынной барацьбе са зменлівым лёсам...”

У вышэйшы орган дзяржаўнай улады імперыі звярнуўся і І.Анацэвіч: хадайнічаў адмяніць рашэнне Савета Віленскага ўніверсітэта аб адхіленні яго ад пасады, задаволіць жалаваннем з часу звальнення і прызначыць пенсію. Адначасова ён прыкладае намаганні, каб вырвацца з Гродна і трапіць у Пецярбург.

Шлях у сталіцу імперыі ляжаў праз Вільню. Ігнат Анацэвіч небеспастаўна лічыў, што ў Вільні ён зможа хутчэй атрымаць дазвол на выезд у Пецярбург, дзе павінна была разглядацца яго справа. Спадзяваўся атрымаць у Вільні пратэрмінаваную зарплату і пенсію за выслугу гадоў, якую прызначалі ўсім супрацоўнікам ліквідуемага ўніверсітэта.

Прасіць дазволу пакінуць Гродна трэба было ва ўсемагутнага шэфа жандараў Бенкендорфа. Аб справе І.Анацэвіча той ведаў з рапартаў палкоўніка Руткоўскага, шэфа жандармерыі ў Вільні. Паколькі гэта былі рапорты аб’ектыўныя, І.Анацэвіч недарэмна спадзяваўся на тое, што менавіта Бенкендорф можа надаць яго справе пажаданы паварот.

Выехаць з Гродна ў Вільню ўдалося летам 1832 г. У ліпені выгнаннік ужо жыў у Вільні. Яго ўзяў да сябе на кватэру прафесар А.Каравіцкі. І.Анацэвіч якраз трапіў на ліквідацыю ўніверсітэта. У лісце да В.Анастасевіча ад 19 ліпеня ён апісвае няпростую атмасферу закрыцця Віленскага ўніверсітэта. Установу, з якой былі звязаны і яго прафесійны ўзлёт, і падзенне, ён прыпадобиў да разбітага карабля, які тануў у моры, а пасажыры ў жаданні ўратавацца, дабрацца да берага спіхвалі адзін другога з дошчачкі¹.

Надзею на атрыманне дазволу на выезд у сталіцу прафесар звязаў з Васілём Анастасевічам. З Вільні І.Анацэвіч “бамбардзіраваў” свайго знаёмага лістамі, бо выходзіў з цяплення, ведаючы, што з мая яго справа

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 95.

знаходзіцца ў І дэпартаменце Сената. Хваляваўся, што без асабістага назірання за яе разглядам яго моцныя і ўплывовыя праціўнікі могуць надаць ёй непажаданы паварот.

Калі быў атрыманы дазвол, дакладна невядома. Аднак праўдападобна, што ўжо ў 1834 г. Ігнат Анацэвіч быў у Пецярбургу. Незаможная малабераставіцкая радня прадала тады каня і вала, каб забяспечыць яго грашыма на паездку ў сталіцу для завяршэння такой балеснай для іх усіх справы¹.

Справай прафесара ўсур'ёз заняліся ў Пецярбургу ў канцы 1833 г. Яна прайшла праз Міністэрства народнай асветы, Міністэрства юстыцыі, Сенат, Дзяржаўны савет, праз імператара.

Перш чым прыступіць да разгляду справы, Сенат вырашыў высветліць меркаванне міністра асветы.

Калі справа І.Анацэвіча дайшла да міністра асветы сенатара Сяргея Уварава, той убачыў у ёй шэраг недарэчнасцяў, несупадзенняў у датах і фактах. Міністр звярнуў увагу на тое, што ўніверсітэт у свой час не правёў расследавання тых непарадкаў, пра якія біў у званы І.Анацэвіч. Але мінуў час, закрыты ўніверсітэт, і пераканацца ў слушнасці выстаўленых прафесарам абвінавачванняў цяпер цяжка. Сведкі адны памерлі, другія пасля ліквідацыі Віленскага ўніверсітэта перасталі падпарадкоўвацца Міністэрству асветы. Ніякіх папер, якія бы датычылі справы І.Анацэвіча, ва ўніверсітэцкім архіве не знайшлі. Архіварыус далажыў, што іх там і не было. Толькі ў журнале пасяджэнняў Савета засталіся кароткія запісы ад 2 і 17 красавіка 1828 г.: пра адхіленне ад пасады і высылку з Вільні, а таксама пра выслухоўванне адказаў І.Анацэвіча на зададзеныя яму пытанні. Таму ад правядзення дадатковага даследавання па гэтай справе міністр адмовіўся².

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 96.

² Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 733, воп. 66, спр. 101. арк. 10, 12; Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 44 адв.–45.

Паколькі ў свой час Гродзенскі гродскі суд, крывінальная палата і віленскі ваенны губернатар “не знайшлі найменшай падставы для абвінавачвання ў чымсьці І.Анацэвіча”, міністр народнай асветы прапанаваў наступнае: 1) вызваліўшы І.Анацэвіча ад суда, залічыць яму ўвесь тэрмін ад часу адхілення ад пасады да дня заканчэння справы ў сапраўдную службу і выплаціць яму за гэты час жалаванне – па 800 рублёў акладу ў месяц, якія ён атрымліваў, будучы на службе; 2) прызначыць І.Анацэвічу суразмерную яго педагагічнаму стажу пенсію, нароўні з іншымі прафесарамі і выкладчыкамі былога Віленскага ўніверсітэта¹.

Дзесятага студзеня 1834 г. С.Увараў прадставіў сваё заключэнне для далейшага разгляду Сената². Дзеля азнаямлення сенатараў патрэбныя дакументы з яго справы былі надрукаваныя ў выглядзе 100-старонкавай кнігі з назвай “Выпіска з законаў па справе аб калейскім асэсары Анацэвічы”³.

Але меркаванне міністра асветы выклікала рознагалоссі ў сенатараў. Сенатары Мардзвінаў, Дэбу, Бязродны лічылі неабходным вызваліць былога прафесара ад суда і ўсялякай адказнасці.

Іншай думкі прытрымліваўся Д.Качубей. І.Анацэвіча, сцвярджаў ён, варта было бы пакараць за лжывыя даносы і абразу начальства. Але з улікам яго знаходжання пад судом з 1828 г., з павагі да яго немалых гадоў і былой службы, сенатар прапаноўваў паставіць яму гэты доўгачасовы стан падсуднага ў пакаранне. Я.Качубей лічыў, што І.Анацэвіча, “па нядобранамернасці яго пры выхаванні юнацтва ні да якой пасады ў навучальныя ўстановы не прызначаць” і ў пенсіёне яму адмовіць⁴.

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 47–47 адв.

² Тамсама. Ф. 733, воп. 66, спр. 101, арк. 16.

³ Тамсама. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 69–167.

⁴ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 49 адв.–50, 53–54, 55.

У сувязі з разыходжаннем у поглядах сенатараў, згодна з падпісаннем Міністэрства юстыцыі, справу І.Анацэвіча перадалі на разгляд агульнага сходу (усіх дэпартаментару) Сената. Яе слуханне адбылося 21 верасня 1834 г.

Дзевяць сенатараў палічылі, што “няма дастатковых прычын для абвінавачвання Анацэвіча”. Яны прапаноўвалі не падвргаць І.Анацэвіча абвінавачванню і ад суда вызваліць. Шэсць сенатараў прызналі І.Анацэвіча вінаватым, але “адзіна ў ілжывых даносах”, і прапаноўвалі ў жалаванні і пенсіі яму адмовіць¹.

Далей справай заняўся міністр юстыцыі Д.Дашкаў. 2 студзеня 1835 г. ён прапанаваў Сенату кампрамісны варыянт: І.Анацэвіча ад суда і следства вызваліць і залічыць яго доўгачасовае прыбыванне пад судом як пакаранне за даносы. 7 сенатараў зноў-такі згадзіліся з такой пастаноўкай пытання, 11 – засталіся пры ранейшых думках: не вінаваты².

Здавалася, ніколі не будзе канца справы шматпакутнага прафесара. Плюралізм думак сенатараў стаў прычынай яе перадачы далей па інстанцыях, на гэты раз – у Дзяржаўны савет.

Грамадзянскі дэпартамент Дзяржаўнага савета сваім рашэннем ад 24 красавіка 1835 г. палічыў, што ў справе патрабуецца абмеркаванне трох пунктаў: 1) адхіленне І.Анацэвіча ад пасады; 2) даносы, за якія ён адданы суду; 3) дамаганні аб выдачы яму жалавання, прызначэнне пенсіі, вяртанне канфіскаваных пры вобыску 1828 г. папер і сатысфакцыі за страты.

Меркаванне Грамадзянскага дэпартаменту было наступным:

“1) Анацэвіча, адданага пад суд па ўказу блажэннай памяці гасудара цэсарэвіча за паклёпы, па згаданай вышэй немагчымасці раскрыць цяпер ступень справядлівасці або несправядлівасці яго даносаў, ад суда вызваліць, строга

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 56, 62–65 адв.

² Тамсама. Арк. 67 адв.–68.

забараніўшы яму на будучае ўжываць дакорлівых і дзёрзкіх выказаў у паперах; а Гродскаму суду і Крымінальнай палаце, якія прынялі яго адказы і тлумачэнні з гэткімі выразамі, згодна заключэнню міністра юстыцыі і сямі сенатараў, зрабіць найстражэйшую вымову.

2) Адносна просьбы І.Анацэвіча аб задавальненні яго жалаваннем і назначэнні пенсіі, прадставіць міністру асветы права паступіць па існуючым для членаў яго ведамства ўзаканенням.

3) І.Анацэвічу, аб вяртанні захопленай, паводле яго паказанняў, уласнасці, прадставіць магчымасць прасіць, калі пажадае, дзе належыць асобна”¹.

На пасяджэнні 13 студзеня 1836 г. члены Дзяржсавета зрабілі сваё заключэнне ². 17 студзеня гэтае заключэнне было ўхвалена імператарам³.

Кропку на справе Ігната Анацэвіча, “згодна з найвышэйша зацверджаным меркаваннем Дзяржаўнага савета”, паставіў Сенат. З улікам закрыцця універсітэта і аддаленасці часу пачатку справы, а таксама памылак пры яе расследаванні Сенат вызваліў І.Анацэвіча ад суда і следства, аднак залічыць тэрмін знаходжання пад судом за час службы і выдаць жалаванне адмовіўся⁴.

... Было 21 лютага 1836 г.

Ігнат Анацэвіч ужо другі год жыў у Пецярбургу. Атрымаўшы вырак Сената, на радзіму ён не вярнуўся. Разлічваць на атрыманне працы не прыходзілася. Вяртацца ў Вільню, пазбаўленую універсітэта, не мела сэнсу. Пецярбург жа прывабліваў архівамі і бібліятэкамі. У сталіцы былі большыя магчымасці атрымаць працу.

Ігнат Анацэвіч разлічваў, галоўным чынам, на дапамогу Васіля Анастасевіча. Той спадзяванні апраўдаў. Дзякуючы яго пратэкцыі, І.Анацэвіч атрымаў пасаду ў толькі што створанай Археаграфічнай камісіі з акладам 1

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 168, 169 адв.–170.

² Тамсама. Арк. 170 адв.; ф. 733, воп. 66, спр. 101. арк. 17, 18 адв.

³ Тамсама. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52, арк. 171.

⁴ Тамсама. Ф. 733, воп. 66, спр. 101, арк. 18–21 адв.

500 рублёў асігнацыямі (400 срэбраных рублёў у год). Сярод членаў гэтай камісіі І.Анацэвіч вылучаўся як найбольш актыўны і падрыхтаваны навуковец.

Па заданню камісіі ён даследаваў у Публічнай бібліятэцы і бібліятэцы Генеральнага штаба польскія рукапісы, якія трапілі сюды пасля 1831 г. з канфіскаванага Пулаўскага збору і збору Варшаўскага таварыства прыхільнікаў навук. На адным з тамоў, які ўтрымлівае дакументы па гісторыі Рэчы Паспалітай за 1503–1613 г., захаваўся запіс, што яго праглядаў у 1837 г. па даручэнню Археаграфічнай камісіі І.Анацэвіч¹.

З 1834 г. Ігнат Анацэвіч, паралельна з працай у Археаграфічнай камісіі, выконваў абавязкі памочніка бібліятэкара Румянцаўскага музея. Пасля смерці колішняга Ігнатавага апекуна Мікалая Пятровіча Румянцава яго унікальная калекцыя: кнігі, рукапісы, творы мастацтва, нумізматычныя калекцыі, археалагічныя і этнаграфічныя матэрыялы – была перавезена з Гомеля ў Пецябург і на яе аснове ў 1831 г. заснаваны Румянцаўскі музей.

У першыя гады жыцця ў Пецябургу гісторык працуе вельмі шмат. Спрыялі гэтаму і больш-менш нармальныя ўмовы жыцця, і добрыя адносіны калег. У гэты перыяд, як адзначае Я.Івашкевіч, “трымаўся ён годна, энергію меў маладога чалавека, жыў надзеямі, працаваў не аглядаючыся на здароўе”. Адзінае, што яму не пасавала ў расійскай сталіцы, – гэта клімат. У адным з лістоў І.Анацэвіч пісаў, што хацеў бы памерці хутчэй у Панаме,

Неўскі праспект. Публічная бібліятэка. 1835 год

чым на балотах Нявы¹.

Аднак такая сітуацыя не была працяглай. Праз некалькі гадоў працы ў Археаграфічнай камісіі І.Анацэвіч страціў пасаду. Гэта было сур'ёзнай стратай найперш для самой камісіі і, разам з тым, значна пагоршыла матэрыяльныя ўмовы жыцця вучонага. Захаваў ён працу толькі ў Румянцаўскім музеі, за якую атрымоўваў кватэру з ацяпленнем і 800 рублёў асігнацыямі (225 срэбраных рублёў у год). Аднак і ў музеі І.Анацэвіч застаецца вельмі добрым работнікам, нягледзячы на сціплую пасаду. Яго начальнік, вядомы вучоны А.Вастокаў², будучы адначасова кансерватарам манускрыптаў у Публічнай бібліятэцы і захавальнікам фонду рукапісаў Царскай бібліятэкі, няшмат часу мог прысвяціць музею. Яшчэ два музейныя супрацоўнікі-французы патрэбнай кваліфікацыі не мелі. Так што І.Анацэвіч абслугоўваў чытачоў, даваў ім патрэбную інфармацыю. Часта яго можна было бачыць і ў Публічнай бібліятэцы³.

Карыстаючыся поўным даверам А.Вастокава, І.Анацэвіч мог без абмежавання праглядаць рукапісы Царскай бібліятэкі, якія тады ў большасці сваёй не былі яшчэ заінвентарызаваны і вывучаны. Гэты недагляд прывёў да страты многіх рукапісаў, што высветліла рэвізія 1843 г.

А.Вастокаў, абвінавачаны ў празмернай даверлівасці, атрымаў адстаўку. У роспачы ён звярнуўся да свайго былога памочніка Цярэшчанкі з пытаннем, дзе можна знайсці знікнуўшыя рукапісы і інкунабулы. Западозраны ў продажы музею Румянцава кніг і рукапісаў больш чым на 20 000 рублёў, Цярэшчанка, каб засцерагчыся ад небяспекі, параіў устанавіць тайны нагляд за кнігазборамі В.Анастасевіча, Сабурава, Языкава, Кеппена, а

¹ Тамсама. – С. 97–98.

² Аляксандр Хрыстафоравіч Вастокаў (псеўданім, сапраўднае прозвішча Асценек, 1781–1864) – рускі філолаг-славіст, паэт. Нарадзіўся ў Эстоніі. З 1815 г. супрацоўнік Пецярбургскай публічнай бібліятэкі. Вывучаў помнікі старажытнаславянскай пісьменнасці.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – С. 98.

таксама І.Анацэвіча, які незадоўга да таго атрымаў адстаўку з пасады бібліятэкара музея¹.

Жыццё гісторык у Пецярбургу веў адзінокае. Адносіны падтрымліваў толькі з нешматлікімі суайчыннікамі. У прыватнасці, з будучым віленскім біскупам Адамам Красінскім, памочнікам метрыканта пры Літоўскай метрыцы Сымонам Даўконтам². Быў у добрых адносінах з сенатарам Канстанцінам Бараздзіным – знаўцам польскай, літоўска-беларускай і расійскай геральдыкі³, тайным саветнікам Пятром Будковым⁴.

Восенню 1837 г. на Ігната абрынулася гора. 11 верасня памёр яго любімы брат Міхаіл – брэсцкі канонік, гродзенскі дэкан, стойкі абаронца уніяцкай веры, які зведаў за яе ганенні.

У другой палове 30-х гадоў гісторык збіраў матэрыялы пра эпоху Жыгімонтаў. Але далей збірання справа не пайшла. Да іх апрацоўкі ён так і не прыступіў. Не толькі ўзрост быў таму прычынай. Сціплага заробку, які меў у Румянцаўскім музеі, пры дарагавізне ў сталіцы не хапала. Акрамя таго, Ігнат вучыў пляменніка Збігнева, дапамагаў сем'ям абодвух памерлых братоў. Таму прыходзілася падзарабляць. Займаўся юрыспрудэнцыяй: даваў юрыдычныя кансультацыі суайчыннікам, не дасведчаным у пецярбургскіх тонкасцях, уладжваў маёмасныя справы сяброў і знаёмых з Вільні.

Трышцатага студзеня 1839 г. у лісце да Адама Йохера І.Анацэвіч пісаў: “Хвіліны, вольныя ад абавязку і ад юрыдычных працэдур (бо з’яўляюся, акрамя гэтага, адвакатам, бо трэба жыць і ўтрымліваць шматлікую бедную

¹ Тамсама.

² Сымон Даўконт (1790–1864) – літоўскі пісьменнік і грамадскі дзеяч. З 1835 г. жыў у Пецярбургу, працаваў чыноўнікам у Сенаце і архіве Літоўскай метрыкі. Пасля выхаду на пенсію вярнуўся на радзіму.

³ Narbutt T. O herbarzu Kojalowicza (Artykuł udzielony z dopiskami P. Żegoty z Malej Brzostowicy) // Tygodnik Peterburski. – 1844. – № 21. – S. 137.

⁴ Рукапісны аддзел Бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук. Ф. 18, спр. 185/12, арк. 32 адв.

радно, якую пераследуе кс. Сямашка Іосіф¹), прысвячаю часам Жыгімонта, так мала да гэтага часу кранутым. Праўда, не маю надзеі дажыць да канца гэтай вялізнай працы, але, можа, хто пачне карыстацца пакінутымі матэрыяламі і паставіць помнік, годны Жыгімонтаўскай эпохі”².

У навуковых колах атрымала рэзананс выступленне І.Анацэвіча ў 1839 г. на абароне Міхаілам Устралавым³ дысэртацыі на тэму “Даследаванне пытання, якое месца ў рускай гісторыі павінна займаць Вялікае княства Літоўскае”. Калі вядучы спытаўся, ці не хоча хто з прысутных узяць слова, нечакана выступіў І.Анацэвіч і ў далікатнай форме паказаў памылкі М.Устралава і фальсіфікацыю ім фактаў⁴.

Жывучы на чужыне, гісторык вёў перапіску з былымі калегамі і вучнямі. У Вільню пісаў М.Гамаліцкаму⁵ і Палінскаму. Даручаў іх апецы Томаша Зана⁶, які вяртаўся

¹ Іосіф Сямашка (1798, Кіеўская губерня – 1868) – уніяцкі, потым праваслаўны царкоўны дзеяч Расійскай імперыі, літоўскі епіскап, старшыня Грэка-уніяцкай калегіі. Падрыхтаваў і ажыццявіў ліквідацыю уніяцкай царквы ў Беларусі.

² Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi / Wyd. T.Turkowski. – Wilno, 1937. – Т. 2. – S. 272.

³ Мікалай Герасімавіч Устралаў (1805, Арлоўская губерня – 1870) – рускі гісторык, прадстаўнік афіцыйнай дваранскай гістарыяграфіі. Акадэмік Пецябургскай акадэміі навук (з 1837). Першы з гісторыкаў адвёў значнае месца ў рускай гісторыі Вялікаму княству Літоўскаму. Канцэпцыі М.Устралава прытрымлівалася руская дваранска-манархічная гістарыяграфія.

⁴ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 101.

⁵ Міхаіл Гамаліцкі (1791–1861) – урач, доктар медыцыны, прафесар фізіялогіі (з 1824), сакратар медыцынскага факультэта Віленскага ўніверсітэта, педагог, гісторык. Нарадзіўся ў вёсцы Бялавічы Слонімскага павета, сын уніяцкага святара.

⁶ Томаш Зан (1796–1855) – літаратар. Нарадзіўся ў вёсцы Мясата Ашмянскага павета. Скончыў фізіка-матэматычны факультэт Віленскага ўніверсітэта (1820). Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў таварыстваў філаматаў і філарэтаў. У 1823 г. арыштаваны, сасланы ў Арэнбург, дзе даследаваў прыроду Урала, заснаваў Арэнбургскі мінералагічны музей. З 1837 г. у Пецябургу, бібліятэкар у Горным інстытуце. З 1841 г. на радзіме.

з выгнання. М.Гамаліцкага намаўляў збіраць гістарычныя матэрыялы, пісаць мемуары пра універсітэт.

У 1842 г. гісторык паслаў два надзвычай цікавыя лісты да Адама Міцкевіча, у якіх раскрыў маральную гнілізну мікалаеўскай Расіі: “Варварства, грабёж з’яўляюцца галоўным прынцыпам дзейнасці ўрада і народа. Дэспат брыдзіцца дабрачыннасці і асвечанасці, бо яны падкопваюць аўтакратыю, якая не дабрадзейства, не асвечанасці, а толькі рэкрутаў, падаткаў і паслушэнства патрабуе”¹.

Шэраг цікавых падрабязнасцяў, якія датычаць апошніх гадоў жыцця І.Анацэвіча, утрымлівае перапіска пецяўбургскага прыяцеля І.Анацэвіча Сымона Даўконтэ з Тэадорам Нарбутам.

З часам здароўе Ігната Анацэвіча, хоць і моцнае ад прыроды, але падарванае зменлівасцямі лёсу, пагоршылася. Не спрыяў яму і пецяўбургскі клімат. Восенню 1844 г. яго зваліла смяртэльная хвароба – вадзянка.

Дваццаць першага лістапада гісторык склаў завяшчанне. Сваёй сціплай маёмасцю распарадзіўся наступным чынам: пляменніку Вацлаву завяшчаў усю сваю ўласнасць, пляменніку Яраславу – кнігі, што знаходзіліся ў Малой Бераставіцы, іншым пляменнікам і родным – ад 50 да 100 рублёў срэбрам. Прасіў прыхільных да яго сенатара Канстанціна Бараздзіна і тайнага саветніка Пятра Будкова ўзяць, у выпадку неабходнасці, яго радню пад сваё заступніцтва. Сваім родным ён наказваў “мець у асаблівай увазе: гонар, дабрачыннасць, здароўе, навуку і сямейнае каханне. Хай кожны з іх шукае шчасця ў сумленным занятку, у добрых паводзінах, у беражлівасці, ... узаемна падтрымліваючы адзін аднаго парадзі і дапамогай”. Прасіў пахаваць сябе ў Малой Бераставіцы, ля свайго любімага брата Міхаіла. Пляменніка Вацлава абавязваў паставіць на магіле брата помнік, заказаны ў Пецяўбургу.

Сведкамі пры напісанні завяшчання былі духоўнік Ігната настояцель царквы св. Станіслава ксёндз Іардан, гісторык каледжскі асэсар Сямён Даўконт, паручнік

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 99.

сапернага батальёна Іван Ксаверыя Залескі. Прасачыць за выкананнем яго апошняй волі Ігнат прасіў вучонага-арыенталіста прафесара Антона Мухлінскага¹, Уласа Нядзельскага і Юрыя Бішэўскага².

Васемнаццатага лютага 1845 г. у 10 гадзін раніцы Ігната Анацэвіча не стала. Да апошняга моманту ён захоўваў свядомасць. Сціплае пахаванне яго адбылося на Смаленскіх могілках 20 лютага.

Ліст Сымона Даўконта Тэадору Нарбуту
з паведамленнем пра смерць І.Анацэвіча

У тагачаснай прэсе смерць І.Анацэвіча прайшла амаль не заўважанай. “Tygodnik Petersburski”, які друкаваў вялізныя некрологі пра нязначных асоб, абмежаваўся лаканічным паведамленнем: “На днях тут памёр прафесар былога Віленскага універсітэта, аўтар некалькіх сачыненняў прызнанай вартасці, Жэгота Анацэвіч”³. Дакладна такога ж

¹ Антон Мухлінскі (1808–1877) – вучоны-арыенталіст. Нарадзіўся на Навагрудчыне. Скончыў Віленскі універсітэт (1826). Прафесар арабскай і турэцкай моў і славеснасці Пецярбургскага універсітэта. У 1832 г. здзейсніў навуковае падарожжа ў Турцыю.

² Рукапісны адзел Бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук. Ф. 18, спр. 185/12, арк. 32–32 адв.

³ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 105.

зместу згадка з’явілася ў нумары за 16 сакавіка афіцыйнай газеты “Kurier Wileński”¹.

Грунтоўны некралог надрукаваў літаратурна-гістарычны часопіс “Orzędownik naukowy”, які выдаваўся ў Познані². Наша навука, гаварылася ў некралогу, нясе цяжкія страты. У мінулым годзе памёр у Грэйфенбергу прафесар былога Віленскага універсітэта І.Даніловіч, завяршыўшы вялізную “Гісторыю Літвы”. Цяпер у Пецярбургу раскрылася труна для яго калегі І.Анацэвіча, паўсюдна вядомага польскага гісторыка. Гэтыя страты тым больш балесныя, пісаў аўтар, што наша літаратура не папаўняецца вучонымі маладога пакалення такой кваліфікацыі. “Маем надзею, што яго праца, хоць і незавершаная, не застанеца страчанай для нашай літаратуры. Нас запэўнівае тое, што ўсе свае рукапісы І.Анацэвіч завяшчаў І.Крашэўскаму”³.

Спробы ўшанаваць памяць Жэготы з Малой Бераставіцы як “мужа, заслужанага для гістарычнай навукі”, рабілі яго сучаснікі Яўстафій Тышкевіч⁴ і Тэадор Нарбут⁵. Планавалі ўвекавечыць яго імя ў Віленскім музеі старажытнасцяў. Лёс музея вядомы. Паўстанне 1863 г. многае перайначыла, перакрэсліла ў нашай гісторыі і культуры. Яно, думаем, перакрэсліла і памяць пра вучонага

¹ Kurier Wileński. – 1845. – № 22. – С. 169.

² Żegota Onaciewicz // Orzędownik naukowy. – 1845. – № 8. – S. 63.

³ Żegota Onaciewicz // Orzędownik naukowy. – 1845. – № 8. – S. 63; Юзаф Ігнацы Крашэўскі (1812, Варшава – 1887) – польскі пісьменнік, гісторык, грамадскі дзеяч ліберальнага кірунку. Дзяцінства правёў у вёсцы Доўгае каля Пружан. Выпускнік Свіслацкай гімназіі, Віленскага універсітэта. Аўтар 223 раманаў і аповесцяў, шэраг з якіх прысвечаны мінуламу Польшчы, Беларусі, Літвы, Украіны. Напісаў пазтычную трылогію з гісторыі Літвы “Анафеляс” (1840–1845), крэацыйную працу “Старажытная Літва” (1847–1850).

⁴ Яўстафій Тышкевіч (1814–1873) – археолаг, музеаг, асветнік. Нарадзіўся ў Лагойску. Па яго ініцыятыве ў Вільні была заснавана археалагічная камісія, старшыня гэтай камісіі (1855). Стваральнік Музея старажытнасцяў (да 1864), член многіх навуковых таварыстваў Расіі і іншых краін.

⁵ Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas / Parende R.Griškaite – Vilnius, 1996. – L. 580.

Ігната Анацэвіча — патрыярха беларускай гістарычнай
навукі.

ПРАФЕСАР ІГНАТ АНАЦЭВІЧ ЯК ГІСТОРЫК

Ад Асветніцтва да рамантызму: рэвалюцыя ў гістарычнай навуцы

Французскі гісторык Агюстэн Ц'еры сцвярджаў у 1823 годзе, што менавіта гісторыя накладзе свой адбітак на XIX стагоддзе і дасць яму сваё імя, як філасофія дала сваё імя стагоддзю XVIII¹. Прафесар І.Анацэвіч быў адным з першых беларусаў, якія XIX стагоддзе рабілі стагоддзем гістарычнай навукі ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе.

Да глыбінь сусветнай і айчынай гісторыі ён далучаецца на мяжы стагоддзяў і культур. Дагарала эпоха Асветніцтва з яе шырокім інтэлектуальным рухам, звязаным з глыбокімі пераменамі ў сацыяльным, эканамічным, культурным жыцці еўрапейскіх народаў, з працэсамі станаўлення і мадэрнізацыі грамадзянскай супольнасці, з буржуазнымі рэвалюцыямі і трансфармацыяй сістэмы светапогляду. Ідэі Асветніцтва пранікалі ў філасофію, грамадска-палітычную думку, літаратуру, мастацтва, а таксама ў гістарычную навуку. Еўрапейская публіка зачытвалася тады “гісторыямі”, якія ўяўлялі сабой няхітрыя кампіляцыі з апісаннем войнаў, дзеяў манархаў, палкаводцаў, епіскапаў, з дзівосамі і легендамі, а таксама з мноствам памылак.

У XVIII ст. гісторыя яшчэ не лічылася галіной навуковых ведаў, але была асобым жанрам прыгожай славеснасці. Ва універсітэтах гісторыю выкладалі філолагі і прававеды – знатакі старажытных моў і тэкстаў.

Адыходзілі ў нябыт рэцыдывы тэалагічнага тлумачэння гісторыі, якая трапіла пад моцны ўплыў філасофіі. Пачынаецца крытычнае вывучэнне дакументаў мінулага. Гісторыя для перадавых вучоных XVIII ст. ужо не абмяжоўваецца палітыкай, дыпламатыяй і ваеннымі бітвамі – у яе ўключаюцца падзеі культурнага і сацыяльнага жыцця,

¹ Цыт. па: Репина Л.П. История исторического знания. – М., 2004. – С. 156.

гістарыяграфія становіцца нечым большым, чым простае назапашванне фактаў.

У гістарычнай літаратуры Асветніцтва выдзяляюцца два напрамкі: філасофскі і эрудыцкі. Філасафы-гісторыкі спрабавалі рашыць праблему універсальных гістарычных законаў. Іх цікавілі найперш вялікія разумовыя канструкцыі, з дапамогай якіх можна было растлумачыць усю разнастайнасць гістарычных з’яў і працэсаў. Для даследчыкаў-эрудытаў больш важнай была ўвага да падрабязнасцяў, да асобных “галасоў” мінулага. Гэта былі калекцыянеры, якія бачылі сваю галоўную задачу ў зборы сведчанняў мінулага, іх захаванні і вывучэнні. Эрудыты зрабілі вялізную працу, якая ўключала не толькі калекцыяніраванне крыніц, але і іх крытычны адбор, сістэматызацыю і публікацыю. Увага даследчыкаў гэтага напрамку, як правіла, была накіравана на вывучэнне мінулага свайго народа і дзяржавы¹. На аснове калекцый старажытнасцяў у другой палове XVIII ст. у еўрапейскіх краінах адкрываюцца першыя грамадскія музеі: Брытанскі музей у Лондане, Нацыянальны музей старажытнасцяў у Эдынбургу. У XIX ст. дасягненні эрудытаў сталі важным элементам фарміравання гістарычнай навукі.

“Філасофская” гісторыя Асветніцтва разглядала старажытныя Грэцыю і Рым як калыску сучасных еўрапейскіх грамадстваў. У яе прадстаўнікоў узніклі пытанні: як суадносіцца адзінае антычнае мінулае і ранняя гісторыя асобнага народа? Якое месца гэты народ займаў у сусветнай гісторыі? Адказваць на гэтыя пытанні дапамагалі працы эрудытаў. Сабраныя і надрукаваныя імі крыніцы давалі аснову для аргументацыі ў спрэчках аб вытоках дзяржаўнасці народаў.

Працуючы ў рэчышчы тагачаснай гістарыяграфічнай тэндэнцыі, якая ўзгадоўвала нацыянальныя еўрапейскія гісторыі як на “філасофскай гісторыі” Асветніцтва, так і на працах эрудытаў, прафесар І.Анацэвіч спалучаў увагу да класічнай антычнасці з цікавасцю да мінулага свайго радзімы – Вялікага княства

¹ Репина Л.П. История исторического знания. – М., 2004. – С. 136.

Літоўскага. Ён спрабаваў суаднесці антычнае мінулае з ранняй гісторыяй свайго народа, разглядаў гісторыю ВКЛ як частку агульнага гістарычнага працэсу. Аснову для аргументацыі ў спрэчках аб вытоках дзяржаўнасці беларусаў і літоўцаў давалі гістарычныя крыніцы, збору, вывучэнню і сістэматызацыі якіх ён прысвяціў усё сваё навуковае жыццё. І гэта натуральна.

Вялікі ўклад у еўрапейскую гістарыяграфію эпохі Асветніцтва зрабілі нямецкія вучоныя, па творах якіх найперш спасцігаў у Кёнігсбергскім універсітэце філасофію і метадалогію гісторыі студэнт з Беларусі. Для германскай асветніцкай гістарыяграфіі XVIII ст. уласцівыя філасофскі погляд на мінулае і эрудыцкі падыход да яго. Не падлягае сумненню, што на станаўленне І.Анацэвіча як гісторыка істотна паўплывала руская гістарыяграфія і найперш “Гісторыя дзяржавы Расійскай” М.М.Карамзіна¹. І прыхільнікі, і крытыкі М.М.Карамзіна сыходзіліся на высокую ацэнку той часткі ягонай працы, якая Карамзіным была названа “Заўвагі”.

Адзін з найбольш актыўных і разумных абаронцаў М.М.Карамзіна, ягоны сябра і памочнік П.А.Вяземскі, быў перакананы, што гісторык “сбраў усё, што мела адносіны да матэрыялаў айчынай гісторыі”. Высока ацэньвалі “Заўвагі” і такія крытыкі “Гісторыі”, як І.Лялевель, М.П.Пагодзін. Дарэчы сказаць, артыкулы І.Лялевеля “Разгляд “Гісторыі дзяржавы Расійскай” сп. Карамзіна” друкаваліся ў “Паўночным архіве” за 1822, 1823 і 1825 гады. Зразумела, што іх чытаў прафесар Ігнат Анацэвіч.

Аднак у Ігната Анацэвіча ўсё-такі пераважаў эрудыцкі погляд на задачы і змест працы гісторыка – назапашванне масы разрозненых фактаў. Яму быў больш

¹ Мікалай Міхайлавіч Карамзін (1766, Сімбірская губерня – 1826) – рускі гісторык, пісьменнік, публіцыст. З ім звязваюць з’яўленне жанру нацыянальнай гістарычнай аповесці і новага кірунку ў літаратуры – ранняга рамантызму. Аўтар працы “Гісторыя дзяржавы Расійскай” (т. 1–12, 1816–1829), у якой атаясамліваў гісторыю краіны з гісторыяй дзяржавы і манархічнай улады. Гісторыю Беларусі разглядаў у кантэксце расійскай дзяржаўнасці. Выкарыстаў шмат выпісак са страчаных пісьмовых крыніц.

блізкім заклік да гісторыкаў шатландскага філосафа Дэвіда Юма¹: разлічваць на дбайна вывераныя эмпірычныя веды, а не на абстрактныя схемы. Таму амаль усю першую палову XIX ст. І.Анацэвіч працуе, можна сказаць, на ніве эрудыцкай гісторыі, якую, аднак, спалучае з гісторыяй філасофскай.

Ці не зыходнай для выбару Жэготай з Малой Бераставіцы айчынной гісторыі як галоўнага напрамку даследаванняў стала выснова Ёгана Готфрыда Гёрдэра² аб тым, што кожны народ меў уласную непаўторную форму культуры. Думаецца, вядомай была Ігнату Анацэвічу і думка першага расійскага гісторыка Васіля Тацішчава³, што трэба ведаць найперш мінулае свайго народа, але без гісторыі іншых народаў свая гісторыя незразумелая.

З прац Ігната Анацэвіча вынікае, што ён падзяляў тэорыю прагрэсу, распрацаваную французскімі асветнікамі. Галоўная ідэя гэтай тэорыі палягала ў тым, што чалавецтва ў розныя часы сваёй гісторыі – у часы росквіту і заняпаду, вайны і міру і г.д. – пастаянна ўдасканальвалася. Гісторыя, як трактаваў яе Мары Жан Антуан Нікала Кандарэ⁴, уяўлялася лінейным заканамерным працэсам, паслядоўным рухам, які ўвесь час паскараўся, імкнуўся да ўсё больш разумнага парадку рэчаў. Гэтую тэорыю І.Анацэвіч прымяняў да літоўскай гісторыі.

На мяжы XVIII–XIX ст. у Еўропе фарміруецца новы ідэйна-мастацкі рух – рамантызм. Ён знайшоў выражэнне ў

¹ Дэвід Юм (1711–1776) – англійскі філосаф, гісторык, эканаміст і публіцыст. Аўтар васьмітомнай “Гісторыі Англіі”.

² Ёган Готфрыд Гёрдэр (1744 – 1803) – нямецкі філосаф, пісьменнік. Нарадзіўся ва Усходняй Прусіі. Аўтар кнігі “Ідэя да філасофіі гісторыі чалавецтва”. Філасофска-гістарычныя ідэі Гёрдэра адыгралі вялікую ролю ў станаўленні прынцыпу гістарызму.

³ Васіль Мікітавіч Тацішчаў (1686–1750) – расійскі дзяржаўны дзеяч, гісторык. Удзельнічаў у баявых дзеяннях на Беларусі ў Паўночнай вайне. На падставе шматлікіх летапісаў, у тым ліку Полацкага летапісу, які не дайшоў да нас, і іншых крыніц стварыў пяцітомную “Гісторыю Расійскую з самых старажытных часоў”. Паклаў пачатак у Расіі этнаграфіі і крыніцазнаўству.

⁴ Мары Жан Антуан Нікала Кандарэ (1743–1794) – французскі філосаф-асветнік, матэматык, сацыёлаг, палітык.

мастацтве і літаратуры, садзейнічаў зменам у навуцы, грамадска-палітычнай думцы і філасофіі першай трэці XIX ст. Рамантызм выявіўся і ў гістарычных ведах. Ён даў грамадству яшчэ адно вымярэнне – вымярэнне ў часе.

Гэта быў час, калі гісторыя паступова афармлялася як самастойная дысцыпліна. Калі ў XVIII ст. аўтарамі гістарычных сачыненняў былі ў асноўным філосафы, антыквары-калекцыянеры, публіцысты і літаратары, то ўжо ў першай палове XIX ст. вивучэнне мінулага стала набываць характар спецыялізаванай прафесійнай дзейнасці¹.

У першай палове XIX ст. узрастае грамадскае значэнне гісторыі. Яна разглядаецца як “асаблівы тып існавання, гістарычная свядомасць – як асаблівы лад думак, а гістарычныя веды – як аўтаномная сфера ў спектры гуманітарных ведаў”². Захапленне гэтай галіной ведаў выяўлялася ў разнастайных формах: працы вядомых гісторыкаў чыталіся, абмяркоўваліся ў прэсе і вытрымлівалі некалькі перавыданняў. Распаўсюджанай практыкай стала чытанне адкрытых лекцый. У Еўропе і Амерыцы ствараліся гістарычныя таварыствы, музеі, спецыялізаваныя часопісы. У шэрагу краін выдаюцца шматтомныя зборы крыніц па нацыянальнай гісторыі. Гэта быў адказ на запыт часу, адзначанага шырокай цікавасцю да нацыянальнай мінуўшчыны³.

Рамантызм супаў па часе з пад’ёмам нацыянальных рухаў у еўрапейскіх дзяржавах і завяршыўся адначасова з афармленнем нацыянальных дзяржаваў. Не выпадкова, што для мысліцеляў таго часу былі актуальныя такія паняцці, як нацыя, нацыянальная дзяржава, патрыятызм. У іх працах нацыянальная ідэнтычнасць увасаблялася найперш у асаблівасцях жыцця народа той або іншай краіны, унутраным адзінстве мовы і культуры⁴.

¹ Репина Л.П. История исторического знания. – М., 2004. – С. 154.

² Тамсама. – С. 153.

³ Тамсама. – С. 156.

⁴ Тамсама.

Рамантызм абапіраўся на інтэлектуальную спадчыну Асветніцтва, уплыў якой у гістарычнай навуцы XIX ст. быў дастаткова моцным. Адбывалася збліжэнне прынцыпаў эрудыцкіх ведаў, літаратурнай палітычнай гісторыі з патрабаваннем навуковай дакладнасці, важным для ранняй прафесійнай гісторыі. У навуковай творчасці Ігната Анацэвіча злучаліся плённыя ідэі асветнікаў і рамантыкаў.

Ключавым для рамантыкаў быў прынцып гістарызму. Гісторыя для іх азначала змены – усе з’явы належала разглядаць у станаўленні і развіцці, росквіце і заняпадзе. Усе з’явы мінулага бачыліся рамантыкам як непаўторныя, унікальныя. Такі погляд меў на ўвазе, што ўсе без выключэння эпохі як неабходныя стадыі росту чалавечай супольнасці былі па-свойму значныя. Рамантычнай гістарыяграфіі характэрны асаблівыя адносіны да крыніц – захаванае сведчанне належала вярнуць у жыццё.

У разважаннях асветнікаў еўрапейскае сярэднявечча – эпоха, якая найбольш цікавіла І.Анацэвіча, атрымала ўстойлівую негатыўную ацэнку як час варварства, забабонаў і невуцтва. У адрозненне ад іх, рамантыкі культывавалі цікавасць да сярэдніх вякоў, нярэдка ідэалізуючы і паэтызуючы гэты перыяд гісторыі.

Карціны мінулага ў працах рамантыкаў, у адрозненне ад рацыянальнай гістарыяграфіі Асветніцтва, былі яркімі і захапляльнымі. Яшчэ прадстаўнік нямецкай класічнай філасофіі Ёган Готліб Фіхтэ¹, працы якога былі вядомыя І.Анацэвічу, выступаў за такую гісторыю, якая не проста выкладае факты ў храналагічным парадку, але пераносіць сучаснікаў у атмасферу мінулага. Прафесар І.Анацэвіч умела карыстаўся прыёмамі рамантычнага пісьма для аднаўлення каларыту беларуска-літоўскага і еўрапейскага сярэднявечча.

Але паступова шляхі літаратуры і гісторыі разыходзіліся. Праца гісторыка, як і праца літаратара, становілася прафесійнай. Патрэба ў большай дакладнасці

¹ Фіхтэ Ёган Готліб (1762 – 1814) – нямецкі філосаф і грамадскі дзеяч, прадстаўнік суб’ектыўнага ідэалізму.

даследавання крыніц выклікала да жыцця напрамак у гістарыяграфіі, звязаны з распрацоўкай гісторыка-крытычнага метаду, які Ігнат Анацэвіч паклаў у аснову сваёй навуковай творчасці. Методыка крытыкі гістарычных крыніц была дэталёва распрацаваная яго сучаснікам даследчыкам антычнасці Бартольдам Георгам Нібурам¹. Гісторыка-крытычны напрамак у першую чаргу звязваюць з імем гісторыка, прафесара Берлінскага універсітэта Леапольда фон Ранке². Л.Ранке належыць тэзіс, часта цытуемы ў XIX–XX ст., што гісторык павінен пісаць гісторыю так, як гэта адбывалася на самай справе. Гэтым прынцыпам, толькі сфармуляваным іншымі словамі: “Ісціна, ісціна, нічога, акрамя ісціны”, І.Анацэвіч кіраваўся ўжо тады, калі Л.Ранке толькі пачынаў далучацца да таямніц еўрапейскай гісторыі. Эпіграфам адрэдагаваных ім прац Я.Альбертрандзі быў прынцып: “Абавязкам гісторыка з’яўляецца апавядаць аб рэчах так, як было”.

У рамантычнай гістарыяграфіі склаліся тры напрамкі: кансерватыўны, гістарычная школа права і ліберальная гістарычная школа. Апошняя, спалучыўшы плённыя ідэі асветнікаў і рамантыкаў, надавала вялікую ўвагу палітычнай гісторыі сярэднявечча і новага часу. У гэтую плынь цалкам упісваецца гістарычная творчасць І.Анацэвіча.

У першай трэці XIX ст. філасофскія ўстаноўкі рамантызму распаўсюдзіліся паўсюдна. Аднак ужо ў 1830-я г. у грамадскай думцы пачалася крытыка рамантызму. У гістарычныя веды прыходзіць пазітывізм.

Віленскае дзесяцігоддзе прафесара І.Анацэвіча – гэта час, калі ў Польшчы, Літве і Беларусі разгортваўся “гіганцкі гістарычны рух”. Інтэнсіўна вядуцца навуковыя пошукі на ніве “літоўскасці”, якая аблогам ляжала з часоў

¹ Нібур Бартольд Георг (1776 – 1831) – нямецкі гісторык антычнасці, заснавальнік крытычнага метаду ў вывучэнні гісторыі.

² Ранке фон Леапольд (1795 – 1886) – нямецкі гісторык. На развіццё гістарычнай навукі ў еўрапейскіх краінах значны ўплыў аказала яго даследчая методыка, заснаваная на прынцыпе: “Аб’ектыўная ісціна знаходзіцца ў архіўных крыніцах”.

Войцеха Каяловіча¹. У 30-я г. цікавасць да гісторыі заходніх губерняў Расійскай імперыі падываецца да афіцыйнага ўзроўню. У 1834 г. ствараюцца статыстычныя камітэты, пачынае сваю дзейнасць Пецярбургская археографічная камісія.

Такім чынам, навуковая творчасць Жэготы з Малой Бераставіцы развівалася ў кантэксце тагачаснага гістарычнага руху, масавай зацікаўленасці “краёвай” гісторыяй.

¹ Войцех Каяловіч (1609–1677) – гісторык, геральдык, рэлігійны дзеяч Рэчы Паспалітай, член ордэна езуітаў. Вучыўся ў Віленскім і Нясвіжскім калегіумах, Віленскай акадэміі. Доктар тэалогіі, выкладаў тэалогію ў Віленскай акадэміі. Галоўны яго твор – “Гісторыя Літвы” (ч. 1–2, 1650–1669). Першая частка гэтага твора па сутнасці з’яўляецца перакладам “Хронікі...” М.Стрыйкоўскага. Аднак В.Каяловіч адкінуў шмат яго фантастычных звестак і больш сістэматычна разгледзеў хрысціянскую гісторыю Літвы. Гэта праца пазнаёміла краіны Заходняй Еўропы з гісторыяй ВКЛ. Даследаваў генеалогію роду Радзівілаў, Сапегаў, Храптовічаў, гісторыю шляхты ВКЛ.

Аб'ектыўна ацаніць прафесара Ігната Анацэвіча як гісторыка і яго ўклад у беларускую гістарычную навуку, на наш погляд, немагчыма без адказу на два пытанні. Па-першае, наколькі грунтоўна ён даследаваў гісторыю сваёй Айчыны? Па-другое, што зроблена ім у гэтым накірунку?

Даследчыкі спадчыны вучонага галоўнай яго заслугай лічаць шматгадовую працу над гісторыяй Літвы. У чытача, незнаёмага з яго працамі, можа скласціся ўражанне, што ён даследаваў гісторыю Літвы ў сучасным разуменні. І тады залічэнне Ігната Анацэвіча да ліку першых прафесійных айчынных гісторыкаў, як гэта робіць Міхась Біч, можа здацца перабольшаннем. Але перабольшвання тут няма.

Працуючы над гісторыяй Літвы, прафесар Анацэвіч меў на ўвазе Літву ў гістарычным разуменні, а менавіта Вялікае княства Літоўскае, эканамічным, культурным і ў значнай ступені палітычным ядром якога былі беларускія землі. За доказам гэтага няма патрэбы хадзіць далёка. Адным з першых раздзелаў яго працы “Погляд на гісторыю Вялікага княства Літоўскага” з’яўляецца невялікі, але вельмі красамоўны раздзел “Межы краю”. У ім гаворыцца: “Сёння да ліку літоўскіх губерняў адносяцца толькі Віленская і Гродзенская. Літва ж гістарычная мела межы ад Дзвіны, Дона, Волгі і Днястра аж да Балтыйскага мора”¹. Над гісторыяй гэтай Літвы, адной з самых значных у XIII–XV ст. дзяржаў Еўропы, якая ляжала на памежжы ўсходне- і заходнеўрапейскай цывілізацый, і працаваў амаль усё жыццё Ігнат Анацэвіч.

Літоўскае племя, якое дало пачатак гэтай дзяржаве, на яго думку, складалася з “крывічоў славянскага роду”, ліцвінаў, што ўтварыліся ад зліцця герулаў, готаў, фінаў, славян і вандалаў, а таксама з прусаў, жмудзінаў і яцвягаў. Залічэнне ўсходнеславянскага племені крывічоў, якое засяляла беларускае Падзвінне, да ліку літоўскіх плямёнаў хоць і з’яўляецца адной з фантастычных гіпотэз І.Анацэвіча, аднак, сведчыць у дадзеным выпадку пра яго

¹ ONacewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – Т. 1. – С. 8.

разуменне “літоўскай гісторыі”. У справаздачы аб сваім навуковым падарожжы летам 1822 г. па Гродзенскай губерні гісторык пісаў, што наведваў Слонім, які з’яўляўся месцам, дзе, па яго словах, “Літва часта праводзіла свае соймы”¹, а таксама Мсцібаў, дзе ў даўніну літоўцы збіраліся на соймы².

Для такога падыходу існавалі грунтоўныя падставы.

Вядома, што нават дзяржаўную “рускую” мову ВКЛ замежнікі часта называлі літоўскай. Чэшскі тэолаг-місіянер Геранім Пражскі пісаў, што ў гэтай дзяржаве “мова народа ёсць славянская”, а паводле назвы дзяржавы яе называюць “літоўскаю”. Беларускі асветнік Л. Зізаній у 1626 г. па заказе маскоўскага патрыярха напісаў праваслаўны “Катэхізіс” і растлумачыў назву так: “По-литовску это оглашение, русским же языком нарицается беседословие”.

Як дзяржаўная мова Вялікага княства Літоўскага, старабеларуская мова яшчэ і ў XVIII стагоддзі, нягледзячы на інтэнсіўную паланізацыю краю, і на захадзе — для Польшчы, і на ўсходзе — для Расійскай імперыі, — заставалася “літоўскаю”. Адданы новай валадарцы Кацярыне II праваслаўны ўладыка В. Садкоўскі пагражаў беларускім святарам на случкім епархіяльным саборы: “Я вас скорэнню, знішчу, штоб і языка не было вашаго проклятого літовскаго і вас саміх; я вас у зсылкі парассылаю альбо ў салдаты пааддаю, а сваіх з-за кардону навязу!”

Літвой яшчэ ў не такім далёкім мінулым імянавалася заходняя і цэнтральная Беларусь. Нават прадстаўнікі афіцыйных колаў Расійскай імперыі разглядалі Віленскую, Гродзенскую, Мінскую губерні і Беласточчыну як Літоўскі край. На іх тэрыторыі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай былі ўтвораны Літоўская губерня, потым Літоўскае генерал-губернатарства, Літоўская епархія. Зразумела, царскія ўлады пакідалі этнічна беларускім адміністрацыйна-

¹ Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. — 1822. — № 4. — С. 479.

² Тамсама. — С. 483.

тэрытарыяльным утварэнням назву Літва не выпадкова, а паводле глыбокай гістарычнай традыцыі.

“О, Літва, мая Айчына”, — гаварыў пра Наваградчыну блізкі І.Анацэвічу Адам Міцкевіч. “Продкі мае выйшлі з літоўскіх балотаў”, — пісаў пра Піншчыну Фёдар Дастаеўскі. Беларускі пісьменнік Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч “Літваю” лічыў Мінск, у якім тады жыў, сучасную сталіцу Беларусі. Беларускага паэта Уладзіслава Сыракомлю¹ сучаснікі называлі “літоўскім лірнікам”, а другі вядомы беларускі пісьменнік Арцём Вярыга-Дарэўскі, які нарадзіўся на Лепельшчыне і жыў у Віцебску, называў Літву роднай зямелькай.

У XIX ст. слова “літвін” выкарыстоўвалася як саманазва беларусаў заходняй і цэнтральнай частак нашай краіны. Гэтакаса называлі нас і суседзі. З вуснаў украінца пра беларуса можна было пачуць: “Хіба лихо озме литвина, щоб він не дзекнув”. Жыхары Курскай і Арлоўскай абласцей Расіі называлі беларусаў “літвінамі” ажно да Другой сусветнай вайны. А на Беласточчыне ўжо ў наш час запісана пра беларуса: “Як сыр не закуска, так ліцьвін — не чалавек!”, або “ліцьвін — то чортаў сын!”

Дзесяткі сучасных беларускіх вёсак маюць назву, у аснове якой ляжыць этнонім “літва”. Напэўна, кожны з нас мае знаёмых беларусаў з прозвішчамі Літвін, Літвіновіч, Літвіненка...

¹ Уладзіслаў Сыракомля (1823–1862) – польскі і беларускі паэт, перакладчык, крытык, краязнавец. Нарадзіўся ў Бабруйскім павеце Мінскай губерні.

Рукапісная калекцыя Ігната Анацэвіча і яе лёс

Гісторыя дзяржавы, даследаванню якой прысвяціў сябе Ігнат Анацэвіч, была складанай і трагічнай. Натуральна, дзеля таго, каб падаць яе аб'ектыўна і ўсебакова, патрэбна была грандыёзная праца над зборам і навуковым асэнсаваннем каласальнага фактычнага матэрыялу. Без такога матэрыялу немагчыма было не толькі пабудаваць велічны дом літоўскай гісторыі, але ўвогуле і распачынаць яго пабудову.

Апошнія глыбока разумеў І.Анацэвіч. У прадмове да выдадзенай ім у 1826 г. працы Яна Альбертрандзі “Праўленне Казіміра Ягелончыка” ён скардзіўся на цяжкія ўмовы для навуковай працы ў Літве, дзе няма ні патрэбных прац, ні архіваў. Наракаў: “Найцяжэй пра Літву пісаць у Літве”. Бібліятэка Віленскага універсітэта вельмі бедная на такога роду матэрыялы. Яшчэ беднейшымі былі кнігазборы іншых гарадскіх устаноў, а то і не мелі іх зусім. Заможныя гараджане “не маюць ахвоты да збірання кніг па айчыннай гісторыі”. Даўнейшыя часткі метрыкі ВКЛ – найважнейшая крыніца гісторыі краіны – загінулі яшчэ ў XV ст. Шматлікія пажары ў Вільні: 1530, 1610, 1655, нарэшце, 1748 г. – загубілі шмат помнікаў айчыннай гісторыі. Такі самы лёс напаткаў архівы, раскіданыя па ваяводствах. У часы “няшчаснага Яна Казіміра” (1648–1668) Літва панесла вялікія дакументальныя страты з-за вывазу яе архіваў у Кёнігсберг, Смаленск, у Швецыю. У адрозненне ад занябання ў нас айчыннай гісторыі, як працягваў даследчык, у Германіі або нават у суседняй балтыйскай краіне мецэнатамі выдаткоўваюцца значныя сумы на розныя выданні. А ў гэты час “бедная літоўская Клію”, дарэмна выглядаючы мецэнатаў, пры адчувальным недахопе крыніц вымушана чэрпаць іх у суседзяў, – скардзіўся прафесар на сваю нялёгкую даследчыцкую

долю. — Акрамя Длугаша¹, Стрыйкоўскага², Каяловіча, трэба перагледзець храністаў прускіх, інфлянцкіх і рускіх: менавіта валынскія, пскоўскія і ноўгарадскія летапісы ўтрымліваюць карысныя матэрыялы. Не менш цікавыя Кодэксы дыпламатаў Дрэгера і Догеля³, Пулаўская бібліятэка, Тайны крыжацкі архіў, Літоўская метрыка ў Пецярбургу, замежны архіў сярэдніх вякоў у Маскве, нарэшце, архівы старажытных родаў, якія вядуць свой пачатак ад Гедыміна. Пры слабых сродках не так проста здабыць гэтыя крыніцы, аднак я не губляю надзеі, што перамагу гэтыя цяжкасці, што калісьці адшкадаваныя будуць цені Міндоўга, Гедыміна, Альгерда, Кейстута і Вітаўта”⁴.

Ігнат Анацэвіч збіраў гістарычныя матэрыялы ўсё жыццё. Тую частку свайго архіва і бібліятэкі, якую да 1828 г. сабраў у Кёнігсбергу, Пецярбургу, Дзярэчыне, Пулавах, ён захоўваў у Малой Бераставіцы. Але самая каштоўная частка яго калекцыі была назапашана ў пецярбургскае дзесяцігоддзе, калі гісторык меў свабодны доступ да самых багатых кніжных і дакументальных сховішчаў імперыі.

У сталічных бібліятэках панавалі тады бязладдзе і нядбайнасць. Публічная бібліятэка, як адзначаў у 1839 г. сам І.Анацэвіч, мела больш дзесятка добра аплачваемых чыноўнікаў, з якіх ніводзін не турбаваўся туды зазірнуць. Парадак у Публічнай бібліятэцы быў наведзены толькі праз

¹ Ян Длугаш (1415–1480) – польскі гісторык, дыпламат, царкоўны дзеяч. Аўтар агіяграфічных і гістарычных прац. Найбольш вядомая “Гісторыя Польшчы” (12 кніг), напісаная ў 1455–1480 г. на лацінскай мове.

² Мацей Стрыйкоўскі (1547, Польшча – каля 1590) – польскі гісторык, храніст, паэт. У 1563 г. пераехаў у ВКЛ, служыў у княжацкім войску ў Віцебскім гарнізоне. Даследаваў гісторыю Вялікага княства Літоўскага і суседніх народаў. Галоўная праца – “Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі” (Кенігсберг, 1582) – першая друкаваная гісторыя ВКЛ.

³ Мацей Догель (1715–1760) – выдавец “Дыпламатычнага кодэксу”. Урадженец Лідскага павета, выпускнік піярскай школы ў Шчучыне.

⁴ Albertrandy J. Panowanie Kazimierza Jagiellończyka, króla polskiego i w.księcia litewskiego. Wyte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onaciewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1. – Warszawa, 1826. – S. II–III.

некалькі гадоў пасля смерці І.Анацэвіча, калі на чале яе стаў у 1849 г. Мадэст Корф¹.

Гэтым бязладдзем карыстаўся І.Анацэвіч, які выносіў з Публічнай бібліятэкі і іншых пецяўбургскіх сховішчаў усё тое, што толькі можна было вынесці. Яго сучаснікам пра гэта было вядома. Невыпадкова даследчык прафесарскай калекцыі Фелікс Пагарэцкі лічыць, што яе можна называць захопам. Так, перад 1845 г. з Эрмітажа ім былі забраны тры каралінгскія граматы IX ст.: 832, 842 і 877 года². Вось з такога збірання і з’явілася, акрамя запісак, найкаштоўнейшая частка калекцыі вучонага.

Трэба агаварыць, што І.Анацэвіч выносіў з пецяўбургскіх збораў пераважна тыя граматы, рукапісы і акты, якія былі вывезены ў Пецяўбург з Польшчы, Літвы і Беларусі пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, а таксама пасля разгрому паўстання 1831 г. Рабіў ён гэта не дзеля атрымання матэрыяльнай карысці, але, хутчэй, ад вялікага захаплення гэтымі рэчамі. Ён лічыў гэтыя рукапісы ўласнасцю сваёй радзімы. Яны знаходзіліся без нагляду, пад пагрозай страты або знішчэння. Бачыўшы да іх адносіны сталічных чыноўнікаў ад навукі, ратаваў дакументальныя скарбы ад гібелі. Гэтыя рарытэты ён захоўваў у сябе або перадаваў бібліятэкам свайго краю.

Канешне, апраўдаць І.Анацэвіча немагчыма. Аднак трэба ўлічваць, што гэтай спакусе паддаваліся многія гісторыкі.

І.Анацэвіч паставіў гэтую справу “на шырокую нагу”. З яго “аперацыямі” пры камплектаванні “калекцыі” сутыкнуліся ў 1924–1926 г. польскія эксперты Спецыяльнай камісіі пры правядзенні рэвіндыкацыйных работ у Пецяўбургу ў Публічнай бібліятэцы. Дзякуючы арыгінальным актам перадачы-прыёму, што меліся ў яе распадаржэнні, экспертыза ўстанавіла, якія дакументы

¹ Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 414–415, 423.

² Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 414, 415, 417.

былога Кароннага архіва былі ў першыя гады XIX ст. перададзены з Сената ў Публічную бібліятэку. Аднак пры азнаямленні з яе рукапіснымі фондамі высветлілася, што не хапае шэрагу грамат, у свой час ёй прызначаных, цэлага раздзелу казацкіх актаў, а ў раздзеле аўтографаў засталіся толькі адзінкавыя фрагменты. Пад час высвятлення, куды зніклі гэтыя рукапісы, аказалася, што казацкія акты былі забраныя І.Анацэвічам, потым прададзены Канстанціну Свідзінскаму, і цяпер фігуруюць у калекцыях Бібліятэкі Красінскіх у Варшаве¹.

Структура рукапіснай калекцыі І.Анацэвіча вядомая паводле двух вопісаў (каталогаў). Першы вопіс уяўляе сабой тонкі, у 13 лістоў, сшытак, перапісаны з мноствам памылак і скажэнняў нейкім невукам, магчыма, у сярэдзіне XIX ст. У 30-я г. XX ст. гэты сшытак з’яўляўся ўласнасцю дырэктара Аляксандра Чалоўскага. У гэтым вопісе значыцца 319 пазіцый, падзеленых на 13 раздзелаў, з якіх некаторыя маюць свае назвы. Так, раздзел другі пад назвай “Папскія булы” ўтрымлівае 23 пазіцыі (булы), раздзел трэці “Граматы і лісты пануючых асоб” – 14 адпаведных дакументаў. У чацвёртым раздзеле пералічваецца 28 карт. Раздзел 9 “Дакументы Любамірскіх” мае 9 пазіцый. Раздзелы з шостага па восьмы называюцца “Гістарычнымі”, пры гэтым восьмы ўдакладнены як “Гістарычны: Польшча і Расія”. Дзевяты раздзел утрымлівае “Справы Курляндзі і Інфлянты” – 32 дакументы, дзесяты – “Аўтографы” – 38 штук. Адзінаццаты раздзел назвы не мае, але ў ім пералічаны 15 дакументаў, якія датычаць “спраў літоўскіх і інфлянцкіх”; і г.д.²

Другі вопіс калекцыі гісторыка быў складзены чыноўнікам Публічнай бібліятэкі Віктарам Каліноўскім. Гэты рукапіс зберагаецца цяпер у Бібліятэцы Асалінскіх у Вроцлаве. Яго машынапісны варыянт захоўваецца ў

¹ Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) (Tom I, str. 414–424). Dyskusja // Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. II: Protokoły. – Lwów, 1936. – S. 195.

² Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 415.

знакамітай Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве (пад нумарам 6767 аддзела рукапісаў)¹.

В.Каліноўскі сістэматызаваў рукапісную спадчыну І.Анацэвіча некалькі інакш: памяняў месцамі раздзелы, даў усім пазіцыям суцэльную нумарацыю. Першыя 319 пазіцый супадаюць, маюць толькі некаторыя адхіленні, з гэтымі самымі пазіцыямі ў трынаццаці раздзелах вышэйзгаданага вопісу са збораў Чалоўскага. Але вопіс Каліноўскага больш поўны. У ім ёсць яшчэ і пазіцыі 320–391, якія ўяўляюць сабой спісы кніг бібліятэкі І.Анацэвіча, генеалагічных табліц, яго твораў і карэспандэнцыі, розных запісак. Асобную нумарацыю (53 пазіцыі) мае “Вопіс карт бібліятэкі Анацэвіча”².

Уся калекцыя вучонага, паводле вопісу В.Каліноўскага, складалася з 74 пергаментных грамат, 540 актаў і лістоў, 128 рукапісаў і 78 карт і планаў. Найкаштоўнейшая яе частка, акрамя вышэйзгаданых трох каралінгскіх грамат IX ст., – 74 граматы на пергаменце і 36 грамат з Кароннага архіва (дзяржаўнага архіва Польскага каралеўства)³.

Каронны архіў разам з Кароннай метрыкай і Метрыкай Вялікага княства Літоўскага, вывезеныя з Варшавы, апынуліся ў Пецяrbургу ў пачатку 1795 г. З гэтых дакументаў вылучылі найкаштоўнейшыя дыпламатычныя акты і перадалі іх Калегіі замежных спраў. З асноўнай масы астатніх крыніц утварылі адзін вялікі архіўны корпус пад назвай Літоўская метрыка, які аддалі Сенату. Але на працягу 1805–1809 г. Дуброўскі прыняў з Сената для аддзела рукапісаў пецяrbбургскай Публічнай бібліятэкі 50 папскіх бул (з 84 бул, якія, паводле інвентару 1730 г., знаходзіліся ў архіве Кароннай скарбніцы ў Кракаўскім замку), значную частку інфлянцкіх і літоўскіх (Вялікага

¹ Тамсама.

² Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 415–416.

³ Тамсама. – S. 416, 417.

княства Літоўскага) спраў, усе казацкія справы і частку польскіх спраў¹.

Вось у гэтым рукапісным зборы Публічнай бібліятэкі і “лютаваў”, як піша Ф.Пагарэцкі, І.Анацэвіч і “навылоўіваў” для сябе 36 папскіх бул – унікальных гістарычных крыніц па гісторыі Усходняй і Цэнтральнай Еўропы позняга сярэднявечча і новага часу.

Акрамя таго, у калекцыі былі іншыя пергаментныя каралеўскія граматы, у прыватнасці, грамата Жыгімонта Старога Сапегам 1511 г., “рускія граматы” Жыгімонта Аўгуста для Валадкевічаў. Сярод іншых каштоўных крыніц, назапашаных І.Анацэвічам у пецяrbургскае дзесяцігоддзе, былі копія інвентару Кракаўскага архіва, пазнейшая копія “Літоўскай метрыкацыі пры Жыгімонце Аўгусце” і арыгінал “Інвентару кніг Метрыкі Вялікага княства Літоўскага”, складзенага ў 1787 г. метрыкантам ВКЛ і каралеўскім сакратаром Рыгорам Качаноўскім.

Сярод 540 актаў і лістоў калекцыі, сабранай І.Анацэвічам, была перапіска Яна Сабескага, Станіслава Аўгуста Панятоўскага, арыгінальныя лісты да Радзівілаў, Ябланоўскіх, арыгінальныя лісты Любамірскіх, дакументы, якія датычаць гісторыі Курляндыі і Інфлянты.

“Рукапісы” ў калекцыі Анацэвіча (каля 128 штук) прадстаўлены як уласнаручнымі выпіскамі даследчыка па гісторыі праўлення двух апошніх Ягелонаў, так і копіямі і арыгіналамі крыніц XV–XIX ст.: урыўкі з прац Яна Длугаша, рукапісы якога меў Архіў Генеральнага штаба ў Пецяrbургу; аўтографы Яна Альбертрандзі, 108-старонкавы дзённік канцылярыі куратара Віленскага універсітэта за 14 студзеня – 10 верасня 1805 г. з копіямі 40 лістоў князя Адама Чартарыйскага, спіс рукапісаў Гуго Калантая і інш. Паходжанне гэтых рукапісаў рознае. Гэта, безумоўна, рукапісы польскага і літоўскага паходжання, вывезеныя ў Пецяrbург з архіваў і бібліятэк Варшавы і Вільні. І.Анацэвіч забіраў іх пераважна са збораў Публічнай

¹ Тамсама. – S. 417–418.

бібліятэкі, з Археаграфічнай камісіі, са збораў архіва і бібліятэкі Генеральнага штаба¹.

У калекцыі І.Анацэвіча было, як ужо адзначалася, 78 карт і планаў. Сярод іх 9 карт з уласнаручнымі подпісамі генерала Дамброўскага, якія былі вывезены пасля 1830 г. з Варшавы ў Пецярбург; карты польскіх і прускіх картографаў; рукапісны план бітвы пад Зяленцамі 1792 г.; вялікі расійскі ўрадавы атлас Мінскай, Валынскай, Падольскай і Брацлаўскай губерняў, выкананы на 106 лістах ад рукі Парамонам Дзьяканавым у хуткім часе пасля іх уключэння ў склад Расійскай імперыі, карта Расіі з пазначанымі на ёй гарадзішчамі, якая, хутчэй за ўсё, складзена каля 1823 г. Зарыянам Даленга-Хадакоўскім. Акрамя карт Дамброўскага, астатнія, хутчэй за ўсё, паходзяць са збораў пецярбургскага Генеральнага штаба².

Так выглядае ў агульных рысах рукапісная калекцыя Жэготы Анацэвіча.

Даследчыкаў Вялікага княства Літоўскага рукапісная спадчына прафесара І.Анацэвіча цікавіла яшчэ пры яго жыцці. Ксёндз Тадэвуш Макарэвіч (псеўданім Ян Любіч) пачаў складаць вопіс яго калекцыі, але смерць вучонага гэтую працу перарвала. Цікаvasць да яе выказвалі Тэадор Нарбут і Сымон Даўконт. С.Даўконт дакараў калегу, што той яе ўпусціў³.

Карэспандэнцыя С.Даўконта з Т.Нарбутам сведчыць, што калекцыя І.Анацэвіча “перайшла ў рукі тых, хто даваў болей”, што матэрыялы вывозілі за мяжу. Частку каштоўных дакументаў і кніг прафесар пры жыцці таксама параздаваў знаёмым і вучоным, якіх нават асабіста не ведаў⁴.

¹ Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 421–422.

² Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 421–422.

³ Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas / Parende R.Griškaite – Vilnius, 1996. – L. 495.

⁴ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – T. III. – Kraków, 1899–1900. – S. 283.

Частку свайго архіва і бібліятэкі, якая захоўвалася ў Малой Бераставіцы, вучоны завяшчаў пляменніку Яраславу Анацэвічу, навагрудскаму казначэю. Другая частка калекцыі, найбагацейшая і найкаштоўнейшая, што была сфарміравана ў Пецярбургу, пасля смерці вучонага была падзелена на часткі і разышлася па свеце. Вацлаў Анацэвіч прадаў частку спадчыны дзядзькі вядомаму збіральніку старажытнасцяў памешчыку Гродзенскай губерні Слізню. На вялікі жаль, на Гродзеншчыну яна не вярнулася, а загінула пад час пажару.

Другую частку калекцыі, якая ўтрымлівала, галоўным чынам, дакументы па гісторыі казацчыны, набыў у Анацэвіча вядомы калекцыянер Канстанцін Свідзінскі. Яго збор у 1860 г. уліўся ў збор Бібліятэкі Красінскіх у Варшаве.

Паўная частка калекцыі трапіла ў зборы познанскага мецэната графа Эдварда Рачынскага, а пазней асела ў Бібліятэцы Рачынскага ў Познані і Бібліятэцы Асалінскіх у Львове.

Частка запісаў І.Анацэвіча трапіла ў рукі вядомага літаратара Рамуальда Падбярэзкага¹, які апублікаваў некалькі фрагментаў: “Погляд на гісторыю Літвы” і “Погляд на гісторыю ВКЛ”. Гэта была, на думку выдаўца, скарочаная лекцыя, якую І.Анацэвіч у 1827 г. прачытаў для сваіх слухачоў у канцы навучальнага года. Змяшчаючы ў сваім “Roczniku Literackim” цёпла напісаны ўспамін пра нядаўна памерлага віленскага прафесара, Р.Падбярэзскі абяцаў у бліжэйшых тамах даць цікавыя біяграфічныя падрабязнасці аб ім, а таксама ацэнку яго навуковай дзейнасці, што, аднак, не выканаў. Не з’явілася абяцаная Падбярэзскім генеалогія роду вялікіх літоўскіх князёў.

¹ Рамуальд Падбярэзскі (1812 ці 1813–1856) – беларускі і польскі выдавец, публіцыст, фалькларыст. Нарадзіўся ў Вільні. Скончыў Маскоўскі ўніверсітэт. Выдаваў літаратурна-навуковы альманахі “Rocznik Literacki” (Пецярбург-Вільня, 1843–1849) і “Pamiętnik Naukowo-Literacki” (Вільня, 1849–1850).

У трэцім нумары “Biblioteki Warszawskiej” за 1849 год была змешчана заметка Сабешчанскага “Паведамленне пра калекцыю атласаў і карт Ігната Анацэвіча”¹.

Рукапісны збор І.Анацэвіча, каталагізаваны Віктарам Каліноўскім, меў намер набыць Уладзімір Плятэр. Пагадненне не ажыццявілася па невядомай прычыне. Тры рукапісы з калекцыі І.Анацэвіча (у тым ліку ліст Станіслава Варшавіцкага і дзённік паходу ў 1608–1611 г. Яна Пятра Сапегі ў Маскву) набыў у Пецярбургу Станіслаў Пташыцкі².

Ішлі гады, дзесяцігоддзі. Час пацвердзіў высокую навуковую каштоўнасць рукапіснай спадчыны прафесара Анацэвіча. Яна абрасла тайнамі. Пачаліся пошукі рукапісу і ўцалелых часткаў яго калекцыі. Адшукаць спадчыну гісторыка (у 1870-я г.) намагаўся Канстанцін Скірмунт, аднак, беспаспяхова.

Паводле інфармацыі прафесара С.Пташыцкага, калекцыя І.Анацэвіча знаходзілася ў Пецярбургу да канца XIX ст. Іх хацела набыць Акадэмія мастацтва ў Кракаве, але не змагла, бо ўладальнікі ўвесь час павышалі цану. Урэшце прадалі яе ў Францыю. Дзе яна знаходзіцца цяпер, цяжка сказаць. Вядома, што дырэктар рукапіснага аддзела Нацыянальнай бібліятэкі Францыі Г.Амонт надрукаваў у 1902 г. у Парыжы ў “*Melanges Paul Fabre*” тэкст трох каралінгскіх грамат 832, 842 і 877 г. Захаваліся фотаздымкі гэтых грамат, але след арыгіналаў загінуў.

Шэраг каштоўных дакументаў з калекцыі І.Анацэвіча былі выдадзены яго наступнікамі: акрамя згаданых каралінгскіх грамат IX ст., нясвіжскі рукапіс Хронікі Стрыйкоўскага, дзённік паходу ў 1608–1611 г. Яна Пятра Сапегі ў Маскву. Некаторыя з гэтых дакументаў

¹ Sobieszczański. Wiadomość o zbiorze atlasów i map Ignacego Onacewicza // Biblioteka Warszawska. – 1849. – № 3. – S. 406.

² Станіслаў Пташыцкі (1853–1933) – польскі гісторык, архівіст, філолаг. Нарадзіўся ў Маскоўскай губерні. Праводзіў даследаванні ў бібліятэках і архівах Пецярбурга, Галіччыны, Польшчы, Аўстрыі, Італіі, Германіі, метрыкант “Літоўскай метрыкі” ў архіве Сената (1884–1887).

перавыдаваліся¹. Як ужо адзначалася, ад І.Анацэвіча паходзіла не адна з крыніц, выдадзеных Эдуардам Рачынскім.

На мяжы 70–80-х г. XX ст. калекцыя І.Анацэвіча аказалася ў цэнтры ўвагі польскіх, літоўскіх і рускіх гісторыкаў. “Неацэнныя польскія рукапісы адшуканы ў Маскве,” – паведаміла ў 1979 годзе “*Życie Warszawy*”². “Вельмі каштоўная палоніка: На шляху сенсацыйнага адкрыцця,” – аб’явіла тады ж у польскай “*Literatury*” Наталля Івашкевіч³. У 1980 г. “*Litwa Radzecka*” абвясціла навуковаму свету пра знаходжанне ў Пушкінскім доме ў Санкт-Пецярбургу калекцыі рукапісаў, сабраных прафесарам Ігнатам Анацэвічам⁴. Даклад па гэтай праблеме зрабіў Сяргей Мікалаеў на IX міжнародным з’ездзе славістаў. З першапачатковага збору ў Пушкінскім доме зараз захоўваецца 2/3 калекцыі.

Пошукі матэрыялаў з калекцыі І.Анацэвіча працягваюцца па сённяшні дзень і часам прыносяць важныя адкрыцці. 640-старонкавы ўласнаручны рукапіс курса лекцый па ўсеагульнай гісторыі, які прафесар чытаў у Віленскім універсітэце ў 1818–1821 г., выяўлены аўтарамі кнігі ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве⁵. Ёсць звесткі, што ў Нацыянальнай бібліятэцы Польшчы ў Варшаве захаваліся канспекты лекцый Анацэвіча па статыстыцы і дыпламатыі, якія вёў студэнт Віленскага ўніверсітэта К.Анташэўскі⁶.

¹ Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 416–417.

² Bezценne polskie rękopisy odnaleziono w Moskwie // *Życie Warszawy*. 1979. – 22–23 wrzesnia.

³ Iwaszkiewicz N. Bezценne polonika: Na tropach sensacyjnego odkrycia // *Literatura*. – 1979. – № 51–52. – S. 12–13.

⁴ Николаев С. Открытие старой коллекции // *Litwa Radzecka*. – 1980. – № 12. – S. 150–151.

⁵ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў.

⁶ Statystyka państwa rosyjskiego dawana w Uniwersytecie Wileńskim przez prof. Onacewicza roku 1822 // Рукапісны адзел Нацыянальнай бібліятэкі Польшчы (Варшава). Спр. 3912, арк. 238– 296; Dyplomacya dawana w Uniwersytecie Wileńskim przez prof. Onacewicza 1822 roku // Рукапісны

Далейшыя пошукі, выяўленне, вывучэнне, а ў перспектыве – выданне запісак і рарытэтаў з дакументальнай калекцыі гісторыка І.Анацэвіча ўяўляюцца нам рэальнай справай.

На наш погляд, у калекцыю І.Анацэвіча можна ўключыць яго эпістальную і мемуарную спадчыну.

XIX ст. – класічнае ў развіцці мемуарнага жанру. Аднак для першай трэці гэтага стагоддзя запіскі прафесійнага гісторыка – унікальная з’ява. З 1800 г. (паводле іншых звестак – з 1810) І.Анацэвіч запісваў падзеі і здарэнні, сведкам якіх ён быў, “каб перадаць нашчадкам справы сваіх сучаснікаў, з якімі сутыкаўся, маючы заўсёды на ўвазе правіла: “Ісціна, толькі ісціна, нічога, акрамя ісціны”. Гэты дзённік-хроніку ён вёў з дня ў дзень да 1835 г. і, як сведчаць сучаснікі, бярог яго, як вока. У мемуарыста, паводле яго ўласнага прызнання, меліся “вялікія матэрыялы да сакрэтнай гісторыі Віленскага універсітэта і дакладныя характарыстыкі найбольш вядомых асоб”¹.

Дзённік ацалеў падчас катастрофы ў 1828 г. І.Анацэвіч трыумфаваў, што дзённік не трапіў у рукі Мержаеўскага і М.Мяноўскага. У час вымушанага адпачынку ад прафесарскай працы ў Малай Бераставіцы гісторык таксама вёў дзённік.

Гэтую хроніку прафесар чытаў сваім сябрам Сымону Даўконту і Станіславу Мараўскаму, а таксама сваёй сяброўцы, жонцы прафесара Баянуса. Яна пісала мемуары. Гэтыя мемуары, на жаль, да гэтага часу не выдадзеныя, спачываюць у адной з нямецкіх бібліятэк, магчыма, у Дормштадце, дзе, пакінуўшы Вільню, жылі Баянусы.

Што стала з хронікай прафесара Анацэвіча, невядома. У адным з яго лістоў 1837 г. згадваецца, што яна ў 1835 г. павандравала з аказіяй ці то ў Брусель да Іаахіма Лявелея, якога такія справы заўсёды цікавілі, ці, можа быць, да Крыстына Шырмы ў Англію. Але ў зборах, якія

адзел Нацыянальнай бібліятэкі Польшчы (Варшава). Спр. 3912, арк. 297 – 312.

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 63.

пасля іх засталіся, яе не знайшлі¹. Станіслаў Мараўскі пісаў у 1848 г., ужо пасля смерці І.Анацэвіча, што яна, напэўна, “дзесьці зараз за печкай ляжыць, але, як грыб з-пад дубовага лісця, калі-небудзь, хутчэй за ўсё, неспадзявана вылезе”².

Мемуары І.Анацэвіча, хутчэй за ўсё, беззваротна загінулі. Сёння яны былі б бяспэчным дакументам для пазнання людзей і падзей той важнай эпохі ў гісторыі беларускай, літоўскай і польскай культуры. Хроніка падзей яго часу і жыцця ўзбагаціла б нашыя веды пра вытокі нацыянальнай гістарычнай навукі. Гэта вялікая страта яшчэ і таму, што хроніка праліла б шмат святла на маладаследаваны да гэтага часу перыяд гісторыі Віленскага універсітэта.

Добра разумеючы гістарычнасць часу, прафесар усведамляў, што эпохай, у якую ён жыў, гісторыяй установы, у якой ён працаваў, учынкамі людзей, якія яго атачалі, будуць цікавіцца новыя пакаленні даследчыкаў і аматараў мінуўшчыны. На яго думку, належала не толькі назапашваць дакументы, але і запісваць успаміны асоб, якія або самі былі ўдзельнікамі падзей, або, з улікам свайго становішча, маглі штосьці пра іх ведаць. Здабытую ў іх інфармацыю лічыў вартай увекавечвання на паперы.

І.Анацэвіч жыў у тыя часы, якія не ведалі даступных нам сродкаў масавай камунікацыі. Асноўным сродкам зносін людзей была перапіска. Эпістальярная спадчына дзеячаў культуры і навукі з’яўляецца каштоўным помнікам духоўнага і грамадска-палітычнага жыцця іх эпохі, інтэлектуальных пошукаў яе лепшых прадстаўнікоў.

У архівах і рукапісных аддзелах бібліятэк Літвы (Вільнюс) і Польшчы (Кракаў, Варшава, Вроцлаў) зберагаюцца лісты гісторыка да куратара Віленскай навучальнай акругі Адама Чартарыйскага за 1821–1822 г., 110 лістоў да І.Лявелева за 1817– 1830 гады, лісты да гісторыка Міхаіла Балінскага за 1827 г. Некаторыя лісты І.Анацэвіча або іх фрагменты надрукаваныя, у прыватнасці,

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 105.

² Тамсама. – S. 95.

ліст да Яна Снядэцкага ад 11 ліпеня 1811 г., да А.Йохера ад 30 снежня 1839 г., 2 лісты да Адама Міцкевіча 1842 г., факсімiле ліста 1844 г. рэдактару “Rocznika Literackiego” Р.Падбярэзскаму і інш. Вядомыя таксама лісты І.Анацэвіча 1828 г.: дэкану Мяноўскаму, віленскаму генерал-губернатару і інш. Частка перапіскі Анацэвіча, вядомай яго біёграфу Янушу Івашкевічу (лісты В.Анастасевічу за 1824–1832 г., лісты ад К. Шырмы за 1811–1829 г., ад І.Лялевеля за 1830 г.), пазней згарэлі¹.

Намi выяўлены шэраг лістоў Ігната Анацэвіча на польскай, нямецкай і французскай мовах. Гэта, галоўным чынам, яго хадайніцтвы перад высокапастаўленымі службовымі асобамі ў сувязі з прабываннем у выгнанні і пад судом. Аналагічныя лісты захоўваюцца і ў Нацыянальным гістарычным архiве Беларусі ў г.Гродне.

¹ Onacewicz Ignacy (Żegota) Bazyli // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. – T. 5. – Warszawa, 1967. – S. 436.

Друкаваная спадчына

Першая навуковая праца І.Анацэвіча – складзеныя ім генеалагічныя табліцы Пястаў, Рурыкавічаў і Ягелонаў – была падрыхтавана да друку ў Беластоку ў 1816 г. Іаахім Лялевель, падкрэсліваючы ў лісце ад 13 чэрвеня 1816 г. навуковае і навучальнае значэнне гэтай працы, даваў парады па яе афармленню і выданню¹.

Складзеная на падставе раней невядомых крыніц, гэтая генеалогія, як пісаў І.Лялевель, “высветліць хібы працы Нарушэвіча”². Яна патрэбная моладзі для лепшага засваення айчыннай гісторыі. І.Лялевель не раіў калегу ўваходзіць ва ўсе генеалагічныя падрабязнасці, а адабраць рэчы найбольш істотныя – гэта будзе больш карысным і будзе больш удзячна прынятае чытачамі. Выдаваць генеалогію Лялевель рэкамендаваў не ў часопісе, а асобнай брашурай. У такім выглядзе яна можа стаць добрым дадаткам да любой з кніг па польскай гісторыі, у прыватнасці, да прац Бандтке³ і Т.Вагі, якія разыходзяцца ў тысячах экзэмпляраў, і будзе лепш купляцца. У анатацыі да гэтай брашуры будзе “аддадзена належная пахвала аўтару і ўказана карысць з яго працы”. І.Лялевель раіў агаварыць магчымасці друку гэтых табліц з віленскім выдаўцом Завадскім або друкаваць у Гродне.

Свой намер выдання генеалагічных табліц І.Анацэвіч ажыццявіў пазней – ён далучыў іх да працы свайго вучня А.Глябовіча “Кароткі нарыс жыцця Вітаўта, вялікага князя літоўскага”⁴ і да працы Альбертрандзі “Панаванне Генрыха Валуа і Стэфана Баторыя, каралёў польскіх”⁵.

¹ Рукапісны адрэзак Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта. Ф. 12, спр. 145, арк. 4–5.

² Адам Станіслаў Нарушэвіч (1733–1796) – гісторык, паэт, асветнік. Нарадзіўся каля мястэчка Лагішын Пінскага павета. Пісар вялікі ВКЛ (з 1781) і сакратар Пастаяннай рады. Біскуп смаленскі, луцкі.

³ Ян Вінцэнт Бандтке (1783–1846) – гісторык права.

⁴ Onacewicz Ż. Nota; Genealogia familii Jagiellońskiej // Hlebowicz A.B. Krótki rys życia Witolda, w.księcia litewskiego. – Wilno, 1821. – S. 115–122 i tablica.

⁵ Albertrandy J. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa

На працягу 1820–1821 г. у сувязі з удзелам у конкурсе на замяшчэнне пасады прафесара кафедры ўсеагульнай гісторыі І.Анацэвічам была падрыхтавана конкурсная праца пад назвай “Найважнейшым абавязкам аналаў, я лічу, павінна быць, каб не замоўчваліся нікія доблесці і каб у будучым не асцерагацца ані памылковых прамоў і ўчынкаў, ані бясслаўя”. Працу І.Анацэвіча, як гаварылася раней, высока ацэньваў яго канкурэнт Іаахім Лялевель.

Конкурсная праца загінула¹. Яе фрагменты былі надрукаваны ў 1840 г. у часопісе “Magazyn Powszechny” ў выглядзе аб’ёмнага артыкула, які меў назву “Заўвагі да ўсеагульнай гісторыі”². Яны сведчаць пра нязмерную праніклівасць, жывасць і кемлівасць аўтара. Здзіўляе сучаснасць падыходаў аўтара да трактоўкі гісторыі, многія з якіх захоўваюць актуальнасць і сёння, па прашэсці амаль двухсот гадоў.

У 1822 г. І.Анацэвіч надрукаваў у часопісе “Северный архив” артыкул “Урывак з падарожных запісак прафесара Віленскага ўніверсітэта Ігната Анацэвіча пад час праезда яго праз адну частку Гродзенскай губерні”³.

Звяртае на сябе ўвагу той факт, што І.Анацэвіч, як у той час, калі быў прафесарам у Вільні, так і пазней, не друкуецца ў віленскай перыёдыцы. Свае нешматлікія артыкулы або заўвагі ён друкуе пераважна ў расійскіх часопісах. Магчыма, што гэта рабілася свядома дзеля таго, каб хутчэй авалодаць рускай мовай. Уся перыёдыка Вільні таго часу друкавалася на польскай мове.

У 1810 г. Віленскі ўніверсітэт атрымаў, што дарам, а што купіў у сваякоў, рукапісы працавітага польскага

Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – VII, 519 s.

¹ Onacewicz Ignacy (Żegota) Bazyli // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. – T. 5. – Warszawa, 1967. – S. 435.

² Onacewicz Ż. Uwagi nad historią powszechną // Magazyn Powszechny. – 1840. – № 11–12. – S. 260–283.

³ Онацевич Ж. Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. – 1822. – № 4. – С. 474–485.

гісторыка Яна Альбертрандзі. Сюды паступіла 14 тамоў, напісаных пераважна яго ўласнай рукой. Сярод іх гісторыя Польшчы ад 962 да 1595 г. у шасці тамах, указальнік матэрыялаў па гісторыі Рэчы Паспалітай, якія знаходзяцца ў рымскіх і шведскіх бібліятэках, і вялікая калекцыя унікальных гістарычных крыніц: лісты вармінскіх біскупаў кардынала Гозія і Кромэра, збор арыгінальных лістоў замежных манархаў да караля Станіслава Аўгуста і заключаных з ім трактатаў, ліст 1793 г. караля да Нарушэвіча з Гродна, апісанне польскіх медалёў апошніх трох стагоддзяў і інш¹.

Рукапісамі Я.Альбертрандзі, у якіх было шмат матэрыялаў па гісторыі Вялікага княства Літоўскага, зацікавіўся прафесар І.Анацэвіч і прыйшоў да высновы аб неабходнасці іх выдання.

Першай была праца Я.Альбертрандзі “Панаванне Генрыху Валуа і Стэфана Баторыя, каралёў польскіх”. Чытач атрымаў гэты твор без змен стылю і зместу. І.Анацэвіч выправіў у ім толькі дробныя памылкі, дапоўніў уласнай прадмовай. У прадмове адзначыў істотныя недахопы: патрабуецца большая дакладнасць у расказе пра падпісанне Ям-Запольскага трактата; Я.Альбертрандзі або не меў, або недастаткова выкарыстаў твор папскага дыпламата Антонія Пасевіна. Да працы Я. Альбертрандзі І.Анацэвіч дадаў генеалогію роду Ягелонаў, якой даказваў, што Мікалай I паходзіць па прамой лініі па маці ад Уладзіміра Вялікага, Баляслава Храбрага, Ягайлы, Пятра Вялікага і Лявона Філосафа, цара царгародскага, а таксама ад Канстанціна Парфірароднага. У сувязі з запатрабаванасцю гэты твор Альбертрандзі ў 1860 г. быў перавыдадзены².

¹ Albertrandy J. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – S. II–IV.

² Albertrandy J. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wydania Ż. Onacewicza. Z dołączeniem pamiątek. – Kraków, 1860. – VIII, 472 s.

Тытульны ліст працы Я.Альберtrandзі “Праўленне Генрыха Валуа і Стэфана Баторыя, каралёў польскіх”, надрухаванай да друку І.Анацэвічам

Дзякуючы рэдактарскай працы І.Анацэвіча ў 1826 г. з’явіўся ў друку другі твор Я.Альберtrandзі – двухтомнік “Панаванне Казіміра, Яна Альберта і Аляксандра Ягелончыкаў, польскіх каралёў і вялікіх князёў літоўскіх”¹. Да яго прафесар напісаў прадмову “Кароткі нарыс гісторыі Літвы”².

¹ Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.kniażąt litewskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – XXI, 266 s.; T. 2. – 307 s.

² Onacewicz Żegota. Krótki rys dziejów Litwy // Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.kniażąt litewskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – S. I – XXI.

Тытульны ліст працы Я.Альберtrandзі “Праўленне Казіміра Ягелончыка, караля польскага і вялікага князя літоўскага”, падрыхтаванай да друку І.Анацэвічам

Пасылаючы І.Лявелею экзэмпляр выдадзенай ім працы, пісаў: “Часта важнымі прадуктамі, са сваіх абшырных ніў сабранымі, Іаахім узбагачаў Жэготу, які за гэта пасылае каласок, сабраны на ніве Альберtrandзі”¹.

У гэты самы перыяд І.Анацэвіч падрыхтаваў да друку яшчэ адну працу Альберtrandзі “Дваццаць шэсць гадоў праўлення Уладзіслава Ягайлы, караля польскага”, якая была выдадзена ў 1845 г. Эдвардам Рачынскім².

У 1831 І.Лявель выдаў у Варшаве кнігу “Навасільцаў у Вільні ў 1823/4 навучальным годзе”. У ёй ён змясціў “Запіску пра куратарства Навасільцава”, напісаную ў студзені 1830 г. Ігнатам Анацэвічам³.

Ёсць звесткі, што ў пецяўбургскі перыяд І.Анацэвіч падрыхтаваў рукапіс кнігі “Праўленне Жыгімонта Старога”, які, аднак, выдаць не паспеў, а пасля смерці аўтара твор загінуў⁴.

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz.... – S. 69.

² Albertrando J. Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagiełły, króla polskiego. Przygot. do druku I.Onacewicz. Wydał E.Raczyński. – Wrocław, 1845.

³ Onacewicz Żegota. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 89–115.

⁴ Onacewicz Ignacy (Żegota) Bazyli // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. – T. 5. – Warszawa, 1967. – S. 435.

У 1841 г. І.Анацэвіч рэцэнзаваў падрыхтаваны даследчыкам гісторыі ВКЛ С.А.Ляховічам да друку зборнік “Арыгінальныя лісты Жыгімонта Аўгуста да Мікалая Радзівіла Чорнага”. Складальнік зборніка выказаў у прадмове да яго падзяку “вельмі паважанаму вучонаму А’Нацэвічу” за слухныя заўвагі¹.

Апошні раз у друку Жэгота з Малой Бераставіцы выступіў у “Tygodniku Peterburskim” вясной 1844 г. Быў гэта артыкул “Пра гербоўнік Каяловіча” Тэадора Нарбута, да якога ён зрабіў уласнаручныя заўвагі².

У гэтых заўвагах-дапісках І.Анацэвіч прадэманстраваў валоданне еўрапейскай гістарыяграфічнай сітуацыяй, грунтоўныя веды ў галіне крыніцазнаўства, фенаменальную храналагічную памяць, а таксама клопат пра папулярызאцыю айчынай гісторыі ў еўрапейскім навуковым свеце. Ён удакладніў дату смерці Каяловіча, адназначна выказаўся, што кнігу Каяловіча “друкаваць трэба на лаціне – гэта было б пажадана для вучонай Еўропы, якая да гэтага часу ніяк не мае звестак пра літоўскую геральдыку”.

Ужо пасля смерці І.Анацэвіча выйшлі на польскай мове тры яго артыкулы: “Погляд на першапачатковую гісторыю Літвы” (1846 г.)³, “Погляд на гісторыю Вялікага княства Літоўскага” (1849 г.)⁴ і “Францішак Красінскі, каронны падканцлер, біскуп кракаўскі” (1849 г.)⁵. Два першыя з’яўляюцца фрагментамі галоўнай працы яго жыцця – “Гісторыі Літвы”, якую ён цалкам так і не зрабіў, хоць сабраў да яе багацейшыя матэрыялы, зрабіў шмат накідаў, склаў план працы. Тым не менш, у навуковых колах упарта трымаецца меркаванне, што рукапіс сваёй “Гісторыі Літвы” І.Анацэвіч перадаў Ігнату Крашэўскаму.

Нягледзячы на тое, навуковая спадчына Ігната Анацэвіча, апублікаваная толькі ва ўрыўках, дазваляе

¹ Listy oryginalne Zygimunta Augusta do Mikolaja Radziwiłła Czarnego / Oprac. S.A.Lachowicza. – Wilno, 1842. – S. III.

² Narbutt T. O herbarzu Kojalowicza (Artykuł udzielony z dopiskami P. Żegoty z Malej Brzostowicy) // Tygodnik Peterburski. – 1844. – № 21. – S. 136–138.

³ Onacewicz Ż. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki (Petersburg). – 1846. – T. 3. – S. 1–8.

⁴ Onacewicz Z. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1. – S. 7–27.

⁵ Onacewicz Ż. Franciszek Krasieński, podkanclerzy koronny, biskup krakowski // Biblioteka Warszawska. – 1849. – № 3. – S. 95–100.

гаварыць аб ім як аб арыгінальным і сур'ёзным айчынным даследчыку.

“Званар Гедыміна і Вітаўта”: трактоўка гісторыі Вялікага княства Літоўскага

Ідэя стварыць капітальную працу па гісторыі Вялікага княства Літоўскага, гэта значыць, па гісторыі беларускага і літоўскага народаў, хутчэй за ўсё, узнікла ў І.Анацэвіча ў той час, калі ён быў прафесарам кафедры ўсеагульнай гісторыі, гэта значыць, паміж 1818 і 1821 г. “Пакуль не будзе дакладнай і грунтоўна распрацаванай гісторыі паасобных народаў, – заяўляў Анацэвіч, – думаць пра дасканалую ўсеагульную гісторыю немагчыма”¹. Кожны народ, на яго думку, павінен разумець адметнасць гістарычнага шляху сваіх продкаў і сваю адметнасць “у лабірынце іншых народаў”.

Вучонага цікавіў увесь перыяд айчыннай гісторыі ад першабытнасці, стварэння сваёй дзяржавы і яе ўздыму да знікнення з карты Еўропы. Ён даследаваў палітыку першых вялікіх князёў літоўскіх, месца ВКЛ у сістэме еўрапейскіх міжнародных адносін, генеалогію роду Ягелонаў. Спачатку, як нам уяўляецца, навуковыя інтарэсы І.Анацэвіча зводзіліся пераважна да ранняй гісторыі ВКЛ – XIII – пачатку XV ст. “Жаласныя цені Рынгольта, Мендога, Альгерда, Кейстута і Вітаўта ... да гэтага часу чакаюць абнародавання сваіх векапомных спраў,” – абгрунтоўваў ён свой храналагічны выбар².

Пазней ён пашырае гэтыя храналагічныя межы і займаецца “Жыгімонтаўскай эпохай”, пачаткам эпохі выбарных манархаў у Рэчы Паспалітай, яе стасункамі з Рускай дзяржавай, паходамі Самазванцаў, Хмяльніччынай, “вечным мірам” 1686 г. Да ўсіх гэтых тэм ён дадаваў выпіскі і копіі дакументаў, рабіў чарнавыя накіды прац. У

¹ Onacewicz Ż. Uwagi nad historią powszechną // Magazyn Powszechny. – 1840. – № 12. – S. 270.

² Albertrandy J. Panowanie Kazimierza Jagiellończyka, króla polskiego i w. księcia litewskiego. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – S. III.

вядомых нам працах І.Анацэвіч ахапіў шырокае кола пытанняў тады яшчэ зусім не распрацаванай гісторыі ВКЛ ад старажытнасці да 80-х г. XVI ст.

Задуманая праца бачылася даследчыку ў трох аб’ёмістых тамах. План яна мела наступны:

“I. Літва. Размяшчэнне і ўмовы.

II. Письменнікі.

III. Стрыйкоўскі.

IV. Гісторыкі.

V. Літва XIII ст.

VI. Міндоўг, сын.

VII. Войшалк. Літавар.

VIII. Віценес.

IX. Гедымін (сын Віценеса).

X–XI. Яўнут. Кейстус.

XII. Альгерд.

XIII. Ягайла.

XIV. Вітаўт.

XV. Унія”¹.

І.Анацэвіч распрацаваў класіфікацыю крыніц па гісторыі ВКЛ ад старажытнасці да 1569 г., выдзеліўшы наступныя іх групы: міжнародныя трактаты, Метрыка ВКЛ і Кароны, судовыя акты і акты капітул, “Хроніка...” Мацея Стрыйкоўскага, “Гісторыя Літвы” Войцеха Каяловіча, трактат Міхалона Літвіна “Аб норавах татар, ліцвінаў і маскавітаў”, Галіцка-валынскі летапіс 2-й паловы XIII ст., тайны архіў крыжакоў. Важнымі гісторык лічыў таксама “нямыя помнікі”, да якіх адносіў руіны замкаў, пахаванні, рэшткі адзення і зброі, урочышчы (напрыклад, гара Міндоўга пад Навагрудкам), народныя песні². Вучоны даў характарыстыку гэтых груп крыніц.

Сваімі папярэднікамі прафесар лічыў “патрыярха літоўскіх летапісцаў і гісторыкаў” храніста XVI ст. Мацея Стрыйкоўскага, публіцыста Міхалона Літвіна і аўтара “Гісторыі Літвы” езуіта Войцеха Каяловіча. Як да

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 102.

² Onacewicz Z. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki. – 1849. – T. 1. – S. 8–13.

гістарычных крыніц, так і да папярэднікаў, а таксама да сучаснікаў І.Анацэвіч ставіўся крытычна. “Працавіты кампіляр Стрыйкоўскі”, як яго ацэньваў І.Анацэвіч, быў вельмі эрудзіраваны, але, кіруючыся жаданнем памножыць нацыянальную славу, а не правесці гістарычную крытыку, паўтарыў больш домыслы, нарабіўшы памылак. Ён меў у сваім распараджэнні “летапісаў і хронік столькі, што іх нельга было перавесці на адной павозцы”. Але, як сцвярджае Анацэвіч, намнога больш аказаў бы нашчадкам карысці, “каб такія хронікі проста перадрукаваў і не кампілюючы, ужывую іх перадаў да нашчадкаў”¹. Не пазбег ён анахранізмаў і спрэчных момантаў у распрацоўцы генеалогіі.

Галоўным недахопам кнігі Тэадора Нарбута “Гісторыя літоўскага народа” І.Анацэвіч лічыў некрытычны падыход да крыніц. Сапраўдная гісторыя Літвы, на яго думку, пачынаецца з XIII ст. Гісторыю да XIII ст. ён лічыў казначай, легендарнай. Адкідваў таксама шэраг іншых гістарычных легенд (аб заснаванні Вільні, аб паходжанні Гедыміна).

У адрозненне ад Т.Нарбута, які лічыў што ў XIV–XV ст. у ВКЛ існавала шляхецкая дэмакратыя, І.Анацэвіч прытрымліваўся думкі, што да пачатку XVI ст. вялікія князі літоўскія мелі амаль неабмежаваную ўладу. Прыгоннае права ён лічыў перанятым у заваяваных рускіх зямель. Калі Т.Нарбут ідэалізаваў культуру і звычаі феадальнай Літвы, то Анацэвічу, хутчэй за ўсё, пад уплывам кнігі М.Літвіна яны бачыліся ў самых змрочных фарбах.

Крытыкуючы работу Т.Нарбута, І.Анацэвіч, аднак, лічыў яе вельмі важнай і патрэбнай для навукі і грамадства.

¹ O’Nacewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1. – S. 10; Albertrandy J. Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w.kniażąt litewskich. Wyjęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – S. IV.

І.Анацэвіч даў перыядызацыю гісторыі Літвы ад першага ўпамінання гэтай назвы ў 1009 г.¹ да 1569 г. Ён падзяліў яе на наступныя пяць перыядаў:

1009–1183 гады – міфічная гісторыя, якая пачынаецца ад першага летапіснага ўпамінання Літвы.

1183–1240 гады – няпэўная гісторыя: ад нападаў Літвы на рускія краіны, а менавіта Пскоў і Ноўгарад, да панавання Міндоўга

1240–1386 гады – больш пэўная гісторыя. Змест першай паловы гэтай эпохі складаюць “вялікія клопаты ад крыжакоў”. У другой палове, ад панавання Гедыміна, Літва набірае моц і сілу. Гэта эпоха доўжыцца да часоў увядзення Ягайлам хрысціянскай веры.

1386–1447 гады – Літва, пераадолеўшы раздробленасць, знаходзіцца на вяршыні магутнасці.

1447–1569 гады – пераход пад уладу Польшчы. Пасля Люблінскага сейма “асобная гісторыя Літвы завяршаецца”, і яна “ўліваецца ў гісторыю Польшчы”².

У гісторыі ВКЛ, як бачна з гэтай перыядызацыі, прафесар вылучаў тры асноўныя вехі: пачатак дзяржаваўтваральнага працэсу, якія супаў з прыходам да ўлады Міндоўга; Крэўская унія і Люблінская унія.

Гісторыю Літвы І.Анацэвіч трактаваў у духу рамантычнай гістарыяграфіі. “Ля калыскі любога народа гучыць рэлігійны спеў альбо бразганне зброі; яго барды – звычайна святары, яго гісторыя губляецца ў міфах, у палітычнай або рэлігійнай легендзе; нязграбныя помнікі, нечытабельныя іерогліфы, урэшце традыцыі ... складаюць корань яго гісторыі,” – пісаў ён у сваім апошнім творы, які застаўся незавершаным. Свой “Погляд на першапачатковую гісторыю Літвы” ён пачынае з гэтага самага міфічнага апавядання: “На паўднёвых берагах Балтыйскага мора ... сядзелі ад векапомных часоў народы герула-літоўскія і

¹ На гэтую дату гістарыяграфія нядаўна зноў звярнула ўвагу. У 2009 г. Літоўская Рэспубліка збіраецца шырока адзначыць 1000-годдзе першай згадкі аб “Літве”.

² Onacewicz Z. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki. – 1846. – Т. 3. – С. 7–8.

часткова славянскія; адтуль рушылі на заваёву Рымскай дзяржавы лангбарды, бургунды і вандалы... Заваёвы Карла Вялікага і яго наступнікаў парушылі спакой прыбалтыйскіх народаў... Народ герулаў, падзяліўшыся на розныя плямёны, займаў значную частку абшараў усходняй Еўропы пад імем літвінаў, прусаў, яцвягаў, жмудзінаў, куранаў, лівонаў і крывічоў, а астатнія змяшаліся з славянскім племенем, рана прынялі хрысціянскую веру, грэчаскага абраду, забылі сваіх багоў і мову, у самой толькі назве крывічоў захавалі памяць рэлігійнай пакоры літоўскаму архікаплану Крыве, у назвах мясцін, урочышчаў і пагоркаў дняпроўскіх і некаторых шляхецкіх прозвішчах”¹. Племя літоўцаў, паводле І.Анацэвіча, складалася з прусаў, жмудзінаў, яцвягаў, літвінаў і крывічоў².

У паказе першабытнай гісторыі Літвы І.Анацэвіч – рамантык. У трактоўцы “больш пэўных” часоў, якія пачынаюцца з праўлення Міндоўга, ён ужо прытрымліваўся навуковых прынцыпаў, і рамантызм толькі часам прабіваецца вонкі. Калі мы апусцім фантастычныя гіпотэзы І.Анацэвіча аб сваяцтве герулаў з літвінамі, аб паходжанні Рурыка са Жмудзі або аб удзелах літвінаў у нарманскіх марскіх паходах, залічэнне крывічоў да літоўскіх плямёнаў, якія датычаць першага перыяду гісторыі Літвы, то маем рэканструкцыю храналагічна паслядоўнага і навукова абгрунтаванага ходу падзей на тэрыторыі Беларусі і Літвы.

Асноўную ўвагу ў сваіх навуковых працах І.Анацэвіч надаваў палітычнай гісторыі. Мноства фактаў, згрупаваных вакол праўлення вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх, набывалі сэнс у сувязі з паказам ім гісторыі дзяржавы.

Вялікае значэнне ў рэканструкцыі айчынай мінуўшчыны гісторык надаваў генеалогіі вялікіх літоўскіх князёў, вельмі забытанай, асабліва да часоў Віценя. Прычыну генеалагічнай блытаніны даследчык тлумачыць “рэлігійнай неразбярыхай”. “Прыспешаныя патрэбай або

¹ Onacewicz Z. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki. – 1846. – Т. 3. – С. 1, 2.

² Тамсама. – С. 12.

палітыкай”, літоўскія князі не раз мянялі лацінскі або грэчаскі абрад, пры гэтым яны кожны раз з’яўляюцца ў хроніках пад іншым імем. Сямейныя нязгоды і рэлігійныя канфлікты неаднойчы прымушалі літоўскіх князёў да пошуку абароны ў Расіі. Немалым коштам, як сцвярджае І.Анацэвіч, яна перацягвала на свой бок унукаў Альгерда князёў Бельскіх і Мсціслаўскіх. Гэта рабілася з мэтай “доступу да ўрадавых таямніц або дзеля выкарыстання іх вайсковых талентаў”¹.

Гісторык абвяргае легенду аб рымскім паходжанні літоўскіх князёў. Пазбаўленым усялякага праўдападабенства ён лічыць і меркаванне пазнейшых рускіх летапісцаў аб паходжанні Міндоўга, Віцены і Гедыміна ад полацкага князя Ізяслава Уладзіміравіча, сына Рагнеды. Навошта нашчадкам хрысціянскага князя Ізяслава, разважае даследчык, было выракацца веры Хрыста і вяртацца да ідалапаклонства?

І.Анацэвіч высока ацэньвае дзеячоў мінулых эпох. Вітаўт, паводле яго ацэнкі, – “адзін з найслаўнейшых і наймагутнейшых манархаў сярэднявечча”, які “пераўзыходзіў сваіх сучаснікаў мужнасцю, розумам і палітыкай, умеў хітрыць, узнагароджваць і караць. У іншай краіне яму б ставілі помнікі, а яго векапомныя справы, апісаныя ў шматлікіх тамах, увекавечылі б памяць першага героя XIV і XV стагоддзяў”².

Звярнуўся гісторык таксама да постацей першых выбарных манархаў: Генрыха Валуа (1573–1574 г.) і Стэфана Баторыя (1576–1586 г.). Пра Генрыха Валуа ён піша, што, узышоўшы пасля смерці апошняга Ягелона на сармацкі трон, ён не апраўдаў спадзяванняў. Нідзе больш узгадак пра сарматаў у І.Анацэвіча не сустракаем. З гэтай

¹ Albertrandy J. Panowanie Kazimierza Jagiellończyka, króla polskiego i w.księcia litewskiego. Wyte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1. – Warszawa, 1826. – S. IV–V.

² Albertrandy J. Panowanie Henryka Waleziusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1. – Warszawa, 1823. – S. 115–116.

фразы вынікае, што ён быў прыхільнікам сармацкай тэорыі паходжання польскай шляхты.

Пераемнік Генрыха на троне для І.Анацэвіча – найвялікшы кароль свайго часу, здольны “надаць Еўропе іншы палітычны кшталт”¹.

У сваіх працах прафесар І.Анацэвіч стварыў цэласную арыгінальную навуковую карціну гісторыі ВКЛ ад старажытнасці да канца XVI ст. Некаторыя элементы распрацаванай ім канцэпцыі пазнейшая беларуская і літоўская гістарыяграфія паклала ў аснову ўласнага бачання далюблінскай гісторыі сваёй краіны і народа. Працай ва універсітэце і навуковымі публікацыямі вучоны рабіў беларускую і літоўскую гісторыю набыткам многіх людзей і быў першым, хто ўздымаў іх гістарычную культуру. Уведзены ім у навуковае абарачэнне фактычны матэрыял стаў хрэстаматыйным і сёння ўваходзіць у падручнікі гісторыі. “Найвялікшы ў нас знаўца літоўскай гісторыі, які ў яе разуменні мог узняцца над голымі фактамі, ахапіць яе цалкам у сувязі з дзейнасцю іншых народаў і падвергнуць суровай крытыцы яе сумнеўныя нормы,” – канстатаваў выдаўца пеяярбургскага “Rocznika Literackiego”².

¹ Тамсама. – S. I–II.

² Opaciewicz Z. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki. – 1846. – T. 3 (старонка без нумарацыі).

ВІНАВАТЫ ПЕРАД КРАЕМ І ЕЎРОПАЙ

Пра вучоных звычайна пішуць, што яны зрабілі для навукі. Адаваючы даніну павагі прафесару І.Анацэвічу за яго ўклад у гістарыяграфію, мы ў дадзеным выпадку адыдзем ад гэтага правіла. Наша размова пра тое, што гісторык мог зрабіць, але не зрабіў і чаму так атрымалася.

Вучоны намерваўся напісаць аб'ектыўную гісторыю Вялікага княства Літоўскага (Беларусі і Літвы) і абAPERце яе на магутную крыніцавую базу.

Дзеся таго, каб гэтай мэты дасягнуць, існавалі ўсе падставы. І.Анацэвіч меў грунтоўную адукацыю (настаўніцкая семінарыя ў Элку, філасофскі факультэт Кёнігсбергскага ўніверсітэта, магістратура Віленскага ўніверсітэта), вялікую працавітасць і незвычайны розум. Быў беларусам, любіў і добра ведаў сваю краіну: тэрыторыю, этнаграфічную структуру, гістарычныя асаблівасці і г.д. Меў у якасці ўзору вопыт напісання нацыянальных гісторый іншых краін: Германіі, Англіі і Расіі. Выдатна валодаў літаратурай прадмета, у тым ліку польскай, лацінскай, нямецкай і рускай. Меў у сваім распараджэнні дакладныя крыніцы, многія з якіх ён сам адкрыў, даследаваўшы пад час шматлікіх навуковых падарожжаў дзяржаўныя, магнацкія, манастырскія архівы і бібліятэкі Беларусі, Літвы, Польшчы, Прусіі, Латвіі і Расіі. Быў знаёмы з найноўшай еўрапейскай метадалогіяй, якую засвоіў у нямецкім ўніверсітэце. Уласцівыя яму крытыцызм і гістарычная інтуіцыя дазвалялі дакладна асвятляць даследуемую эпоху, якую цудоўна разумеў, а таксама ствараць арыгінальныя гіпотэзы. І ў рэшце, вучоны меў пісьменніцкі талент, добра валодаў пяром.

Задуманая вучоным капітальная гісторыя Беларусі і Літвы магла стаць буйным гістарыяграфічным фактам, а сам ён меў усе дадзеныя, каб заняць пачэснае месца ў еўрапейскай навуцы. Аднак, нягледзячы на ўсе пералічаныя абставіны, выканаць сваю, скажам так, гістарычную місію

прафесар не здолеў. Не дзіўна, што вучоныя адмаўляюцца ў гэта верыць.

Легендзе, якая дагэтуль блукае па свеце і хвалюе розум даследчыкаў ВКЛ, што І.Анацэвіч пакінуў у рукапісе завершаную “Гісторыю Літвы”, прырачаў яго ўласныя словы, напісаныя 5/17 жніўня 1842 г., а, значыць, на схіле яго жыцця. “У пастаяннай барацьбе са зменлівым лёсам, з нястачай і дрэннымі людзьмі не мог здзейсніць нічога важнага і для нашчадкаў карыснага, – так ён тлумачыў немагчымасць выканання задуманай працы пра Літву, – але мае жыццё не было бескарысным. Навучаць і пісаць у пастаяннай барацьбе з лёсам і людзьмі, з нястачай – няпростая справа, тым больш, што для мяне больш важным было добрае грунтоўнае выкладанне прадмету, чым напісанне; з таго часу пайшло, што набыў лёгкасці лекцыі выкладаць, а не пісаць; калі б меў скорאпісы, то мог бы яшчэ шмат пакінуць карысных сачыненняў, сёння пакідаю вялікі запас запісак, выпісак, прыдатных для будучых даследчыкаў. Богу толькі ведама, колькі працы і мазаля каштуюць мне гэтыя запісы. Дай божа, каб яны не папалі пад вяліканочныя пірагі, як у Літве часта здаралася”¹. Вучоны марыў, каб яны трапілі ў рукі асобы, якая дбала аб аичыннай гісторыі.

Нядобрыя прадчуванні І.Анацэвіча споўніліся. Яго выпіскі і запіскі, раздораныя ці то прададзеныя самім прафесарам або яго роднымі, рассяліся па свету. Частка іх беззваротна загінула, а частка спачывае ў розных бібліятэках і архівах Еўропы. Для беларускай навукі яны стратаныя.

У чым прычыны, што Жэгота з Малой Бераставіцы, пры яго саліднай навуковай падрыхтоўцы і багацці матэрыялаў, якімі валодаў, не пакінуў ніводнай навуковай працы, якая бы перадала нашчадкам памяць пра яго як пра выдатнага гісторыка? Прычыны былі як аб’ектыўныя, так і суб’ектыўныя.

¹ Pohorecki F. Teki i zbiory Zegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 423–424.

Шэраг з іх І.Анацэвіч прыадкрыў у сваім навуковым завяшчанні. Барацьба са злом, якую вымушаны быў весці пры жыцці, не давала патрэбнага спакою, каб прысвяціць сябе навукавай працы. Падрыхтоўка да лекцый займала столькі часу, што яго не заставалася на навуку. Наколькі ён дасягнуў лёгкасці ў чытанні лекцый, настолькі яе не меў у пісанні. З апошнім згадзіцца цяжка – надрукаваныя фрагменты яго прац, а таксама эпістальная спадчына сведчаць, што ён меў добрыя літаратурныя здольнасці.

Але гэтымі фактарамі не абмяжоўваецца тлумачэнне прычын, чаму І.Анацэвіч не зрабіў усяго таго, што дазваляў яму зрабіць яго талент. Найбольш спрыяльны для навукавай дзейнасці перыяд яго прафесарства працягваўся не так доўга – каля 10 гадоў. Адхіленне І.Анацэвіча ў 1821 годзе ад кіраўніцтва кафедрай гісторыі і ад чытання гістарычных курсаў гэтай дзейнасці не спрыялі.

У 1827 г. вучоны валодаў ґрунтоўнымі матэрыяламі для напісання гісторыі ВКЛ. Але катастрофа 1828 г. на многія гады адарвала яго ад універсітэцкага асяроддзя, пазбавіла ўмоў для навукавай працы. Пад час тых пературбацый была страчана частка сабраных ім матэрыялаў. І.Анацэвіч скардзіўся, што “вандалы” ў час рэвізіі зрабілі моцнае спусташэнне яго паперам, так што зноў трэба было ехаць у Кёнігсберг, каб папоўніць калекцыю. Хадайнічаў перад Сенатам аб дапамозе ў іх вяртанні. Тыя запіскі, што засталіся, былі так перамешаны, што спатрэбілася шмат часу для іх ўпарадкавання.

Ва ўмовах, у якіх жыў вучоны ў Малай Бераставіцы, а затым у Гродне, пра паўнацэнны працяг працы над гісторыяй ВКЛ не магло быць і размовы. Праўда, ён працаваў і ў гэтых умовах, неаднаразова збіраўся заняцца завяршэннем свайго твора. Праца, аднак, ішла цяжка. Шкадаваў, што напісанне літоўскай гісторыі ідзе так павольна: “Чым горшага набіраю ў сваю галаву ўяўлення, тым глыбей залажу ў літоўскія лясы. Калі б мяне хто моцна падагнаў, калі б прызначыў перад горлам тэрмін у некалькі месяцаў, у той час мог бы штось сярэдняе ў выніку нарадзіць, але так, што Бог ведае”, што з гэтага будзе, хоць

на гэтую працу ўскладаю адзіную ўцеху майго жыцця,” – пісаў да Лялевеля 30 сакавіка 1830 г.¹

Пасля выдалення з кафедры І.Анацэвіч жыў яшчэ 17 гадоў, з іх 10 гадоў – у Пецярбургу. Тут ён не спыняў працы над літоўскай гісторыяй. Збіраўся падрыхтаваць да расійскай энцыклапедыі артыкул пра Радзівілаў. Наракаў на памылкі і недакладнасці, якія дапусцілі ў гэтым выданні Ф.Булгарын, пішучы пра Аўгустоўскае ваяводства, і Д.Языкоў – пра Алелькавічаў².

Сціплы заробак, які І.Анацэвіч атрымліваў у Румянцаўскім музеі, пры сталічнай дарагавізне прымушаў падзарабляць юрыспрудэнцыяй. Гэта таксама забірала час.

Але і гэта не растлумачвае, чаму ён не рэалізаваў сваіх планаў. Галоўная прычына, як яна бачыцца шэрагу даследчыкаў, парадаксальная – багацейшыя матэрыялы сталічных бібліятэк і архіўныя скарбы, на якія прафесар патрапіў у Пецярбургу. Яго, як сцвярджае К.Мянжынскі, ашаламіла, падавіла, проста прыдушыла колькасць гэтых матэрыялаў, іх велізарнасць і багацце, і загубіла звычка “збіральніцтва”. Ён проста не паспеў іх апрацаваць, праўда, не цалкам па ўласнай віне³.

Я.Івашкевічу мяркуе, што ў працэсе камплектавання крыніц для гісторыі Літвы І.Анацэвіч патануў у масе сабраных ім дакументаў. Ён быў ахоплены маніяй калекцыяніравання і збору гістарычных грамат, летапісаў і кніг, апрацоўка якіх у выніку іх велічыні становілася ўсё больш цяжкай.

Ён захварэў хваробай, якая часта сустракаецца сярод падрыхтаваных і вядомых сваімі працамі архіўных і бібліятэчных работнікаў. Прыдушаныя багаццем матэрыялу, з якім сустрэліся, яны, замест сканцэнтравання сіл на пэўнай акрэсленай задуме, рассеяваліся ў пагоні за новай тэмай, якая насоўвалася, і абмяжоўваліся

¹ Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 115–116.

² Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz... – S. 116.

³ Mężyński K. Studia historyczne Mickiewicza w Wilnie // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. – 1965. – Prace historyczno-literackie. – № 1. – S. 139.

падрыхтоўкай і публікаваннем дробных заматак, не магли рашыцца на больш каштоўную працу.

Тое самае здарылася з І.Анацэвічам у Пецяўбургу, дзе ён знайшоў скарбы, некранутыя рукой даследчыка. Па меры знаёмства з новымі багаццямі насоўваліся ўсё новыя і ўсё больш цікавыя тэмы. Узнікалі фрагменты задуманых, а потым кінутых прац. То ён перакідваўся з даследавання першабытнай гісторыі Літвы да Ягелонскіх часоў, ад гэтай тэмы – да эпохі Жыгімонтаў. То яго спакушалі адносіны Рэчы Паспалітай з Рускай дзяржавай, паходы Ілжэзмінтрыяў, то захоплівалі казацкія справы. Да ўсіх гэтых тэм ён назапашваў копіі, выпіскі, рабіў чарнавыя накіды прац. Гісторык шкадаваў, што не мог сабе дазволіць набыць ручкі, бо мог бы яшчэ больш павялічыць і так значны збор матэрыялаў. Збіранне матэрыялаў стала свайго роду хваробай. Увесь час шукаў, бесперапынна даследаваў, правяраў. Далей збірання часам справа і не ішла, да апрацоўкі матэрыялу так і не прыступаў, як гэта, было, напрыклад, з “жыгімонтаўскай эпохай”, над якой працаваў у другой палове 30-х г., нават не маючы надзеі дажыць да канца гэтай вялікай працы¹.

С.Даўконт адзначаў, як непадатліва ішла ў І.Анацэвіча праца над гісторыяй Літвы. Быў гэта, на яго думку, вучоны, “які другіх заахвочваў, а сам мала рабіў”. Нягледзячы на дадзенае Даўконту слова, што ў 1844 г. апіша праўленне Гедыміна, абяцання не выканаў².

Затое І.Анацэвіч быў надзвычай шчодры ў прадстаўленні калегам сабраных матэрыялаў і ў падмацаванні чужых прац сваёй незвычайнай эрудыцыяй. Яго бескарыслівай дапамозе абавязаны завяршэннем сваіх прац па гісторыі ВКЛ І.Даніловіч, Я.Ярашэвіч, М.Баброўскі, М.Гамаліцкі, С.Даўконт, Т.Нарбут, Р.Карэнёўская і шмат іншых. Ён не меў ніякай зайздрасці. Ён заахвочваў людзей

¹ Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi / Wyd. T.Turkowski. – Wilno, 1937. – Т. 2. – S. 272.

² Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas / Parende R.Griškaite – Vilnius, 1996. – L. 494.

са свайго атачэння да вывучэння гісторыі ВКЛ, дарыў свае матэрыялы вучоным і вельмі цешыўся з іх новых прац.

Нам застаецца шкадаваць, што беларускі гісторык І.Анацэвіч не даў еўрапейскай навучы завершанай гісторыі ВКЛ.

Пра чаканні і асцярогі тагачасных вучоных адносна І.Анацэвіча Х.А.Скімбартовіч сказаў у 1840 г.: “Найсправядлівей можна бы чакаць ад гэтага знакамітага мужа працы, напісанай з незвычайнай эрудыцыяй. ... Абы толькі Жэгота не закінуў свайго намеру і не пакінуў жаданых чаканняў безвыніковымі, бо ў такім выпадку стане віноўнікам не толькі перад уласным краем, але, падобна, нават і ў вачах большай часткі адукаванай Еўропы”¹.

65 гадоў жыцця, 40 гадоў працы, 10 гадоў прафесарства, 17 гадоў пры сталічных архівах... Не хапіла ...

Напярэдадні важнага і адказнага этапу свайго этнагенезу – этапу складвання ў нацыі – беларусы і літоўцы дзякуючы руплівай працы прафесара І.Анацэвіча былі недалёкія ад таго, каб займець уласную раннюю нацыянальную гісторыю, убачыць сваё месца на еўрапейскай сцэне. Абставіны не далі яму магчымасці завяршыць сваю працу. Час быў упушчаны, змянялася грамадска-палітычная сітуацыя. Беларуская гістарыяграфія, якая толькі пачала падаваць свой голас, была заціснутая паміж больш моцнай расійскай і польскай гістарыяграфіяй. Гэта паспеў адчуць і сам гісторык, які 30 студзеня 1839 г. пісаў з Пецярбурга Адаму Йохеру пра “вельмі неспрыяльныя часы”, калі набірае сілу тэндэнцыя забараніць друкаванне твораў, “якія дазваляюць пазнаць веліч працы і здольнасць нашых продкаў”². Гісторыя Літвы, з якой ідэнтыфікавалася беларуская мінуўшчына ў часы І.Анацэвіча, пераўтваралася ў гісторыю Заходняй Русі. Ці не вяртаемся мы, беларускія гісторыкі, толькі сёння да прафесійнага асэнсавання сваёй ранняй дзяржаўнай

¹ Gazeta Poranna. Dodatek. – 1840. – № 11.

² Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi / Wyd. T.Turkowski. – Wilno, 1937. – Т. 2. – S. 271.

гісторыі, чаго, на жаль, паўтара стагоддзя таму не давёў да канца Ігнат Анацэвіч?

НАВУКОВАЯ СПАДЧЫНА ПРАФЕСАРА ІГНАТА АНАЦЭВІЧА (ВЫБРАНАЕ)

Заўвагі да ўсеагульнай гісторыі

Усеагульная гісторыя, у сваім рэальным значэнні, апавядае аб найважнейшых здарэннях, якія чалавечы род зведаў ва ўсіх чаргаваннях часу, адкрывае дзеючыя прычыны гвалтоўных зменаў, прагрэсу асветы, паказвае крыніцу здабыткаў і заняпада, шчасця і нядолі народаў; каб чалавек і народ, навучаны грозным прыкладам мінулых стагоддзяў, узнёсся да найвышэйшай годнасці свайго прызначэння і быў перакананы, што вялікая драма Гісторыі не ёсць ні тканінай выпадку, ні вынікам накіравання, а непазбежным вынікам дзейнасці людзей, што кожнае наступства мае свае бліжэйшыя і далейшыя прычыны, а таксама самі наступствы становяцца прычынамі далейшых вынікаў. Спалучэнне тых прычын такое забытанае, іх разнастайнасць такая вялікая, што дакладнае вылучэнне ўплыву адных прычын на другія можа быць дасягнута толькі тым, хто змог бы ўзнесціся вышэй за ўсіх разумных істот, і з тае вышыні прыгледзеўшыся да закручанай блытаніны ўчынкаў людскога роду, змог бы вынайсці спосаб вытлумачэння гэтай незразумелай загадкі.

Як філасофія з'яўляецца ідэальнай часткай любога пазнання, так Гісторыя ёсць яго рэальная частка. Без гістарычнай асновы няма нічога пэўнага, нічога практычнага. Заканадаўца, палітык, цывільны, вайсковы, рэлігійны службовец ва ўсіх сваіх жыццёвых адносінах не могуць беспакarana абысціся без гісторыі. Гэта неадследаваны архіў роду людскога, які захоўвае помнікі дзеяў і думак людскіх, гэта паходня праўды, якая вынішчае памылкі, забабоны, гэта дакладнае лустэрка адышоўшых стагоддзяў, якое можа служыць невычэрпнай крыніцай перасцярог, навукі, маральнасці будучым стагоддзям. Народ, калі не слухае голасу гэтай навукі, будзе асуджаны і

ў доўгай чарадзе паразаў будзе дарэмна аплакваць сваю невідучасць. А калі, з аднаго боку, Гісторыя асвятляе розум, узвышае генія, выпраўляе погляды, пашырае межы нашага пазнання, раскрывае таямніцы палітыкі, прыродных якасцяў чалавека, малое ў жывых колерах агіднасць злачынства, прыгажосць і веліч маральнай чысціні, адштурхоўвае ад першай, а заахвочвае да другой; з другога ж боку, навучае каралёў майстэрству панавання, народы заахвочвае да паслухмянасці, запальвае ў сумленных сэрцах агонь любові да краю, гэтулькім векапомным творам даючы пачатак, падрыхтоўвае род людскі да шанавання канонаў рэлігіі і беззаганнага выканання сваіх абавязкаў. Гісторыя з'яўляецца найвышэйшым трыбуналам справядлівасці, перад якім усе ўчынкі народаў і людзей вырашаюцца канчаткова і непрадузята. Нікчэмная лісліваць прынадаю нязначнага прыбытку курыць часта фіміям магутнай пачвары. Але няўмольная ў сваіх прысудах Клію, не паддаючыся ніякім ілюзіям, аднолькава таго, хто хваліць, як і таго, каго хваляць, пазначае кляймо вечнай няславы. Гісторыя як філасофія ў прыкладах, святло праўды, жыццё памяці, настаўніца звычайў, аднаўляючы ў дакладных рысах дзеі народаў, аддаленых месцам і часам, робіць нас нашчадкамі каштоўнай спадчыны, неаднойчы дорага аплочанай у мінулых стагоддзях. Свет з'яўляецца школай прыкладу, Гісторыя і вопыт – той школы настаўнікі: першая абавязкова патрэбная для падрыхтоўкі да другой, каб суправаджаць праз усе наша жыццё. Вялікая, сапраўды, карысць навучыцца пазнаваць людзей у розных з імі стасунках, а ўзброеныя тым цудоўным запасам ведаў, лягчэй могуць кіраваць уласным вопытам, які а ні такім аб'ёмным, а ні заўсёды бяспечным можа быць, бо часта такі каштоўны, што ўжо не нам, а іншым застаецца карысным. *Evidentior quidem illa est quo per propria ducit in fortuna at tutior illa, quo per aliena*¹. Акрамя таго, прыклады, якія нам прыводзіць гісторыя ці з людзей, ці са здарэнняў, з'яўляюцца зусім звычайнымі, будзённымі, і атрымліваем з

¹ Хача больш відавочным з'яўляецца тое, што праз уласны досвед вядзе да поспеху, але больш бяспечнае тое, што вядзе праз чужы (лац.).

іх бяспрэчную карысць у навуцы; можам тыя выпадкі разглядаць злучана, раз'яднана і па чарзе, як адныя з другіх вынікалі; бачым спалучанасць прычын і вынікаў, як блізкіх, так і далёкіх, як бы перанёсшыся ў мінулыя вякі, знаёмімся з людзьмі, якія даўно перад намі былі; жывем у краі, які ніколі не бачылі. Так узбагачаныя здабыткам мінулых стагоддзяў і зведаных мясцін, можам мы ўчынкі нашыя да агульнага добра дастасаваць. Пашыраючы ў рамках нашай дзейнасці любоў да маральнасці, гонару і карыснай працы; сцвердзім неабмежаванае панаванне розуму над жарсцямі, складзем на алтар праўды належную пашану талентам і тым вялікім якасцям, якія вызначаюць людскі род. Настроеныя такім чынам, станем узорам для наступных пакаленняў, для шчаслівай будучыні, натхнёныя надзеяй з годнасцю паляжам у прызначаную нам магілу.

Дапаможныя навукі, якія маюць непасрэдную сувязь з гісторыяй

Слушна сказаў Цыцэрон, што ўсе навукі злучаныя супольным ланцугом і ўзаемна дапамагаюць удасканаленню. Гісторыя для ўсіх навук бесспрэчна патрэбная, ад многіх з іх атрымлівае важную дапамогу. Не гаворым тут пра крыніцы, з якіх гісторык павінен здабываць сваё пазнанне мае, бо яны бязмерна багатыя, і нягледзячы на іх частае выкарыстанне, можна іх дагэтуль лічыць невычэрпнымі; але збіраемся ўспомніць аб навуках гістарычных, без якіх той, хто бярэцца за чытанне гісторыі, абысціся не можа, а тым больш той, хто ў гэтай навуцы ўдасканальваецца і іншым набытыя веды жадае перадаць.

На чале навук, непадзельна звязаных з гісторыяй, знаходзяцца **Геаграфія і Храналогія**; таму што ў апавяданні альбо чытанні гістарычных падзей неабходна найперш ведаць, калі і дзе яны здарыліся.

Геаграфія альбо веды пра зямны шар, у старажытныя часы абмежаваная, у нашыя ж часы ўзнятая да высокай ступені дасканаласці. Старажытныя народы не мелі дакладных ведаў пра форму зямнога шара, а ні пра моры і сушы, размешчаныя на ім. Адна назва азначала некалькі

рэчаў, а часам адна рака мела некалькі назваў. Толькі краіны, размешчаныя ля Міжземнага і Чорнага мораў, былі добра вядомыя ў старажытнасці. Зайздросныя купцы Фінікіі, Карфагену і Масіліі, кіруючыся інтарэсамі ўласнага прыбытку, старанна хавалі звесткі аб краінах, з якімі гандлявалі, і такім чынам дасягалі выключнага становішча ў здабыванні гаспадарчай выгады. Наўмысна распаўсюджвалі жахлівыя гісторыі, каб засцерагчы іншых ад падарожжа ў краіны, карысныя для гандлю. Народы не мелі ніводнага элемента, які іх аб'ядноўваў, ні ў рэлігіі, ні ў палітыцы. Гэта было прычынаю вялікіх цяжкасцей і небяспекі для асобаў, што прагнулі адвёдаць далёкія краіны.

Мараплаванне, з прычыны невыкарыстання компасу, знаходзілася ў бездапаможным стане. Падарожжа арганаўтаў і Траянская вайна могуць найлепш пра гэта сведчыць. Нават у далейшыя часы плысці за калоны Геркулеса не праяўлялі асаблівага жадання грэкі і рымляне. Герадот, а за ім Эратасфен зрабілі вялікія адкрыцці ў геаграфіі. Калоніі грэчаскія, у трох частках свету рассеяныя. Падарожжа Піфея, паходы Аляксандра, заваёвы Рыму і распаўсюджанне хрысціянскай веры прычыніліся да адкрыцця і пазнання краін, дагэтуль невядомых. У сярэднявеччы нашэсце варвараў Поўначы і Усходу, заваёвы Карла Вялікага і арабаў, рабаванні нарманаў, пабожныя пілігрымкі шчырых хрысціян, хрышчэнне язычнікаў, вялікія планы Георга VII і яго наступнікаў, крыжовыя паходы, выкарыстанне компаса, партугальскі інфант Дон Генрык, князь Вісэа, – усе гэтыя акалічнасці значна пашырылі геаграфічныя веды, пракладвалі дарогу да вялікіх адкрыццяў, якія склалі важную эпоху ў гістарычных справах людзей і ў геаграфіі. Услед за Хрыстафорам Калумбам і Васка дэ Гама разбегліся кругі еўрапейскія па ўсіх водах Акіяну і краінах свету. Іспанец ставіў крыжы, англічане засноўвалі факторыі, канторы і друкарні, французы капалі акопы і насыпалі бастыёны ў новаадкрытых краях. Фердынанд Магелан, партугалец, аб'язджае свет, галандцы, ідучы ўслед за французамі, вырывалі ў партугальцаў і іспанцаў слаба каланізаваныя і

мячом фанатызму спустошання краіны. Шукаюць на поўначы дарогі да ўсходняй Індыі езуіты, у недасяжных для чужых народаў Кітаі і Японіі пры дапамозе матэматыкі, тлумачаць Евангелле, абвешчаюць здзіўленай Еўропе навіну аб тых краінах, якія старажытнасцю і цывілізаванасцю далёка апарэдзілі еўрапейскія народы. Зноў і зноў павялічваемыя рэгулярныя войскі, якія патрабавалі большых падаткаў, звярталі ўвагу на заснаванне калоній, на пошук новых краін, здольных да гандлю. Усё гэта прывяло да таго, што мала які востраў здолеў схавацца ад ненасытнай еўрапейскай хцівасці. Атаман разбойнікаў казак Цімафей Ярмак у 1577 г., уцякаючы ад заслужанага пакарання, пераходзіць праз Уральскі хрыбет, заваёўвае вялікія тэрыторыі і паказвае расійскаму ўраду, які даруе яму ўсё за гэты ўчынак, дарогу да апошніх ускраін Азіі. Не мінула і аднаго стагоддзя, як Расія спакойна, без ніякіх высілкаў здабывае ў адкрытых краях болей зямлі, чым займае ўся Еўропа, і неўзабаве на берагах Амерыкі закладвае свае калоніі. Дзмітры Капілаў дасягнуў у 1639 г. усходняга ўзбярэжжа Азіі, недалёка ад сучаснага Ахоцка, і неўзабаве Камчатка павінна была выконваць загады з Масквы. Не цяжка было ўжо потым на Курыльскія, Алеуцкія і Лісіныя астравы накладваць даніну. Мюллер, браты Гмеліны, Ляпехін, Гюльдэнштат, Фальк, а перад усім Палас, можна сказаць, новы свет здабылі з цемры. Калі такім спосабам Амерыка і Азія, абскаканыя з усіх бакоў, непамерна пашыраюць свае межы, не здолела доўга і Афрыка ўцякаць ад еўрапейскіх купцоў. Польскае збожжа, перагнанае на гарэлку, служыла гандлярам людзьмі ў якасці прывабнага для афрыканцаў тавару, за які на кірмашы Вест-Індыі дастаўлялі тысячы чорных нашых сабратаў для цяжкай пад спякотным небам працы ў калоніях. Шведы Спарман і Тунберг, француз Вайлян і немец Ліхтэнштэйн ад мысу Добрай Надзеі паглыбляліся ў нетры Афрыкі. Англічанін Джэймс Брус Абісінію і Нубію наведваў. Вывучае вытокі Нілу Ледыярд. Лукас, Мунга Парк і Гарнеман, заахвачаныя і ўзнагароджаныя англічанамі, з захаду паглыбляюцца ў сярэдзіну Афрыкі, але яны ж сталіся

па большай частцы геаграфічнымі пакутнікамі: іх намаганні не суадносяцца з іх ахвярным вынікам. Мунга Парк азначыў плынь ракі Нігер, Горнеман дабраўся да каралеўства Дарфур, пра якое мелі вельмі недакладную вусную інфармацыю. Пасля згубленых у Ціхім акіяне адкрыццяў Мендозы ў 1568 г., Мінданы ў 1595 г., Квіраса ў 1605 г. распачалі свае адкрыцці Ле Майр, Шоўтэн. Тасман жа і Гертог вывучалі берагі Новай Зеландыі. Англіійскі капітан Кук пасля шматразовых падарожжаў вакол свету і Ціхага акіяну няшмат пакінуў сваім наступнікам. Лаперуз, Ванкувэр, Крузенштэрн прычыніліся да адкрыцця цэнтра Новай Зеландыі, роўнай па памерах цэлай Еўропе, але дагэтуль, калі не лічыць англіійскія паселішчы, яна не з’яўляецца добра вядомай.

У наш час шчодрасць асвечаных урадаў не мала прыклалася да пазнання розных краёў з пункту гледжання натуральнай гісторыі і іх фізічнага стану. З гэтага кароткага нарысу гісторыі геаграфіі можна падзяліць гэту навуку адпаведна з падзелам Гісторыі сусветнай, на старажытную да 476 г. па нараджэнні Хрыста, сярэдніх вякоў да адкрыцця Амерыкі 1492 г., новую да французскай рэвалюцыі 1789 г. і найноўшую ад французскай рэвалюцыі да нашага часу. Найбольш значныя эпохі:

1) міфічныя часы да Герадота, 444 г. да нараджэння Хрыста: Маісей, Гамер, Герадот;

2) ад Герадота да Эратасфена да 270 г. да нараджэння Хрыста: Гано, Сцылах, Піфей, Арыстоцель, Дзік’ёарх;

3) эпоха сістэматычная ад Эратасфена да Клаўдзія Пталамея, 161 г. па нараджэнні Хрыста: Палібій, Гіпарх, Артымідор, Пасідоній, Страбон, Дыянісій, Перэгета, Пампоній Мела, Пліній;

4) эпоха геаметрычная ад Пталамея да Каперніка, 1520 г. па нараджэнні Хрыста. Даўгата і шырата вызначаныя. Паузаній, Марцыян, Агафемер, Космас, Альмарун, Абу Іцхак, Шэрыф Эдрысі, Насэр Эддзін, Абульфеда, Уллюх-Бек і Гвіда з Равены;

5) эпоха сапраўды навуковая ад Каперніка да нашых часоў, калі дзякуючы развіццю астраноміі дакладна вызначаны даўгата і шырата мясцін. Хрыстоф Цэлярый 1686 г., Д’Анвіль 1768 г., К. Манерт 1788 г., Гасэлін 1798 г., Г. Г. Бредоу 1800 г., Г. Д. Кёглер 1803 г., Мальтэ-Брун, Геерэн, Бёшынг, Гаттэрэр, Гаспары, Фабры, Шпэнгэль, і вялікая колькасць іншых сучасных ім географаў усіх цывілізаваных народаў давалі гэтую навуку да вялікай дасканаласці. У палякаў Кароль Вырвіч, Ян Снядэцкі вельмі паслужылі сваім суайчыннікам адпаведна ў галінах палітычнай і фізічнай геаграфіі.

Храналогія альбо навука пра час і яго падзел, гэтаксама, як і геаграфія, цесна звязаная з гісторыяй. У старажытных народаў амаль выключна прысвячалі сябе гэтай навуцы святары. Па меры росту астраноміі развівалася і храналогія. Старажытныя не надта дбалі пра храналагічную дакладнасць, асабліва пры перадачы чужых падзей. Пачатак і падзел дня ў розных народаў у розныя часы быў неаднолькавы; тое самае датычыла і гадоў. Год сонечны, год месячны вымяраліся больш-менш дакладна. Лічылі гады паводле панавання каралёў, найвышэйшых уладароў. Нашаму часу пакінуты быў гонар падняць на высокі ўзровень і ўдасканаліць гэтую навуку. Фрагменты прац Эратасфена і намаганні Клаўдзія Пталемея не шмат карыснага прынеслі храналогіі. Не спрыялі навуцы таксама старанні тэолагаў, якія ўпарта трымаліся біблейнай храналогіі і рабілі мноства памылак. Яны змешвалі рэлігію са свецкімі навукамі, якіх альбо знаходзілі ў Бібліі, альбо гвалтоўна да яе прыцягвалі. З часоў аднаўлення навук у Еўропе і храналогія сталася прадметам прац навукоўцаў. Юзэф Скалігер прафесар у Лейдэне (народжаны ў 1540 г., памёр у 1583 г.) сваёю працай *De emendatione temporum*¹ пачаў пракладаць дарогу наступнікам. Гэта Д. Петавіус (памёр у 1583 г.), Рыцыёлі, Ушэр, памёр у 1655 г., Джон Маршам. І далей паступова аж да нашых часоў узвышалася храналогія. У Францыі Ленглет дю Фрэсноу, бенедыктынец, Вальнэй, Ларшэр. У Германіі Ідэлер,

¹ “Аб паляпшэнні часоў” (лац.).

Гатэрэр, Якаб Крысцін Краус сваімі глыбокімі і аналітычнымі даследаваннямі шмат прычыніліся да ўдасканалення храналогіі. Павел Канстанцін Фрыгію першы выдаў храналагічную табліцу (1530 г.), пасля яго з'явіліся больш дасканалыя: Шрадэра 1658 г., Беняміна Маршала 1700 г., Тэадора Бергера 1729 г., Джона Блэра 1756 г., Я. Гублера сінхранічныя табліцы 1799 г., Г. Г. Брэдоў (сусветная гісторыя ў табліцах). Называючы ўсе гэтыя працы, неабходна заўважыць, што храналогія старажытных стагоддзяў і народаў у шмат якіх месцах патрабуе значнага ўдакладнення.

Генеалогія – дапаможная гістарычная навука, паводле Фрэдэрыка Рюгс. ад гісторыі неаддзельная, дае звесткі аб паходжанні і сваяцтве знакамітых у гісторыі асобаў. Веданне генеалогіі спартанскіх цароў было галоўнай асновай храналагічнага падзелу гісторыі грэкаў. У дзяржавах, дзе кіравалі спадчынныя роды, інфармацыя гэтая вельмі патрэбная. Габрэйскі народ не даў нікому сябе ў гэтай справе пераўзысці, бо давёў радавод сваіх продкаў аж ад патопу. Грэкі выводзілі сваё радство ад Юпітэра альбо Геркулеса¹. У феадальныя і пазнейшыя часы ці не да французскай рэвалюцыі, для заняцця вышэйшых пасадаў духоўных, цывільных і вайсковых патрэбны былі шляхецкія радаводы альбо доказы паходжання ад асобы, якая займала ў краі значную пасаду. У найбольш годных нямецкіх, французскіх і нават некаторых польскіх капітулах жадалі довадаў, што маці, бабка і г.д. паходзілі з шляхетнай крыві. Людовік XIII, кароль французскі, сын слаўнага Генрыха IV, бацька Людовіка XIV, не мог бы быць канонікам Люгдуньскім альбо Магунцкім; бо яго маці, княгіня Тасканская з дому Медзічы, паходзіла з купецкай сям'і. Ганарлівасць і ліслінасць шукалі і знаходзілі сваіх продкаў там, дзе ваявалі пад мурамі Троі, альбо засядалі ў рымскім сенаце. Няўмольная і непадкупная крытыка гэтыя імпульсіўныя нацяжкі ў поўнай іх нікчэмнасці выставіла на пагарду.

¹ Аўтар ужывае лацінскія варыянты імёнаў Зеўса і Геракла.

Андрэй Дучэсне (1640) быў рэфарматарам генеалагічнага метаду. Рытэргусіус прафесар у Альторфе (1670) у сваёй генеалагічнай працы імкнуўся пазбегнуць спакусаў папярэднікаў. Дапаўняў яго Імгоф (1683). У васемнаццатым і дзевятнаццатым стагоддзях Гебхардзі, Губнер, Ленцэ, Гатэрэр, Пютэр, Вуагтэль, Кох паднялі генеалогію да высокага ўзроўню дасканаласці.

Геральдыка можа лічыцца часткай генеалогіі. Гэта навука пра гербы. Тацыт у працы *De moribus Germanorum*¹ у шостым раздзеле змяшчае нататку, з якой можна зрабіць выснову, што найбольш годныя роды старадаўніх германцаў ад іншых стараліся адрозніцца пэўнымі знакамі. У час турніраў і крыжовых паходаў, калі яшчэ не ведалі вайсковых мундзіраў, знакі на шчытах альбо зброі і шлемах адрознівалі асобы і народы. Родавыя прозвішчы ў венецыянцаў вядуць пачатак з XIV стагоддзя, а ў наступным стагоддзі пачалі распаўсюджвацца. Старадаўнія палякі адрозніваліся гербамі. У эпоху сярэднявечча не вельмі пісьменная шляхта, замест падпісання свайго імя, прыкладала пячатку. У часы росквіту рыцарскай куртуазнасці подзвігі, споўненыя ў авантурных паходах, давалі падставу для прысваення адпаведных гербаў. Прынятыя ў рыцары мелі звычай выкарыстоўваць нейкую частку герба той асобы, якая прымала. Найчасцей яго надавалі манархі адпаведна роду аказаных паслуг. Спадчыннасць гербаў была ўведзена значна пазней ад спадчынных прозвішчаў. Да XI стагоддзя вельмі мала відаў пячатак князеў, а да XII стагоддзя – ніводнай пячаткі графа. Звычайна пячаткі ўвасаблялі манарха, які сядзеў на кані, часам з харугвай і ў шлеме. Найстаражытнейшая пячатка – з 1220 года. У Германіі ў XIII стагоддзі ніжэйшая шляхта ўжывала пячаткі свайго ўладара альбо кляштара. У XIV стагоддзі гербы ў пячатках сталі звычайнай з’явай. Некаторыя старажытныя роды не мелі яшчэ ў XV стагоддзі герба. Бартолюс дэ Саксаферата (памёр у 1359), вядомы італьянскі юрыст, абвясціў правілы геральдыкі, што выкарыстоўваліся ў канцылярыі імператара Карла IV.

¹ “Аб нормах германцаў” (лац.).

Французы надалі гэтай навуцы сістэматычны выгляд. Асабліва заслужыўся перад геральдыкай Фр. Менастрыер. У немцаў Ф. Я. Шпенэр, берлінскі пробашч (нарадзіўся ў 1635, памёр у 1705), які ў 1680 г. выдаў працу *Historia insignium*¹ і ў 1691 г. – *Teoria insignium*². У некаторых краінах былі спецыяльныя чыноўнікі, які прымалі рашэнні пра гербы альбо стваралі новыя гербы. Гэта Я. Трыерс, М. Шмейцэль, Я.Е.Цшаквітц і Гатэрэр, якія ў сваіх працах вытлумачалі праблемы геральдыкі.

Дыпламатыка ёсць навука, якая выкладае правілы дакладнага чытання розных дагавораў, публічных лістоў (грамат), што маюць на мэце надзяленне асобаў альбо народаў правамі, увекавечванне нейкага здарэння альбо дасягнутаў умовы. Дыпламатыка вучыць дасканала такія лісты разумець, адрозніваць падробленыя і падкінутыя ад сапраўдных, нарэшце розныя дамовы і граматы складаць. Не бракавала ў даўніх часах літаратурных фальшывак і падкідных грамат, у якіх сцвярджаліся важныя правы і ўплывы. Верылі тым граматам і доўга не асмельваліся ўсумніцца ў іх аўтэнтчнасці, што пацвярджае сфальсіфікаваная сістэма дэкрэтаў псеўда-Ісідоры. Паводле законаў лангбардаў, фальсіфікатарам адціналі руку; аднак нягледзячы на суровасць тых законаў, павялічыліся фальшыўкі ў Італіі ў часы першых Атонаў. Ніхто не асмельваўся ўсумніцца ў граматах і дакументах асоб духоўнаму стану. У сярэднявеччы, акрамя духавенства, вельмі рэдка знайсці было свецкага чалавека, які ўмеў бы чытаць, а тым больш пісаць. Фальсіфікавалі таму дакументы і граматы, а фальсіфікацыі выкарыстоўвалі ў сваіх мэтах. Усё гэта было беспакараным у вучоным свеце аж да другой паловы XVII стагоддзя. Даніэль Папebroх, езуіт (нарадзіўся ў 1638 г., памёр у 1714 г.) у сваёй працы *Acta Sanctorum*³ выказаў падазрэнне ў праўдзівасці некаторых старажытных грамат на маёнткі бенедыктынцаў у Сан-Дэні. На гэтую працу адказаў вельмі адукаваны,

¹ “Гісторыя знакаў” (“Гісторыя гербаў”) (лац.).

² “Тэорыя знакаў” (“Тэорыя гербаў”) (лац.).

³ “Дзеі святых” (лац.).

глыбокі крытык, непамерна начытаны, інтэлігентны спосабам мыслення бенедыктынец Жан Мабілон у працы *De Re Diplomatica*¹ (1687, Парыж). Праца дала пачатак і вялікую ступень даспеласці дыпламатыцы. Аўтар правёў дакладны аналіз матэрыялаў, на якіх пісалі граматы ў розныя часы, паказаў таксама, чым пісана, ахарактарызаваў стыль і змест пісьма, пячаткі, абрысы літар. Міхал Герман (1694 г.), Тасін і Тустэн, вучоныя таго ж таварыства, што давалі дыпламатыку да высокай ступені дасканаласці. Гатэрэр, а за ім Грубер, Швантнер, Шёнэман пайшлі па шляху, паказанаму бенедыктынцамі. Ад гэтага часу больш уважліва сталі заглядаць у архівы ў пошуках гістарычных матэрыялаў, друкавалі ў розных краінах граматы і акты, дзякуючы чаму Рымер, Думонт, Барборак, Мартэнс, Догель, Румянцаў здабылі паўсюдную славу.

Нумізматыка дае веды пра грошы альбо медалі з каштоўных металаў. Захаваныя рэшткі такіх старажытных вырабаў карысныя з многіх меркаванняў. Эстэтычная іх вартасць азначае “бляск” народа. Знойдзеныя надпісы растлумачваюць вялікую колькасць гістарычных сумненняў. Гэтая сапраўднасць стала прычынай для спекулянтаў фальсіфікавання альбо падробкі старажытных манет, што ў нашыя часы маюць вялікую вартасць. Найстаражытнейшыя адзначаныя пунічнымі ўласцівасцямі, як гэта добра паказвае праца Dorvilli Res Sicola, том II. У Грэцыі праўдападобна пачаў чаканіць грошы Амінтас, прапрадзед Аляксандра Македонскага, што жыў у часы Цыруса. Цырынайскія Дэманака, у Мантынея ў часы Пісістрата, у Лідзіі значна раней чаканілі грошы. У персаў пры Дарыі Гістаспе чаканілі залатыя дарыкі коштам дваццаць драхмаў. У рымлян Сервій Тулій каваў медзяныя грошы, пазней срэбраныя, гэта 483 год ад заснавання Рыму альбо 268 да Хрыста *lege Ogulinia*². Залатыя ж чаканілі за 547 гадоў да Нараджэння Хрыста. *Aes Corinthium*³, вядомая задоўга да разбурэння Карфагену, да манет не залічвалася,

¹ “Аб змесце грамат” (лац.)

² Па закону Агулінія (лац.).

³ Медная манета Карынфу (лац.).

але была прыдатная для хатніх прыладаў і начынняў. Нумізмат нібы зроблены быў са сплаву з пазалочанай медзі. Быў гэта гатунак латуні, вынайдзены ў Карфагене. Чым старажытнейшыя манеты, тым чысцейшая руда; а ў пазнейшыя часы пачалі ўжываць сплавы. Вельмі рэдкія старажытныя манеты і медалі з золата, бо дзеля сваёй вялікай вартасці былі жаданымі і ўжывальнымі. Найбольш засталася медзяных манет. Старажытныя народы не заўсёды выкарыстоўвалі адну руду і ні ў адным выпадку той аднастайнасці не захавалі. Важнай і надалей рэччу ёсць у нумізматыцы ацэнка аўтэнтычнасці манет. Падробка манет разглядаецца з дзвюх пазіцый. І раней падраблялі вартасць руды, як і цяпер дзеля гандлёвага прыбытку. Цяпер, акрамя таго, імкнуцца фальсіфікаваць на ўзор старажытных манет. Грэкі ў фальсіфікацыі вартасці каштоўных металаў выявілі шмат умельства. *Nummi pelliculati, subaerati*,¹ пакрытая была тонкай пласцінкай золата альбо срэбра так зручна, што цяжка было падробку выкрыць. Нават медзяныя манеты волавам альбо жалезам падмянялі. Напачатку папулярнасці нумізматыкі знайшліся ў Падуі і Парме фальшываманетчыкі, якія падраблялі старыя манеты – *nummi Patavini*.² Гісторыя і археалогія не былі тым фальсіфікацыям чужымі. Ёсць вялікая колькасць тых падкідных манет. Наступныя правілы могуць служыць для выяўлення аўтэнтычнасці старажытных манет:

1) вялікія медныя манеты звычайна больш цяжкія, чым сапраўдныя старажытныя;

2) ні доўгае выкарыстанне, ні час альбо іржа не папсавалі іх прыгажосці і аздаблення;

3) літары і надпісы маюць рысы новых;

4) старыя манеты, доўга лежачы ў зямлі, пакрываюцца звычайна прыгожым рознага колеру пакостам, які ахоўвае іх ад псавання. Не знойдзены да сёння спосабы падроблівання гэтага пакосту, бо імітаваны лёгка сціраецца;

5) на краях манеты прыкметныя сляды пілавання;

¹ Тып манеты.

² Падуанская манета (лац.).

б) нарэшце, раўнамерная акругласць падробленых манет выяўляе іх фальшывасць.

Для надання большай вартасці старажытным манетам, нумізматам з незвычайным майстэрствам перараблялі голавы, фігуры і характары, сцёртыя бакі аднаўлялі, спалучалі розныя мастацкія прыёмы, самыя адмеціны і пашкоджанні ад часу па-мастацку ўмелі імітаваць. Нумізматы, якія змяшчаюць выявы Прыама, Парыса, Алены, Ганібала, Сцыпіёна, Цыцэрона, без усякага сумнення, фальшывыя. Даказана, што ў старажытнасці ў гонар прыватных асобаў манет не чаканілі. Знакаміты паэт Петрарка (нар. у 1304, памёр у 1374) пачаў першым збіраць старажытныя манеты і нумізматы. Губерт Гольціус, народжаны ў Венлаа ў 1526 г., першым трактаваў нумізматыку як памочніцу гісторыі. Шпанхейм *De praestantia et usu nummorum antiq*¹: 1717 Амст². Геснер, Вайлант, Бандурус займаліся нумізматыкай у пачатку XVIII стагоддзя. Раше і Эккель прычыніліся да вывучэння нумізматыкі ў наш час. Дакладная колькасць старажытных манет і нумізматаў, што захаваліся да нашых дзён, складае да 70 000. Лічба 30 000 нумізматаў, сабраных у адным месцы, рэдкасць. Самымі вядомымі нумізматычнымі кабінетамі з'яўляюцца кабінеты ў Рыме (Ватыкан), у Лондане пры Брытанскім музеі, у Вене, Берліне, Гоце і Штутгарце.

Да ліку гістарычных навук некаторыя слухна залічаюць і *Эпіграфіку*, якая вучыць, як павінны выкарыстоўвацца для гісторыі надпісы, што знаходзяцца на помніках архітэктуры і надмагіллях, на калонах, абелісках, алтарах і посудзе. У старажытных народаў не толькі законы, але і найважнейшыя падзеі гісторыі ўвекавечваліся напісаннем аб іх на табліцах. Грэчаскія і рымскія надпісы былі і застаюцца асаблівым прадметам філалагічных даследаванняў. Перад пачаткам вывучэння надпісу неабходна ўпэўніцца ў яго аўтэнтычнасці, каб не чыніць сабе дарэмнага цяжкага клопату. Вялікую колькасць

¹ Аб каштоўнасці і выкарыстанні старажытных грошай (лац.).

² Амстэрдам (лац.).

надпісаў выдумалі. Аляксандар Геральдзінус апублікаваў мноства надпісаў, быццам бы сабраных ім падчас свайго падарожжа па Афрыцы, тым часам даказана, што ні аднаго аўтэнтычнага надпісу не знойдзена. Шмат надпісаў пашкоджана, альбо з-за доўгачасовасці яны цяжкія для прачытання. Перапісчыкі, выдаўцы паводле ўласных домysлаў дапаўнялі іх, не паведамляючы пра гэта чытачам. Без добрага ведання мовы, на якой да нас дайшлі надпісы, любыя тлумачэнні будуць недакладнымі. Гэта ілюструюць пунічныя, егіпецкія і персапалітанскія надпісы. Чым больш яны старажытныя, тым цяжэй прачытваюцца. Непатрэбныя скарачэнні, пропускі, памылкі людзей, якія працавалі з надпісамі, – звычайная рэч. Калі ў пазнейшыя часы мастацтва развілося, надпісы ствараліся больш для ўпрыгожвання пустот, чым для навукі. Большай таксама дакладнасці і стараннасці дасягнута ў гэтай галіне. Важнымі з’яўляюцца руны ў гісторыі Поўначы.

Пісалі кнігі пра грэчаскія надпісы Чышуль (*Antiquitates asiaticae*¹, Лондан 1728), Карсіні (*Inscript. Atticae*², Фларэнцыя 1752), Чэндлер (*Inscriptiones antiquae*³, Лондан 1774). Аб рымскіх надпісах: Грутэры (*Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*⁴, Амстэрдам, 1707), Доній (*Inscriptiones antiquae editae a Gorio*⁵, 1731); Мураторый (*Novus Thesaurus veterum inscriptionum*⁶, 1739).

Для чытання надпісаў і разумення ўжываных скарачэнняў рыхтаваліся адпаведныя працы. Па грэчаскіх надпісах: Мафей (*Graecorum siglae lapidariae*, Veronae⁷, 1746), Карсіні (*Notae graecorum*⁸, 1749). Па рымскіх: Серторый Урсаці (*De notis romanorum Commentarius*⁹), у

¹ Азіяцкія антычнасці (лац.).

² Антычныя надпісы (лац.).

³ Антычныя надпісы (лац.).

⁴ Старажытныя надпісы ўсяго Рымскага свету (лац.).

⁵ Антычныя надпісы, выдадзеныя Горыем (лац.).

⁶ Новы Тэзаўрус старых надпісаў (лац.).

⁷ Грэчаскія ініцыялы, якія высеклі на камені, Верона (лац.).

⁸ Грэчаскія знакі (лац.).

⁹ Заўвага аб рымскіх знаках (лац.).

вялікім зборніку Грэвія (*Thesaur. antiquitatum romanorum*¹, том XI), Мікалай (*De Siglis veterum*², 1706).

Міфалогія і археалогія могуць быць залічаны да навук, непадзельных з гісторыяй. Хоць некаторыя аўтары памылкова не ўключылі іх у шэраг гістарычных навук, з'яўляюцца яны важнай для гісторыі дапамогай. Асаблівейшая з'ява ў гісторыі навук, што розныя аўтары першага шэрагу больш працы трацілі на тлумачэнне археалогіі і міфалогіі грэкаў і рымлянаў і выкарыстання іх для старажытнай гісторыі, чым на даследаванне старажытных помнікаў і вытлумачэнне першапачатковай гісторыі сучасных народаў. Горэн, Аўгуст Вольф і іншыя ў сваіх даследаваннях шмат высветлілі ў археалогіі. Восс, Эйхель, Зоэга, Бутман, Лобек, Ман, Гурліт пісалі карысныя працы аб міфалогіі.

Навукі, якія маюць непадзельную сувязь з гісторыяй, – геаграфія і храналогія. Дапаможныя навукі: генеалогія, геральдыка, дыпламатыка, да іх далучаюцца сфрагістыка, нумізматыка, эпіграфіка, статыстыка, археалогія і міфалогія. Гэтыя тры апошнія некаторыя залічваюць да навук, якія маюць непадзельную сувязь з гісторыяй.

Аб найбольш значных аўтарах, якія ў старажытных і сучасных стагоддзях аж да XVIII стагоддзя пісалі сусветную гісторыю, прыводзячы вартасці і найбольш значныя хібы. Гэта значыць – крытычная Гісторыя Гісторыі.

Ужо сам пералік навук, звязаных з гісторыяй, можа пераканаць кожнага, колькі папярэдніх ведаў, колькі ўменняў вымагае гісторыя ад тых, хто жадае ёй заняцца. Вопыт усіх часоў і месцаў пераконвае, што калі ўсе навукі знаходзяцца ў высокай дасканаласці, то штотраз дасканалейшай постаццю з'яўляецца звычайная гісторыя, як бы зборнік найдасканалейшага зместу ўсіх навук. Трэба, аднак, прызнаць, што нікому з людзей не ўдалося дагэтуль

¹ Тэзаурус рымскіх старажытнасцей (лац.).

² Аб старажытных ініцыялах (лац.).

напісаць дасканалай усеагульнай гісторыі, якая ахоплівала б людскі род ва ўсіх плынях часу. Нядаўна яшчэ з’явілася крытыка – той пробны камень гісторыка, той дабрачынны агонь, які знішчыць забабоны і людскую прадузятасць. Людскія памылкі і жарсці пакідаюць свае сляды. Вынікі тых шкодных заганаў неаднойчы прыкмячала гісторыя. Тут мае пачатак неад’емная патрэба крытыкі, каб мы, шукаючы праўды ў той навуцы, змаглі пазбегнуць памылак.

Верагоднасць гістарычных здарэнняў трымаецца на падабенстве да праўды і значнасці далучаных сведчанняў. Неабходнасць высветліць характар і становішча гісторыка, каб ведаць, ці мог ён пісаць праўду, ці быў у стане яе вылучыць, вывучыць, ці не меў інтарэсу яе перарабіць. Неабходна шукаць крыніцы фактаў, ацэньваць іх важнасць, параўнаць адныя з другімі і меркаваць пра адзін выпадак з дапамогай другога. Гэта найважнейшыя абавязкі гісторыка.

Звычаі, характар народа, яго выхаванне, правы, рэлігійныя абрады, урад, паліцыя, адносіны з іншымі, спружыны палітыкі, промысел, гандаль, насельніцтва з’яўляюцца найбольш значнымі прадметамі, якія заслугоўваюць увагі падзеіпісальніка; не менш важныя таленты, маральнасць і злачынствы кіраўнічых асобаў; замежныя войны, унутраныя канфлікты, рэвалюцыі, тых значных асоб удалы ці нешчаслівы скон, прычыны ўздыму ці ўпадку дзяржавы, нарэшце, усё, што калі-небудзь было дзейнасцю людзей, месца і часу, што калі-небудзь магло прычыніцца да ўзнікнення шэрагу важных здарэнняў і перамен лёсу народаў, павінна быць уключана ў план гісторыка. Неабходна быць надзвычай праніклівым і глыбокім знаўцам прадмета, каб выносіць канчатковы прысуд наконт важных палітычных падзей. Непроштай, напрыклад, з’яўляецца справай вырашыць спрэчку Катона з Сцыпіёнамі аб Карфагене; не менш цяжка вырашыць, ці крыжовыя паходы больш карысці альбо шкоды выклікалі; ацаніць вынікі французскай рэвалюцыі і дзейнасці Напалеона, бо вынікі ў дзеях сваіх спалучаюцца з наступнымі, не дазваляючы нам дакладна адрозніць ступень удзелу кожнай. Канчатковае вырашэнне такіх праблем ёсць

пробны камень гісторыка. Немалую асцярожнасць трэба праяўляць, калі, кіруючыся цалкам уласным перакананнем, прыходзім да пэўнасці і выносім свой прысуд у забытых матэрыялах. Здзекаваліся з Лівія, які апісваў паданне камянёў з аблокаў, а ў гэтым стагоддзі перасталі мы ў тым сумнявацца. Лукрэцый, Св.Аўгустын, папа Баніфацый існаванне антыподаў прымалі за мару. Цяпер хіба непісьменны натоўп можа ў тым сумнявацца. Лёгкавернасць выпадае на долю невукаў, упартае нявер’е – прыкмета паўразумніка, сумненне – метадычная рыса мудраца. У гістарычных паданнях філосаф растлумачвае тое, што разумее, дапускае тое, што ёсць верагодным, верыць у тое, што даказана, адкідае тое, што супярэчыць здароваму сэнсу, або, урэшце, адтэрміноўвае сваё меркаванне.

Трэба найперш зрабіць самы сціслы аналіз пануючай думкі, народнага характару, рэлігійнага ўплыву і палітычнага кіравання, перад тым, як адно асудзіць, а іншае пахваліць. Пагарджаў спартанец персам, бо той у вялікай колькасці апарожненых куфляў шукаў свой гонар; перс не разумее, чаму трэба было ў Спарце, каб абодвух палоў моладзь голымі навывперадкі бегла да мэты. Паважны і суровы рымлянін брыдзіўся б таварыствам Тальмы, Вестрыса, Раддзіга, Каталані; цяпер інакш успрымаем тую пазіцыю. Аднак спосаб мыслення за рымлянаў за зло не прымаем. Гісторыку толькі належыць высветліць прычыны такога меркавання. Не вельмі яшчэ адалены стагоддзі, калі ў імя Богае выразалі бязвінныя народы, з пампезнай урачыстасцю спальвалі жывых, мяркуемых уяўных чараўніц, альбо рашэннем суда ссякалі голавы.

Неверагодным рэчам, супраціўным здароваму розуму, не могуць сведчанні надаць рысы праўды. Трэба, аднак, засцерагацца прымаць прыблізнае непадабенства за абсалютнае. Хуткасць і спрыт фокусніка выклікаюць у нас здзіўленне; добра ведаючы, што ён не можа тварыць цудаў, прызнаем, што ён абазнаны ў частцы фізікі, спрытны і хуткі ў рухах. Выпадкі, нязгодныя з вядомымі нам законамі прыроды, называем цудам; нельга гэтаму безумоўна

пярэчыць, бо могуць нам быць невядомымі пэўныя ўмовы, якія відавочна вяртаюць разарваную сувязь паміж рэчаіснасцю і магчымасцю.

Звычайна, калі нам апісваюць цуды ў людскіх справах, не звязаных з рэлігіяй, прадузятых пісьменнікамі, нязвыклых прасочваць акалічнасці, якія могуць паслужыць для высвятлення праўды, не робяць розніцы паміж цудам і дзівам. У свецкіх справах першыя адкідаем, у другіх сумняваемся. А калі нічым не аспрэчваемся сведчанні прымушаюць нас да прыняцця чагосьці надзвычайнага, тое толькі дапускаем, што можа пагадзіць з даказанымі праўдамі і акалічнасцямі.

Незвычайнасць і рэдкасць цуладзейнай сітуацыі апавядальніка замяняецца слухачом на звычайную. Напрыклад: у Паўднёвай Афрыцы ёсць гатунак дрэва, лыка якога ўжываецца для вырабу панчохаў і рукавічак. Даўніх часоў падарожныя сцвярджалі, што рукавіцы растуць на дрэве. Усё, што праўдападобна, атрымлівае рысы праўды, калі далучаны будуць сведчанні, якія не падпадаюць пад крытыку і ад яе прынятыя. Калі такіх доказаў бракуе, а надзейнасць іх не рушыцца, пакідаем іх адпаведнымі веры. Нельга, аднак, наша “ўсё” ўжыць для заняцця парожняга месца, што злучае два выпадкі паміж сабой. А калі б мы гэта рабілі, неабходна заўважыць, што гэта ёсць індывідуальная творчасць, плён нашай камбінацыі. Рэч несумненная, што сапраўдны гістарычны талент у наяўных матэрыялах можа знайсці доказы, якіх яму не хапала і якія выпалі з поля зроку ранейшых даследчыкаў. Таму можам лічыць, што маса гістарычных крыніц, нягледзячы на іх частае выкарыстанне, дагэтуль яшчэ не вычарпана.

Вальтэр, Лінгуэт і іх сляпыя паслядоўнікі дапусцілі мноства непрыстойнасцей супраць фундаментальных прынцыпаў крытыкі, абвяргаючы неаспрэчныя сведчанні паважных аўтараў домысламі і слабымі развагамі. Злачынствы Калігулы, Нерона, Геліягабала, апісаныя рукою Тацыта, Святонія, Лампрыдзія, агідна пастаўлены пад сумненне. Такімі агульнымі заўвагамі абвяргаць погляды грунтоўных дзеіпісальнікаў могуць толькі тыя, хто

зложывае крытыкай і зводзіць яе да ўзроўню забаўкі. Такія ўчынкі называем крытычнай легкадумнасцю, якая не лепшая за лёгкавернасць, што прыстаць можа да нейкага даносу.

Не менш памылкова браць нейкую думку ці феномен за дэвіз, з яго скласці аснову крытыкі, выкладаць і вытлумачаць на тым фундаменце выпадкі, а неадпаведныя проста адкідаць.

Ніводзін выпадак не нясе ў сабе рысы ўсіх дзейных прычын: усё ўзнікае з разнастайных прычын, узаемна адныя праз другія мадыфікаваных, на гэтым трымаецца грунтоўнасць гістарычнай крытыкі, закліканай дакладна паказаць тыя разнастайныя прычыны, іх узаемныя стасункі, імкненне і збег да аднаго, як кажуць, агменю.

Пэўнасць выпадку правяраецца мноствам сведкаў і сведчанняў, адно ад другіх незалежных; таксама вырашальны фактар – не толькі іх колькасць, але і паважнасць. Сведчанне аднаго шматкротна важнейшае, чым многіх альбо нават усіх іншых. Маўчанне аднаго альбо мноства сведкаў не заўсёды можа шкодзіць аб'ектыўнасці трактоўкі нейкага факта. Маглі не ведаць альбо ведаць недакладна, за казку лічыць, нарэшце, свядома замоўчваць.

Неабмежаванай з'яўляецца прастора, на якой даследчык гісторыі збірае свае матэрыялы. Тая прастора заўсёды будзе невычарпальнай. Каб дасканала ахапіць і апісаць здарэнні дадзенага часу, трэба ўлічваць не толькі пісьмовыя матэрыялы і помнікі, але галіны літаратуры і мастацтваў, і ўсім, што з тых часоў засталася, карыстацца. Гісторык павінен быць філосафам, палітыкам, чыноўнікам і гледачом, калі гэта магчыма. У яго працах патрабуюцца глыбокія думкі, прыемнасць апавядання, фантазія жывога апісання. Яго стылю павінны адпавядаць яснасць і парадак выкладання, прастата думкі. Чысціня выказвання памнажае яго вабнасць, годнасць. Кіраваць яго прамым павінны павага, прага ўсеагульнага дабра і непакісная любоў да праўды. Адлюстраванне значных падзей павінна мець сваю пэўную мэту, вакол якой канцэнтруецца праца гісторыка. Нічога патрэбнага не апусціць, менш важным і староннім сябе не

займаць, каб натуральная цэласнасць дасягалася прапарцыянальнымі суадносінамі частак і галоўная мэта не была выпушчана з поля зроку. Глыбокі розум пакажа яму дарогу, на якой здолее дасягнуць праўды, шляхетнага тыпу характар пералье ў душу чытача запал да маральнасці і знакамітых ўчынкаў, павагу да рэлігіі і ладу грамадства, агіду да ліхадзействаў злачынстваў. Будучы ж грунтоўна абазнаны ў роднай мове і прадмеце, аб якім збіраецца пісаць, без пагоні за бляскам дасціпнасці, выканае свае творы так, што яны будуць узорам добрага густу, школай навукі і засцярогаў для наступных стагоддзяў. А калі будзе працаваць над рэчамі, годнымі пісання, яго працы стануць чытання вартымі. Па гэтым кароткім нарысе крытыкі і якасцей гісторыка прыступаем да ацэнкі найбольш мэтанакіраваных аўтараў, што пішуць усеагульную гісторыю.

Пакуль паасобныя гісторыі народаў дакладна і грунтоўна апрацаваныя не будуць, датуль пра дасканалую ўсеагульную гісторыю думаць нельга; з гэтай прычыны непатрэбна вымагаць, каб у старажытных стагоддзях яна магла быць напісана. І даўней такім чынам, і цяпер праслаўляліся гісторыкі паасобнымі працамі, напрыклад, Фукідзід апісаннем значнай часткі Пелапанескай вайны. Цэзар сваімі запісамі, Тацыт, Гуікардзіні, Макіявелі, Робертсан, Фергусон, Уме, Гільес, Мідфорт, Іаган Мюллер, Ігнацый Шмідт, Мёзэр, Лякретэль і іншыя. Старажытныя гісторыкі, пачынаючы ад Фукідзіда, мелі звычку, якая адрознівае іх ад цяперашніх, тым, што свае працы насычалі маналогамі, якія ўкладвалі ў вусны розных асоб, каб пахваліцца талентам красамоўства. Звычка гэта надавала іх працам нейкую прагматычнасць, бо аўтар дасканалы характарызаваў асобу прамоўцы, яе характар і спосаб мыслення. Акрамя таго, рэспубліканскія ўрады славіліся красамоўствам, пры яго дапамозе людзі дасягалі найвышэйшых пасадаў, калі не лічыць толькі жыхароў Спарты. У грэкаў і рымлян трэба было ўмець абскарджваць і абараняць. Форум з'яўляўся ў іх школай красамоўства. У самабытнай краіне дар пераканання і схілення да сваіх

мэтаў мацнейшы за магутнасці грашай, паходжання і занятку. Фуکیدзід, Лівій, Салюстын, Тацыт, Курцый змагаліся за славу красамоўцы і яе поруч з праўдай лічылі за першым абавязкам гісторыка. Мала дэталёў прыватнага і грамадскага жыцця, яшчэ менш інфармацыі пра паліцыю, падаткі, ваеннае майстэрства, фінансы, гэта трэба шукаць у іншых працах. У наш час пры нязмерна напружанай ваеннай сістэме, заканадаўства і палітычная эканоміка з'яўляюцца галоўнымі прадметамі даследавання і параўнання. Грэчаскія і рымскія гісторыкі мала нас у тым навучаюць. Чаму цяпер гэтага шукаем?

Доўга былі мы варварамі, не ведаючы чым былі і маем быць. Кожны народ у лабірынце народаў, які адышлі ад рымскага жалеза, прасочвае сваіх продкаў і сваю ад іх розніцу. Меншыя змены перажылі грэкі і рымляне. Адрозненні пазней зведалі і яны. Стол Лукула адрозніваўся ад стала Фабія, але консульская шата Цыцэрона была падобнай да шаты Брута, законы і прэрагатывы іх кіравання былі, па сутнасці, такія самыя.

У новыя часы змяненні хучэйшыя. Інакш было пры Карлу Вялікім, Рыгору VII, Людовіку IX, Жыгімонце I, Пятры Вялікім, Іосіфе II і Напалеоне. Хочам, бо можам шмат даведацца пра нашых продкаў. Грэкі і рымляне даведваліся толькі аб войнах і найважнейшых падзеях, астатняе было дакладна вядома. Кожны, праходзячы па гарадской плошчы, бачыў месца, з якога аратары альбо дэмагогі прамаўлялі да народа; такія захады павінен быў рабіць кожны, каб заняць пасаду. Тым часам, што б падумалі пра таго рыцара, які б хацеў, каб яму дама прычапіла шпагу да пояса альбо калі б яго пасвячала ў рыцары. Грэцыя, гэтая слаўная школа роду чалавечага, не многа гісторыкаў выпусціла ў свет. Паэты былі там першымі тэолагамі і ў сваіх песнях падавалі нашчадкам фізічныя і палітычныя падзеі, афарбаваныя буйнай фантазіяй. У Малой Азіі найперш святло навук бліснула паміж элінаў. А Кадм, Гекат, Дыянісій (усе з Мілету), Геланік з Лесбасу, Перацыд з Лераса, Харон з Лампсакі, Дамастэс з Сігіума, Ксанф з Лідыі больш лагографамі, чым

гісторыкамі, могуць называцца. Нязначныя рэшткі іх прац, якія захаваліся, сведчаць, што аўтары хацелі больш спадабацца, сябе і землякоў увекавечыць, чым праўду вывучыць па-сучаснаму і пакінуць наступным стагоддзям навуку і засцярогу. Грэк, цэнячы перш за ўсё свой край, імкнуўся сваіх землякоў заахваціць да вялікіх спраў. Мала маючы сувязей (акрамя непрыязных) з суседзямі, аддзяляў свой поспех ад іх: розум яго не ахопліваў усяго чалавецтва. У якім парадку розныя паведамленні навінаў да яго дайшлі, у такім найперш апяваў, а потым апісваў грэк, не турбуючыся аб храналагічнай паслядоўнасці альбо крытыцы.

Узвысіўся над усімі сваімі папярэднікамі Герадот з Галікарнасу, горада Карыі ў Малой Азіі. Нарадзіўся ў 484 г. да Хрыста. Слушна гаворыць вучоны муж Гродэк (светлай памяці прафесар Віленскага былога ўніверсітэта) у сваёй *Гісторыі грэчаскай літаратуры* і Бартэлемі ў *Падарожжы Анахарсіса*, што чым быў Гамер для паэтаў, тым Герадот для гісторыкаў. Не меў ён роўнага сабе папярэдніка, і ні адзін з наступнікаў не здолеў яго дасягнуць. Заахвачаны жаданнем увекавечыць славаю сваіх землякоў, выбіраецца ў небяспечна далёкія падарожжы, прабіваецца да берагоў Ніла, Еўфрата, Дняпра. Сабраныя звесткі чытае захопленым землякам падчас урачыстасцей у Афінах і на Алімпійскіх гульнях. Тое нямногае, што ведаем пра фінікійцаў, Егіпет, Мідыю, лідзійцаў, персаў і грэкаў, за ўсё гэта нашчадкі абавязаны пераважна Герадоту. Чым лепш пазнаём цяпер краіны, ім адведаныя, тым болей умацоўваецца слава Герадота. Мазолістым шляхам даходзіў ён да праўды, узважаў на вагах здоровага сэнсу спрэчныя сітуацыі; не аднойчы пакідаючы чытачу вырашэнне. Не раз сумняецца сам у некаторых гістарычных дэталях, дадае, што яму так пра іх расказвалі. Грэкі, акрамя таго, мелі густ да рэчаў надзвычайных, да казак, якія ім падкідалі лацінскія аўтары. Паэтычны Зефір уздымаў не раз гістарычныя ветразі Герадота, рэдка яму, аднак, удавалася не бачыць берагоў і насіцца па шырачэзным прасцягу паэтычнага акіяну. Але як хваліць нельга тых, якія ўсяму без разбору і крытыкі верылі,

таксама ж падпадаюць ганьбе тыя, што ў іншую ўпадаюць крайнасць – усяму не верылі, што з іх разуменнем не супадае, забыўшыся пра вядомую ў гісторыі максіму, што з’ява сапраўдная можа падавацца непраўдападобнай. Прывыклі мы праўдзівасць вымяраць паводле нашых уяўленняў і недакладных звестак. Забываемся пра адлегласць часу і месца, розніцу рэлігійных уяўленняў, нораваў і звычаяў, якія раздзяляюць людзей старажытнага і новага часу. Таму з вялікай асцярожнасцю павінны мы выносіць канчатковы прысуд таму, што маглі думаць і рабіць народы, адзеленыя ад нас многімі стагоддзямі. Як ва ўсім, так і ў тым падказкай павінен нам служыць вопыт, бо менавіта ён не аднойчы даказваў рэальнасць непраўдападобных здарэнняў. Аднолькава памылкова і ўсяму верыць, і ўсё абвяргаць, а прычына знаходзіцца толькі ў наіўнасці ці празмернай прадузятасці. Грунтоўна адукаваны чалавек пазбегне такіх крайнасцей. Палымыяная любоў да праўды, глыбокая пашана да рэлігіі і законаў пераходзяць у душу чытача і робяць для нас Герадота бязмерна дарагім. Цяжкая для пераймання стылю прастата і яснасць робяць яго з гэтага гледзішча ўзорным аўтарам. Увесь комплекс працы паказвае веліч яго генія. Апісваючы пераможны адпор, дадзены захопніцкаму паходу персаў, цікава перадае фрагменты падзей у Лідыі, Персіі, Мідыі, Егіпце, збірае цэлы скарб геаграфічных звестак, якія характарызуюцца дакладнасцю і багаццем. Слушна закідаюць Герадота яго ашчаднасць крытыкі ў выпадках, звязаных з рэлігійнай традыцыяй. Святасць прадмета скоўвае думку аўтара, і адтуль вялікая колькасць легенд, якія знаходзім у яго працы. Слушна можна папракаць Герадота за тое, што коштам праўды хацеў цешыць грэкаў, дагаджаючы іх самалюбству, пра вялікія ім цуды распавядаў, яны ж яму за гэта апладзіравалі. Больш ён персаў знішчыў сваім пяром, чым грэкі зброяю. Недакладна паказвае Герадот галоўных асобаў, што ўдзельнічалі ў вайне з персамі, і калі б не Плутарх, які жыў пазней, галоўны вораг Герадота, слабое б мелі мы ўяўленне пра Міліяда, Фемістокла і іншых постацей, вядомых у Грэцыі.

Некаторыя памылкі Герадота трэба прыпісаць крыніцам, якімі ён карыстаўся. Аднак жа мог замаўчаць пэўныя акалічнасці, якія кідалі цень на славу землякоў. Плутарх у сваёй працы пра зласлівасць Герадота бачыць яго аўтарскую віну ў тым, што некаторыя падзеі паказвае аднабока негатыўна, што не шкадуе ліслівых пахвалаў, што праслаўляючы мужнасць персаў, робіць камплімент лакедэманянам. Тут Плутарх памыляўся. Калі Цэзар хваліць мужнасць галаў, услаўляе больш сябе, чым іх, бо перамог такі мужны народ. Герадот, узгадваючы перамогу спартанцаў над мужнымі персамі, больш славы дадае апошнім. Іахім Камерарыус у прадмове да працы Герадота абвяргае абвінавачванні Плутарха. Л'Абэ Гейнэ ў сваіх занатоўках вызваляе Герадота ад закіданых яму абвінавачванняў. Дараваць трэба Герадоту, што ні разу не ўспомніў у сваіх працах пра карфагенянаў, хаця быў у Афрыцы, што не ўспомніў пра рымлян, хоць жыў у Турыях, горадзе Вялікай Грэцыі, а жыццё сваё закончыў у паўднёвай Італіі. Аздобіў ён сваю працу максімамі, якія чытача вучаць разважлівасці і зацікаўленасці. Хто задумаецца над яго высылкамі, зведанымі пры напісанні працы, над цяжкасцямі на шляху да сваёй мэты, той не пашкодзіць хвале, якую ён заслужыў. Бо хаця напісанае ім – толькі матэрыялы для ўсеагульнай гісторыі, дастаткова ён, аднак, напісаў, каб слава яго ніколі не згасла. Суровымі крытыкамі Герадота ў старажытнасці былі: Ктэзій, Манефон, Фуکیدзід, Дзіадор з Сіцыліі, Гарпакрат, Элій, Ёзэфус, Страбон, Плутарх, Люцыян. У новыя часы – Гойзэ, Вольф, Крутцэр. Абаранялі ж Герадота: Генрых Стэфанус, Іосіф Залігер, Іахім Камерар, Генрых Бёдэр, Бэр, Монфуко і Гейнэ.

Маладзейшы на дванаццаць гадоў за Герадота Фуکیدзід, які апісваў гісторыю Грэцыі ад апошняй бітвы з персамі аж да 21 году Пелапанескай вайны, паклаў пачатак прамовам, якія змяшчаў у сваіх працах. Сведка велічы і аслаблення сваёй Айчыны, што была для яго няўдзячнай, не імкнуўся да пахвалы і пазбягаў легендаў, якімі яго папярэднікі перапаўнялі свае працы. Глыбокае веданне людзей і грэчаскіх дзяржаў, моцны і варты павагі яго стыль

былі прычынамі таго, што Дэмасфен шматразова яго пераймаў і рабіў гэта не без карысных вынікаў. Не падхалімнічаў перад землякамі, бо больш глядзеў у наступныя стагоддзі, чым на свой час. Знакаміты ў айчыне сваёй Афінах арганізатар і кіраўнік, глыбокі палітык, нягледзячы на тое, што не быў ацэнены суайчыннікамі, пакінуў вартую вялікага кошту часу і маёмасці для іх спадчыну. Будучы ў сваяцтве з Пісістратыдамі, не мог спрыяць дэмакратыі, а яшчэ больш ахлакратыі. Калі ў многіх выпадках паглядаў з непрыязнага боку, несумненна віна ў гэтым афінян, бо ў той справе Фукідзід вельмі рэдка памыляўся.

Ксенафон, выгнаны з сваёй айчыны радыкальнымі дэмакратамі, слауты кіраўнік знакамітага адступлення 10 000 грэкаў, завяршыў пачатае Фукідзідам апісанне Пелапанескай вайны. Аўтар Кірапедыі, гістарычнага рамана, таксама апісаў слаўнае адступленне 10 000, якім ён кіраваў. Гэта ўзор яснасці ў апісанні, а любоў да справядлівасці заваёўвае яму сэрцы чытачоў, бо не злуемся, калі сваю філасофію ўкладае ў вусны варвараў. Старасць яго застала за працай, не дзіўна таму, што ў некаторых месцах не пазнаем аўтара. Таксама, як і Фукідзід, выгнаннік з айчыны, добра прыняты лакедэмянінамі, неахвотна апісвае перамогі тэхбаныцаў над Спартай. Такі трыумвірат грэчаскіх гісторыкаў. З пазнейшых, за выключэннем Плутарха і Дзіядора, ніводзін не вызначыўся гістарычнымі талентамі. Тэапомпус, Эфор, Філісцій, Анаксімен, Калістэн, Клітарх, Эўмэн, Дэадат і іншыя, дарэмна імкнуліся зраўняцца са сваімі ўзорнымі папярэднікамі. Слушна іх дасціпны Лукіян высмеяў. З заняпадам палітычнага значэння Грэцыі ўцякалі адтуль музы, знайшоўшы прытулак у сумленных Пталамеяў. Тыя за вялікія кошты памнажаюць бібліятэкі, усяляк заахвочваюць пашырэнне навук, здабываючы тым сваю славу. Часткова і то ненадоўга, поспех спрыяў іх жаданням, за ўратаванне рэштак грэчаскіх геніяў наступныя стагоддзі ім удзячныя.

Пасля Герадота збіраў матэрыялы да ўсеагульнай гісторыі Дзіядор, які нарадзіўся ў Аргірыум, горадзе на

Сіцыліі, і жыў пры Цэзары Аўгусце. З 40 кніг, напісаных ім, засталася толькі 15, сярод іх – першыя пяць кніг, дзесяць кніг ад X да XX, астатнія 20 прапалі. Услед за Герадотам ён шмат падарожнічаў дзеля ўзбагачэння ведаў неабходных, збіраў матэрыялы для сваёй гістарычнай бібліятэкі, над працай гэтай рупіўся гадоў трыццаць. Пры некаторых хібах гэтая праца мае шматлікія вартасці. Вельмі добры ўступ, які сцісла падае спосаб філасофскага трактавання гісторыі. Аўтар малюе гэтую навуку ва ўсёй пышнасці, як ніхто да яго, чым паказвае вялікае захапленне ёю. Багацце інфармацыі, спасылка на крыніцы, іх крытычнае параўнанне робіць у першай кнізе, у раздзелах 14, 23, 24, асабліва ў раздзелах 37, 47, 54, 69. У другой кнізе – у раздзеле 47, у трэцяй кнізе – у раздзелах 114, 117. Гэта пацвярджае сталасць працы і дасканаласць аўтара. Неаднойчы нават справядліва Ктэзію=Ктчату аддаваў перавагу перад Герадотам. Не ўкладае ў вусны асоб вялікіх прамоваў і ў кнізе XX, раздзел 10, такія доўгія і нудныя разважанні лічыць шкоднымі. У апісанні і маляванні характараў выяўляў незвычайны талент, напрыклад, Нінія (кн. II раздз. 21), Сарданапала (кн. II раздз. 23), Філіпа (кн. XVI раздз. 9), Пталамея Лагуса (кн. XIX раздз. 86), Агафокла (кн. XX раздз. 18), Дэмакрыта Паліацэрта (кн. XX раздз. 92). Мае яго праца тую перавагу над іншымі, што здолеў захаваць храналагічную дакладнасць, хаця ў гісторыі Егіпта гэта не ўдалося. Маральны і багабойны характар паказвае на мноства прыкладаў, што злачынства не можа пазбегнуць заслужанага пакарання, як і добрыя справы – узнагароды, хоць бы і запозненай. Свайму аповеду надае прыемнасць і павучальнасць, суправаджаючы яго духоўнымі і палітычнымі арыенцірамі так зручна, каб чытач сам да іх дайшоў. Не шкадуе пахвалы годным асобам, злачынства ж не пазбягае ў яго заслужанага асуджэння. Зручна ўмее выкарыстоўваць адступленні і зноў без нацяжкі да далейшага апавядання пераходзіць. Ніколі яму не здаралася размінуцца з праўдай, калі гаворка ішла пра бачаныя на ўласныя вочы здарэнні. Было б вялікай несправядлівасцю, калі б дзеля некаторых закідаў супраць

праўдзівасці лічыў казкай усё, пра што апавядае. Аднак, нягледзячы на гэтыя вартасці, не пазбаўлены ад справядлівых і многіх заўвагаў.

Не захаваў адназначнасці ў плане. Яго аналітычны метад робіць апавяданне нудным, манатонным, яно стамляе і не мае смаку. Аповядае, трымаючыся парадку гадоў, не звяртаючы ўвагу ні на адзінства ачасткі, ні на цэласнасць. Апісваючы нейкі выпадак, раптоўна спыняецца, пачынаючы разгортваць іншую падзею, якая з папярэдняй нічога супольнага не мае, і толькі дзеля таго, што нешта здарылася ў тым самым годзе. Для апісання егіпецкіх падзей забракла яму матэрыялаў. Карыстаўся Гекатам і Геродотам, паспешліва іх прачытаўшы. Яго недахоп матэрыялаў вынікае з таго, што паміж панаваннямі Сэзострыса і Амазыса знаходзіцца перапынак, адсюль – недакладнасць і памылкі гісторыі Егіпту і Асірыі. Як грэк усе іншыя падзеі канцэнтруе ў межах Грэцыі і Сіцыліі. Пра Егіпет, Карфаген і Персію гаворыць столькі, колькі неабходна для апісання і трактавання айчынных падзей. Рэшта здарэнняў, якая з вялікімі падзеямі не мае сувязі (нават падзеі рымскія), коратка згадваецца ў канцы кожнага года. Пры апісанні Пелапанескай вайны сур’ёзна ўспрымае шматлікія недарэчнасці, выключае з гісторыі той вайны апошнія сем гадоў. Розныя цуды і прароцтвы прымаюцца ў яго на веру. Часта ў рымскай храналогіі вельмі адрозніваецца ад Дыянісія з Галікарнасу і Лівія, некаторыя консульствы прапускае цалкам. Здолеў ён дыдактычныя прыёмы злучыць з рыторыкай Тэапомпа і Эфора, разам з тым пераняў моц выказаў Палібія і ўдалося яму гэта ў некаторых месцах. Аднак у спосабе крытычнага апавядання, выбары матэрыялаў і ў стылі далёка яго перагнаў Геродот. Неахвотна сустракаецца з Фуکیدзідам, вышуквае рэчы, пра якія Фуکیدзід не гаворыць, замоўчвае тыя, якія ён лічыў важнымі. Такім чынам, фасад будынка значна прыгажэйшы за рэшту гмаху. Прыгажэйшы гмах чытачу абяцаў, чым здолеў зрабіць. Дарэмна імкнецца ўзнесціся, сапраўдны характар дае сябе адчуць. Колькі ж гэта разоў Дзіядор аддаліўся ў сваёй працы ад плану, які

акрэсліў у цудоўнай прамове; колькі разоў растлумачыў па-грэчаску егіпецкія ўяўленні. Беручы пад увагу трыццацігадовую працу і шматлікія цяжкасці падарожжаў Дзіядора, многа чаго яшчэ бракуе, каб здабыткі яго параўнаць з узорамі грэчаскіх аўтараў, каб можна было карыстацца тытулам, годным усеагульнай гісторыі. Працы і добраму жаданню гэтага аўтара ўсё ж аддаём належнае. Крытыкавалі Дзіядора Іосіф Бодзін, Іосіф Люд, Вівес, Дэ ля Мот Вайер, Бурыгой, Эрнэсці, граф Гайлюс, Мансо. Хвалілі яго Пліній Старшы, пакутнік Юстын, Эўзэбій, Тэадарыт, Скалігер, Восіус, Г. Стэфанус, Уайер і Веселінг.

Да шэрагу навукоўцаў, якія займаліся ў старажытнасці ўсеагульнай гісторыяй, можна аднесці Палібія і Юстына.

Палібій нарадзіўся ў Мегаполісе, горадзе ў Аркадыі, на Пелапанэсе ля 208 г. да нараджэння Хрыста, сын Лікараса, начальніка Ахейскага саюзу. Ад маладых гадоў быў на цывільнай і вайскавай, дыпламатычнай службе на радзіме. Удасканальваў свае выдатныя здольнасці і назапашваў практычны капітал філасофіі, якая назіраецца ў яго працах. Быў ён з ліку 1 000 вядомых ахейцаў, аскарджаных подлым Калікратам у Рыме, завабленых у Італію і здрадна затрыманых. Сяброўства з Сцыпіёнамі і Фабіем дало яму магчымасць бавіць час у Рыме і кантактавацца з годнымі асобамі. Гэтыя сувязі выкарыстаў на карысць сваіх землякоў і навукі будучых стагоддзяў, для падрыхтоўкі каштоўных прац, з якіх толькі частка дайшла да нашых часоў. Наведаў ён Альпы, Галію, Іспанію, Афрыку. Суправаджаў у падарожжах Сцыпіёна і на руінах разбуранага Карфагена, апісваючы прычыны заняпаду радзімы Ганібала, быццам прадказаў, натхнёны вешчым духам, лёс Рыму. Здабыўшы шмат заслуг дзеля сваёй айчыны, памёр у 124 годзе да нараджэння Хрыста, багаты славаю і векам. Жыццё яго вартае апісання, і тое, што напісаў, вартае быць прачытаным. Філасаф і вялікі палітык, чалавек ва ўсім справядлівы і добрасумлены.

Пісаў тую частку ўсеагульнай гісторыі, якая ахоплівае падзеі ад пачатку другой Пунічнай вайны да

заныпаду Македонскага каралеўства пад Персеем, гэта значыць, ад 535 па 587 года ад заснавання Рыму, працягласцю 53 гадоў. Апісаў не толькі рымскія падзеі, але і ўсе народы, да якіх гэтыя падзеі мелі дачыненне, і таму мог назваць сваю працу *Гісторыя ўсеагульная*. Напісаў 40 кніг, з якіх дашло да нашага часу пяць першых, ад VI да XVII. Значныя ўрыўкі ў цытатах і фрагменты іншых кніг знаходзяцца ў працах Канстанціна Парфірароднага, візантыйскага імператара X стагоддзя. Ёсць гэта руіны дасканаллага гмаху, часам толькі вапна і каменне. Непамернай з'яўляецца страта апісаных падзей, сведкам якіх быў Палібій, гэта, напрыклад, справы Сцыпіёна. Бо паказ войнаў з Філіпам, Антыохам, эталійцамі знаходзім у Лівія, які карыстаўся Палібіем, але вайна з нябачнымі ахейцамі дагэтуль дакладна не высветлена. Палібій меў намер выясніць вялікую праблему – якім чынам на працягу 53 гадоў заваявалі вялікую частку знаёмага свету? Аўтар прытрымліваўся добрых крыніц, умеў імі карыстацца і таму (за выключэннем Арыяна і Акліяна) для ўсіх наступных гісторыкаў з'яўляўся прагматычным узорам. З глыбокай разважлівасцю вылучае ён прычыны шчаслівых і нешчаслівых акцый, паспешліва і легкадумна распачатых альбо ўжо завершаных. Грунтоўна вывучае парадак, паводле якога адбыліся падзеі. Слушна яго за гэта называюць бацькам практычна-дыдактычнай гістарыяматыі. Услед за ім пайшлі Дзідор з Сіцыліі, Дзіянсіс з Галікарнаса, Дзія Касій, Іосіф. З новых аўтараў меў яго за ўзор Гуме. Фукідыд адрозніваўся ад Палібія тым, што практычныя звесткі выходзілі не з-пад пяра аўтара, а з вуснаў дзейных асобаў. Унёсак Палібія з'яўляецца памужчынску моцным, сапраўды гістарычным. Меў ён якасці, патрэбныя для прагматычнага гісторыка. Кіраваў арміяй, займаў знакамітыя пасады, выконваў важныя дыпламатычныя місіі, кантактаваў і быў у сяброўскіх стасунках з найпершымі асобамі ў Рыме. Так дакладна малое ён нам хітрасць і абачлівасць Ганібала, няўважлівае самазабыццё Фламінія, што падаецца чытачу, быццам з'яўляецца непасрэдным сведкам бітвы ля возера Трасіменс.

Слушнась і праўда здабываюць пахвалу, злачынства не пазбягае заслужанага асуджэння. Папракалі яго ў схільнасці да маралізатарства, у звычайнай для старых загане. Ніколі ў тым ён не перабіраў меры. Суправаджаюць яго апісанні грунтоўныя, звязныя і карысныя перасцярогі. Як філосаф не мог без іх абысціся. Апавядае бесстаронна, упарадкавана і смела, напрыклад, пра прычыны другой Пунічнай вайны, пра характары і правіннасці кіраўнічых асобаў Рымскай рэспублікі. Ні адзін панегірыст не мог лепей напісаць вобразы Гамількара, Ганібала і Гасдрубала. Мог хваліць у непрыяцелях дабрадзеінасць і праўду і прыяцеляў памылкі паказваць. Вольны ад прымхаў і прадузятасці, ён папракае тых, хто верагодна апісвае нерэальныя рэчы; а калі згадвае пра нейкія дзівосы, не забываецца натуральна іх растлумачыць, не робячы найменшай шкоды рэлігійным прынцыпам. Тон апавядання ў яго спакойны і памужчынку стрыманы. Палітык у разгортванні Рымскай і Спартанскай канстытуцый знойдзе вельмі добры для сябе пажытак; тактык гэта знойдзе ў паходах Ганібала, для гісторыка тут – узор прагматычны прац, для філосафа – дакладны вобраз звычайў і тайныя пружыны людскіх учынкаў.

Абвінавачваюць яго ў схільнасці да празмерных разважанняў; часам перапыняе бег апавядання для сапраўды карыснага, але вялікага адступлення. Мова і стыль часам пазбаўлены неабходных упрыгожванняў і не могуць сапернічаць з тэкстамі Фукідыда. Чысціня і правільнасць стылю не зусім класічная. Форма тэрмінаў часам дзіўная, аднак шляхетная і прыстойная для мужа, які сваё жыццё правёў у пастаяннай працы, і менш здольны да пісання, шмат чытаў, а яшчэ болей мысліў. Больш дбаў пра дакладнасць і праўду, чым пра прыгажосць стылю. Ніколі ён за кошт праўды не выстаўляўся досціпамі. Працы яго прадаўжальнікаў Пасідыя і Страбона, што пісалі пагрэчаску пра гісторыкаў, да нашых часоў не дайшлі. Калоніі ўзбярэжжа Малой Азіі пракладалі дарогу адпаведнай частцы Грэцыі ва ўсіх галінах навук. Вялікая Грэцыя не была таксама беднай на таленты ў навуцы. З заняпадам

добрага жыцця, народнай моцы і славы ўсё радзей сустракаліся геніі. Грэцыя і Рымышчэ на самым сконе волі (часта свавольнай), калі яе адным Філіп, а другім Аўгуст рознымі спосабамі выпусташалі, слаўных мелі мужоў з вялікай на баку Грэцыі перавагай. Дзе толькі грэк асядаў, ці на берагах Чорнага мора, ці Эгейскага ў Тырэне, Масіліі, Сіракузах, у паўднёвай Італіі альбо Александрыі – усюды абвяшчаў насельніцтву развіццё навук, добрых манер, прыгожых мастацтваў. Рымлянін на працягу 500 гадоў, калі стаў гаспадаром усёй Італіі, дзеля яе аб'яднання нёс страх скарыстання зброі аж да крайніх межаў вядомага яму свету. Не дбаў пра навукі, трафеі, шукаў толькі славы. Музы, перапалоханыя бразгатаннем зброі, шукалі ратунку ў Афінах, на Радосе, у Александрыі, Апалоніі і г.д. Як персы ад мідзійцаў, так рымляне ад пераможаных грэкаў запазычвалі цывілізацыю і навукі. Пераможаныя пісалі пераможцам гісторыю, дзеля славы сваёй болей, чым для праўды. Навязвалі грэкі рымлянам свае міфы, выкладалі старажытныя паданні ў зручным для сябе асвятленні. У сваіх інтарэсах тварылі новыя словы, афарызмы, сюжэты. Вывелі Энея з-пад сцен Троі ў Італію, даючы яму шматлікіх нашчадкаў. Ад імён мамак, нянек і рэшты двара засноўвалі гарады. Калі племя Энэя згасла, пераносяць купца з Карынфу ў Этрурыю і ад яго выводзяць род Тарквініяў. Легендаў аб дзіцячых гадах Кіра пазычаюць уяўнаму Ромулу, хітрасці ўзяцця Вавілону паўтараюць у аблозе Габіяў. Урэшце прыпісваюць грэчаскія законы, непадобныя да рымскіх, употай дэцэмовірам. А тагачасныя афіняне Герадот, Фулідзід з Перыклам нічога пра гэта не ведалі. Грэкі, пазбаўленыя рымлянамі свабоды, прызнаваліся ў блізкім сваяцтве з пераможцамі, каб падсаладзіць сабе горыч атрыманага ўдару. Некалькі пакаленняў мінула пасля скону вялікіх грэчаскіх гісторыкаў, пакуль рымляне ў нязграбным парадку і духу пачалі пісаць гісторыю. Урыўкі, якія дайшлі да нас з Фабія Піктара, М. Пора, Катона, Кальпурнія, Пізона, Цэлюса Анціпатра, П. Семптонія, Азеліёна, А.Квадрыгарыя, Л.Сізена, Валерыя Анцыя ўмацоўваюць нас у гэтай думцы. Прагматычнасці, крытыкі,

добрага плану ў іх не відаць. Век Цыцэрона і Аўгуста багаты на слаўных людзей, дапамог асірацэлай гісторыі. Зазіхацелі тады Цэзар, Салюстый, Карнелій Нэпа, Трог Пампей і Лівій. Толькі два апошнія належаць да нашага прадмету. Працы Трога Пампея да нашых часоў не дайшлі. Маём толькі выпіскі з Юстына, і па іх можна шмат меркаваць. Пахваліць яго варта за тое, што не хацеў быць плагіятарам і пра мэту сваёй працы загадзя інфармаваў чытача.

Бачна, што ён не так меў на мэце скарачэнне Трога, як хутчэй хацеў зрабіць з яго цытаты, якія б чытачу прынеслі прыемнасць і прычыніліся да ўдасканалення звычаяў. Не варта ў гэтай працы шукаць ні метаду, ні храналогіі, гэта ўсяго толькі кароткі нарыс падзей, што здарыліся з заваяванымі народамі, альбо тых, якія сталі вядомымі ў свеце. Ёсць некаторыя прыгожыя месцы, напрыклад, вяртанне Алквіяда ў Афіны, апісанне Філіпа Македонскага і яго параўнанне з сынам Аляксандрам. Стыль досыць натуральны, чысты, як на часы Антоніяў, у якія пісаў Юстын, без афектацыі і пышнасці, толькі крыху маналагічны. Заўвагі прадуманыя, хоць і простыя, карціны часам вельмі жывыя. Выкарыстоўвае смелыя антытэзы, найхаладнейшыя фігуры, калі іх шчодро раздорвае. Не бракуе ў яго працах дэталей і абсурднасцей. Непатрэбна растрачваў сябе на рэчы малаістотныя, скарачаў там, дзе падрабязнае апісанне было б для нас больш прыдатным. Немалую шкоду яго славе робяць грубыя геаграфічныя і храналагічныя памылкі, брак парадку. Працу яго, па меркаванню Хеэрэна, хутчэй можна назваць *Гістарычнай анталогіяй*, чым усеагульнай гісторыяй. Яна каштоўная і тым, што нам захаваў, хаця і без крытыкі, важныя ўрыўкі з шматлікіх пісьменнікаў, чые творы цяпер невядомыя. Не лічым справядлівым паўтараць роблены яму закін, што яго выпіскі прычыніліся да страты працы Трога Пампея, а меркаванне аднаго з нашых гісторыкаў, што нашыя старажытныя хранікёры маглі мець працу Трога цалкам, не перастане быць ніколі домыслам.

Ціт Лівій родам з Падуі альбо блізкай вёскі Апонэ, нарадзіўся ў 58 годзе да нараджэння Хрыста, памёр у 18 годзе пасля нараджэння Хрыста. Напісаў 140 альбо 142 кнігі рымскай гісторыі, ад прыбыцця Энэя ў Італію аж да 9 году да нараджэння Хрыста альбо 744 ад заснавання Рыму. З чатырнаццаці частак *Гісторыі* Лівія, да нашага часу дайшлі першая, трэцяя, чацвёртая і першая палова пятай. Усяго кніг 45. Рым пасля першай Пунічнай вайны пачаў прыкметна пашыраць свой уплыў ва ўсе бакі. З дапамогай зброі і палітыкі пашыраў свае межы. Калі б меў у часы Аўгуста свайго Герадота, маглі б мы мець усеагульную гісторыю, і такой павінна была стаць гісторыя Лівія. Не хавае ён крыніц, якімі карыстаўся, упамінае Фабія Пектара, Валерыя Анцыя, Ліцынія Макра; а з грэчаскіх – Палібія. Аднак не хацеў па прыкладу Герадота апавядаць ва ўступках пра іншыя народы і столькі пісаў, колькі яму патрэбна было для паказу рымскіх падзей. Апавядае прыемна, ясна, чыстым стылем. Маналогі яго могуць службыць прыкладам прамовы, дасканалы дапасаванай да асобаў і акалічнасцей. Не відаць у яго робленасці, змушанасці, экспрэсіўнасці. Стаяў ён не вышэй, не ніжэй над тым, пра што апавядае. Тыя, хто яго папракае тымі маналогамі, вельмі б шкадавалі, калі б іх не было. У гэтых маналогам праяўляецца яго прагматычнасць; не разважае, аднак, над падзеямі, як Тацыт. Найгалоўнейшая частка яго гісторыі – гадоў 52 ад пачатку другой Пунічнай вайны да заваявання Македоніі. Меў пад рукамі ўсяго Палібія. Быў, аднак, занадта прадурзаны што да велічы Рым: у бездапаможных яго пачатках бачыць яго як горад, які меўся стаць сталіцай свету. Папракаюць яго ў лёгкавернасці і забабоннасці, бо паказвае вельмі многа баек і цудаў. Няма, аднак, пэўнасці, што верыў таму, пра што пісаў. Неаднойчы лічыць іх паданнямі, пра якія павінен быў успомніць у гісторыі дзяржавы, дзе нічога не рабілася без парады з багамі, аўспіцыямі. Пры Аўгусце раннія рымляне, адукаваныя грэкамі, былі менш прымхлівымі, аднак прастакі не пераважыліся, і гэта не было павучальна. Нявер’е больш шкоднае ў грамадстве, чым забабоннасць. Палітыка не забывалася гэтым карыстацца. У Рыме рэлігія была

галоўнай спружынай палітыкі. Кнігі Сівілы, якія час ад часу рэкамендаваліся, былі шанаваныя народам, на тым трымалася гнуткасць дзяржаўнага кіравання. Было б таму вельмі неабачліва, калі б адукаваны гісторык, прадуючы такія творы, паслабляў спружыны палітыкі. Таму тое, пра што пісаў Лівій, не можа лічыцца мераю яго святла. Папрокі Азінія Паліёна ў тым, што яго працы патыхаюць падуанскім дыялектам, няслушныя, бо гэта спосабы маўлення і звароты мовы, якія не могуць быць намі вызначаны. Найбольшы закід рабілі Лівію, што паўсюль ганьбіць ворагаў Рыма, маючы іх чорнымі колерамі, апраўдвае заваёвы і гвалты сваіх землякоў. Французскі пасол у Асманскай Порце граф Фэрыёл імем свайго гаспадара Людовіка XIV паабяцаў 100 000 талераў узнагароды захавальніку бібліятэкі султана, калі б той дастаў яму цэлы манускрыпт Лівія, але ён альбо яго не меў, альбо талеры на сваю галаву мяняць не жахаў. Прыблізна ў сярэдзіне XVII стагоддзя апошні рукапіс Лівія выпадкова быў выратаваны ад выкарыстання яго як абгорткі для тавараў.

Яшчэ пры Аўгусте і пад наглядам яго Лівій мог хваліць Пампея, але ўжо Цыберый адабраў жыццё Крэмуцыю Корду за хваліў Бруту. Патэракла свайго ўсхваляльніка і адначасна магутнага Сціаса асудзіў на горла, бо Цыберый сабе толькі аднаму прабачаў, што ашукаўся ў выбары фаварытаў. Магчыма, таксама таму, што празмерную пахвалу лічыў сатырай.

У рымлян непараўнальны Тацыт, у грэкаў выдатны Плутарх завяршылі шэраг знакамітых гісторыкаў, што пісалі на лаціне і грэчаскай мове. Хранікёры, якія ішлі па слядах пасрэдных аўтараў, нягледзячы на свае высілкі пераймаць часам добрыя прыклады, не здолелі ні ў думках, ні ў стылі і сістэме дасягнуць старажытных майстроў. Арыян, Апіян, Паўзаній, Дзіа Касіус, Герадзіён Акліян у грэкаў, Святоній, Флор, Еўтропій, Амیان Марцэлін у рымлян, маюць некаторыя станоўчыя рысы. Суд над іх працамі не належыць да нашых планаў. Ніхто з іх не пісаў усеагульнай гісторыі. Надышлі найсмутнейшыя часы для

ўсіх навук і для гісторыі. Дабрабыт занепадаў, а з ім знікала ў народзе ахвота да навук. Усе справы рабіліся ў кабінетах, закрытых грубай заслонай. У такіх абставінах як можна было думаць аб практычнай гісторыі? Царград узмацняўся за кошт Рыма. У абедзвюх сталіцах збіраліся рукапісы, якім пажары не раз наносілі смяротны ўдар. Дарагавізна тых рукапісаў перавышала магчымасці прыватных асоб набываць іх у значнай колькасці. Сула, абрабаваўшы Афiны, Лукул – Малую Азію, сабралі кнігі і не рабілі вучоным цяжкасцей доступу да іх. Цэзар хацеў заснаваць публічную бібліятэку, яе захаванне даручыў вучонаму Варону. Аўгуст гэты намер ажыццявіў. Нельга было лепей выкарыстаць святыні, як даручыць ім такія дарагія скарбы, аздобленыя порцікамі. Празмерны фанатызм першых царкоўных хрысціян нішчыў у полымі паганскіх святынь каштоўную спадчыну мінулых стагоддзяў. Неаднойчы прастата, заахвоцаная богабойным запалам, шукала заслугаў у знішчэнні помнікаў паганскай мудрасці. Што нам гаварыць аб паразе, якая была нанесена навукам нашэсцем варвараў Поўначы і Усходу? Ад пачатку пятага стагоддзя праз наступных 150 гадоў Італія была пляцоўкай няроўнага паядынку, а Рым – прадметам грабежніцкай хцівасці варвараў, што пагарджалі навукамі. Берыт, Рым і Царград мелі толькі добрыя школы права. Тэадор II заахвочваў і ўзнагароджваў юрыстаў, Юстыніян шукаў і знайшоў славу ў выданні кодэксу. У зацішшы кляштараў навукі знайшлі сабе неблагі прытулак. З таго часу выключна толькі духоўнае саслоўе займалася навукамі, іншыя саслоўі заняты былі зброяй і прыбыткам, пісаць нават не ўмелі. Ад такога папроку неаднойчы не былі пазбаўлены і каралі. Густая мгла ахінула цэлы Захад, аддадзены на папас варварам. У Царградзе, хаця нічога новага не пісалі, стараліся, аднак, карыстацца скарбамі, атрыманымі ў спадчыну ад продкаў. У кляштарах хаваліся старажытныя манускрыпты, не раз пасля саскрабання вартых думак выкарыстоўваліся для запісу легенд. Хроніку Юлія Афрыкана, які жыў у трэцім стагоддзі, наследаваў славыты Эўзэбій, біскуп Цэзарыі. Працягваў яе далей святы

Геранім аж да шостага консульства Валенса і Валентыніана, дадаючы рэчы, прапушчаныя вучоным Эўзэбіем, як не вартыя, на яго погляд. Гэтая Хроніка Эўзэбія і яго прадаўжальнікаў служыла на працягу доўгага часу асновай усеагульнай гісторыі для наступных кампілятараў. Геній гісторыі на доўгі час пакінуў свет, змучаны рабункамі і вытанчанымі дыспутамі, у спакоі. Пасля смерці Карла Вялікага ў 814 г. знікла зорка святла, што ўзыходзіла на захадзе. Славы дом Комнінаў, заняўшы трон Канстанціна Вялікага, прыкладам і заахвочваннем стараўся ажывіць густ да навук. Ганна Комнін, Ян Кантакузен праславіліся сваімі гістарычнымі працамі. Дагэтуль яшчэ працы візантыйскіх аўтараў, якія ўжо часткова прагледжаныя і выкарыстаныя, утрымліваюць багаты скарб важных падзей, схаваных у іх. Шматлікія гістарычныя творы арабаў, перапоўненыя буйнай фантазіяй, могуць выкарыстоўвацца вельмі асцярожна з-за поўнай адсутнасці крытычных ацэнак і асабліва прадуманага стаўлення да магутнасці і славы свайго народа. Мяркуем пра гэта з некаторых перакладаў, бо аўтэнтычныя іх працы, як таксама і іншых азіяцкіх народаў, нам недаступныя. У пабожным зацішку лепшыя асобы, пазбягаючы сведкага тлуму, прыкладнае жыццё займаліся патрэбнай працай і рыхтавалі карысныя матэрыялы для наступных пакаленняў. У самых нават святых легендах і сёння можна знайсці карысныя звесткі па тагачаснай гісторыі. Лацінская мова на Захадзе ўжывалася выключна для публічнага справаводства, таксама ў сярэднявеччы для літаратурных твораў, выключаючы тут Ісландыю і Расію. Перапісчыкі тых лацінскіх хронік альбо нічога, альбо вельмі мала што разумелі з таго, што перапісвалі, не псавалі арыгіналаў сваімі інтэрпрэтацыямі, чаго не маглі пазбегнуць працы, пісаныя мовай краіны. Заўважалі мы ўжо вышэй, што пра ўсеагульную гісторыю можна будзе тады падумаць, калі ўсе часткі практычнай гісторыі будуць падрыхтаваныя. Такой прагматычнасці не маюць хронікі сярэдніх вякоў, бо пісаліся пераважна манахамі, якія былі мала дасведчаны ў развіцці грамадскіх спраў, што не дазваляла тлумачыць прычыны гэтых спраў і падзей, якія

здарыліся. Нягледзячы на вялікае разбурэнне навук, нанесенае пажарам Царграда ў 1204 годзе, крыжакамі пад час штурму горада, захаваліся тут і ў іншых месцах Візантыйскай імперыі класічныя рукапісы. Італія з Грэцыяй пачалі братацца і ўсё часцей кантактаваць. Крыжовыя паходы ўзбагацілі Італію, паўсталі заможныя гарады і аднавіўся вобраз даўняй Грэцыі. Незалежнасць гарадоў Ламбардыі і Тасканы, іх удалыя бітвы супраць пап, падтрыманыя германскімі імператарамі, напаўнялі іх часта гераічным духам. На глебе промыслу і гандлю вырасла гарадское саслоўе, без якога палітычная і маральная бездапаможнасць не магла скончыцца. Народныя масы кампенсавалі недахоп сіл палітыка, што нарадзіла мноства звестак і ўяўленняў, невядомых у іншых краінах. Погій Фларэнтыец 1380-1459 прапагандуе старажытную літаратуру. З'явіліся пераклады Плутарха, зробленыя Якабам Анджэлі і Гуарыні з Вероны. Знаёмства з класічнымі аўтарамі наблізіла жаданы век аднаўлення навук у Італіі. Грэцыя другі раз, пры садзеянні італьянцаў, выратавала Еўропу ад цемры варварства. Род Медзічы, а менавіта Ваўжынец (1472-1492) слухна заслугоўваюць удзячнасці ўсіх наступных стагоддзяў. Італьянцы разбегліся па розных краінах, пашыраючы прагу да ведаў. Банфіні ў Венгрыі, 1495 год, у Польшчы Калімах ці Філіп Буанакорсі, памёрлы ў 1495 годзе ў Вільні, Мікалай Макіявелі (1469-1527), сакратар Фларэнтыйскай рэспублікі, пры дзіўных зменах свайго лёсу выкарыстоўваўся для важных пасольстваў, але знайшоў яшчэ час для напісання некалькіх важных прац. Заўвагі да Лівія сведчаць аб яго глыбокіх ведах па старажытнай гісторыі. Што ж нам сказаць пра прыкладную працу Макіявелі *Гісторыя Фларэнцыі*? У ёй спалучыў цудоўную гладкасць Лівія з энергічнай сіціскасцю Тацыта. Гэтая мадэль італьянскай прозы, гістарычнай прагматычнасці дагэтуль яшчэ дарэмна чакае да сябе падобнага, хаця ў той час яе аўтар, неадпомшчаны за перанесены катаванні, забыты, у нэндзнай нядолі скончыў жыццё. Малодшы на 13 гадоў яго зямляк Францыск Гуікардзіні, таксама родам з старажытнай і шляхетнай

сям'і, палітык, высокі чыноўнік, напісаў гісторыю Італіі ў XX кнігах ад 1494 па 1522 год. Любоў да праўды, дакладнасць, прыгожае развіццё аповеда, хуткая праніклівасць, глыбокі ў даследаванні прадмета розум, добры, прасты і гладкі стыль надаюць гэтай працы высокую вартасць. Фра Паола Сарпі, венецыянец, генеральны пракуратар ордэну Сервітаў, праслаўлены многімі за гістарычныя працы і Трыдэнцкі кансіліум. Смеласць яго поглядаў не раз ставіла яго жыццё пад небяспеку. Не можам прынізіць яго таленту, засведчанага ў працы. Лічым, аднак, што прыстойней было б святару і каталіцкаму манаху Апостальскую сталіцу бараніць, а не даваць у рукі зброю яе ворагам. Бесстаронні гісторык шкадуе, што ў іншым гістарычным прадмеце Сарпі не даказаў сваёй здатнасці. Акрамя мноства іншых, *Гісторыя грамадзянскіх войнаў у Францыі* Давіля, *Вайна ў Фландрыі* Бенвогліе прынеслі аўтарам надзвычайную славу.

Такім чынам, Італія стала школай і прыкладам для іншых народаў у пісанні Гісторыі. XVI стагоддзе было найвышэйшым пунктам літаратурнай славы Італіі. Паволі пашыралася гэтае святло і ў іншых краінах. У гэтым шляхетным спаборніцтве палякі не далі сябе нікому абагнаць. І ім у XVI стагоддзі спрыяла Клію. Гэта яна натхніла Кромера, Мацея з Мехава, Яна Гербурта, Ажахоўскага, Бельскіх, Стрыйкоўскага, нібы ўзнагароджваючы той шчодрасцю ўбоства наступных стагоддзяў. Шматлікія падарожжы французав у Італію пазнаёмілі той край з заганами. З таго часу італьянцы амаль да нашых часоў жылі набыткам мінулых стагоддзяў. У Польшчы – анархія, у суседніх народаў асвечаных улада трону брала верх, а ў перыядычных палітычных канвульсіях, бескаралеўства народ хуткім крокам рухаўся да гібелі. Калі яшчэ італьянцы палітыкай, а палякі мужнасцю, хоць і дрэнна карыстанай, давалі нейкі час адпор пагрознай пагібелі, сутыкненні рэлігійных поглядаў пракладалі паволі дарогу прагрэсу гісторыі. З'явілася крытыка, ачышчалася ад бруду храналогія. Для падтрымкі

дыспутаў пачалі корпацца ў кніжках, якія дастаўлялі ўсё новыя і новыя друкарні.

Паволі чатыры манархіі пачалі выходзіць з моды ў гісторыі. Ёсць сведчанні, што ўжо ў XVI стагоддзі ў некаторых універсітэтах выкладалі гісторыю. Дыянісій Петавій, езуіт (памёр у 1652) у працы *Rationarium temporis*¹ першым выклаў усеагульную гісторыю. Басуэт, паважаны біскуп з Меакса (1627-1704), які надта ўслаўляўся землякамі, з асаблівай сцісласцю падае рух храналагічных здарэнняў, пазбаўленых пералічэння варункаў і падрабязнасцей. Жадаючы яго чытаць, трэба ўжо ведаць гісторыю. Тая частка працы, дзе апісваюцца ўрады, звычаі народаў, поўная глыбокіх назіранняў і вартых увагі думак; асабліва многа разважаў над гісторыяй габрэяў. Пісаў як хрысціянін і святар. Малюючы вобраз пачаткаў, росквіту і заняпаду дзяржаў, пастаянна паказваў на Абачнасць Божую, што кіруе стырном свету. Ніхто яшчэ да яго ў падобным стылі і духу не пісаў гісторыі. Калі ж празмерную сцісласць і недахоп падрабязнасцей кампенсавалі іншымі працамі, яго непасаваная маральнасць можа служыць лекамі супраць скептыкаў і матэрыялістаў у нашыя часы. Сен-Рэаль і Вертот з карысцю працавалі, растлумачваючы некаторыя часткі ўсеагульнай гісторыі.

Пераклад з польскай мовы ст. выкладчыка Г.Ч.Мазько і кандыдата гістарычных навук Э.А.Мазько. Літаратурная апрацоўка прафесара А.М.Пяткевіча.

¹ Пералік часоў (лац.).

**Урывак з падарожных запісак
прафесара Віленскага ўніверсітэта Ігната Анацэвіча пад
час праезду яго праз адну частку Гродзенскай губерні ў
ліпені і жніўні 1822 года¹**

На шляху з Вільны ў Ліду, мястэчка Жырмуны абазначае мяжу паміж рускай (беларускай. – С.Г.) і літоўскай мовамі. Аднак у ваколіцах ёсць адна вёска, дзе жыхары размаўляюць па-літоўску, хоць навокал пануе руская мова (беларуская. – С.Г.). На жаль, я не меў часу наведаць у Лідзе архіў, вельмі старажытны, што зусім верагодна, паколькі Ліда, Навагрудак і Слонім пабудаваныя значна раней, чым Вільня.

У Навагрудку дзейны гарадскі пісар² Г.Самуйла паказаў мне гарадскія дыпламы і прывілеі, якім не болей за 300 гадоў. Пажар, які быў у 1795 годзе, знішчыў велізарныя архівы ў Воршы і Навагрудку. Я аглядаў гару Міндоўга і поле, на якім гэты князь каранаваўся ў 1253 годзе.

З Навагрудка я паехаў у Шчорсы, старажытны маёнтак фаміліі Храптовічаў. Сённяшні ўладальнік гэтага маёнтку, граф Адам Храптовіч, вядомы любоўю да навукаў і цудоўнымі ўстановамі для карысці сваіх сялянаў. Ён першым у Літве завёў аброчных сялян і робіць магчымыя высылкі і ахвяраванні дзеля іх адукацыі і дабрабыту. Граф Храптовіч лічыцца выдатным ва ўсёй Літве гаспадаром: пазбягаючы ўсялякіх спрэчак з суседзямі, займаецца ён навукамі і гаспадаркай, прымаючы ў сваім прыгожым маёнтку гасцей з гасціннасцю старажытных часоў. Ён як сапраўдны аматар дазваляе кожнаму карыстацца сваёй вялізнай бібліятэкай і рэдкім зборам рукапісаў, не

¹ Пажадана, каб людзі адукаваныя, маючы выпадак наведаць выдатныя мясціны, наследавалі І.Анацэвічу і імкнуліся адкрываць старажытныя рукапісы і кнігі, якія сёння забытыя і невядомыя. Гэтыя адкрыцці садейнічалі поспехам гістарычных навук, яны вельмі цікавыя для аматараў гісторыі і старажытнасцей. Мы лічым для сябе абавязковым дзякаваць шановнаму І.Анацэвічу за паведамленне нам пра яго бібліяграфічнае падарожжа. Выдавец.

² Пісар азначае ў Польшчы: член суда і разам кіраўнік канцылярыі. Выдавец.

параўноўваючыся з іншымі фальшывымі знаўцамі, якія, падобна ахоўнікам Гесперыдскіх садоў, скрываюць ад аматараў рэдкія рэчы, лічачы за гонар перадаваць іх гніенню ў сваіх недатыкальных шафах. У бібліятэцы графа Храптовіча я знайшоў наступныя рукапісы, важныя для расійскай гісторыі.

1. Праўдзівыя апісанні прыгодаў Дзмітрыя Івановіча, цяперашняга цара Маскоўскага, з дабаўленнем штодзённых запісак аб Маскоўскіх здарэннях да 29 верасня 1606 года. Тв. Станіслава Намаеўскага, падстоля Кароннага. Рукапіс, які граф Храптовіч падарыў бібліятэцы Віленскага універсітэта, не такі шырокі і грунтоўны, як гэты, што застаўся ў яго бібліятэцы.

2. *Annales Poloniae conscripti a Casparo Lazanski, Canonico Chelmensi, Praeposito Lublinensi, Parocho Lewartow*¹.

У гэтых летапісах знаходзіцца вельмі многа датычнага да Расіі, у часы вайны Карла XII з Пятром Вялікім у Польшчы і Літве.

3. Дзесяты том збору рукапісаў уключае: афіцыйную перапіску гетмана Хмяльніцкага з гетманамі Польскага Каралеўства. Данясенні аб бітвах з рускімі войскамі пад Канатопам, Ляховічамі і Кушлікамі. Звесткі аб узяцці Вільні. Пісьмы гетмана Выгоўскага. Рапарты аб бітвах з Хмяльніцкім. Пункты прашэння, пададзенага Хмяльніцкім польскаму каралю ад імя казакоў. Казацкія песні супраць палякаў. Розныя палітычныя адносіны з казакамі. Апісанне здачы Кіева. Грымултоўская мірная дамова, падпісаная ў Маскве. Звыш таго, у гэтай бібліятэцы знаходзіцца сапраўдны маніфест гетмана Хмяльніцкага з яго подпісам і пячаткай.

4. *Noratii iter in Moschoviam*².

5. Пасольства Валовіча да імператара Пятра Вялікага.

¹Аналы Польскія, складзеныя Каспарам Лазанскім, канонікам Хэлмскім... (лац.).

²Шлях Гарацыя ў Масковію (лац.).

6. Рээстр метрык Літоўскіх у часы праўлення каралёў Аляксандра і Жыгімонта I, да 1523 года.

Мне было немагчыма на працягу двух тыдняў падрабозна агледзець усе цікавыя рэчы, якія знаходзяцца ў некалькіх дзесяткаў тамоў у ліст. Пры гэтым, робячы розныя выпіскі, я ледзь паспеў глянуць на іншыя каштоўнасці. Паміж кнігамі я заўважыў адну, надрукаваную ў Кракаве ў 1609 годзе, пад загалоўкам: *Przyczyny Wojny Moskiewskiey przez Palczewskiego*, г.зн.: Аб прычынах вайны маскоўскай, твор Пальчэўскага.

Праз Навагрудак я адправіўся ў Здэнцель¹, у маёнтак, які належыць графу Солтану, і пазнаёміўся там з рознымі граматамі і прывілеямі гэтай фаміліі. Найцікавейшыя з іх: прывілей, дадзены каралём Казімірам Аляксандру Солтану, грэцкага (праваслаўнага. – С.Г.) веравызнання, які адпраўляўся ў шлях для наведвання святых мясцін. Граматы, напісаныя на пергаменце, дадзеныя таму ж Солтану Папаю, імператарам Фрыдрыхам, герцагам бургундскім Карлам і Альфонсам, каралём партугальскім. Прывілея 1508 года, падпісаная каралём Жыгімонтам I, і другая – караля Аляксандра, непадпісаная, бо нідзе не відаць, каб гэты кароль падпісваў паперы.

Са Здэнцэля я паехаў у Слонім, старажытны горад, вядомы з XIII веку, дзе пасялілася мноства Прускіх фамілій, пазбягаючых іга крыжацкіх рыцараў і дзе Літва часта праводзіла свае Соймы. Гэты горад быў удзелам Марвіда, старэйшага сына Гедыміна. У манастырах Дамініканскім і ў Канонікаў няма ніякіх літаратурных запасаў. У Бернардынскім манастыры ёсць збор кніг, частку якіх спалілі французы ў 1812 годзе, як гэта зрабіў Омар. Добрыя айцы Бернардыны, з-за недахопу дроў, аддалі ў ахвяру агню старыя фаліянты, а апошняя частка кніг пакорна ляжыць на гарышчы разам з рэшткамі французскай кірасірскай амуніцыі і палкавымі паперамі. Паколькі гэтыя кнігі не ўпарадкаваны і няма каталогу, то я, прабіраючыся па кучах тварэнняў розуму чалавечага, не мог многім карыстацца.

¹ Сёння Дзятлава (Заўвага перакладчыка)

Аднак заўважыў я наступныя цікавыя кнігі: Пропаведзі езуіта Шырвіда на літоўскай мове з польскім перакладам, выдадзеныя ў Вільні ў 1629 годзе.

Біблія 1599 года, прысвечаная Прымасу Карнкоўскаму.

Juris Polonici et Saxonici¹. Кніга, прысвечаная каралеве Боне, друкаваная ў Кракаве ў 1542 годзе ў друкарні Шарфербергера. У канцы знаходзіцца лацінска-польскі слоўнік.

Postylla Chrzescianska, г.зн. Збор хрысціянскіх каментароў на розныя тэксты са Святога Пісання, – друкавана ў Торне ў 1620 годзе, у вялікі ліст. Прысвечаны польскай каралеве Боне. Кніга гэтая, надрукаваная пратэстантамі, была забаронена каталіцкім духавенствам.

Biblia Polonica, anno 1664², in folio, па тых самых прычынах забаронена была духавенствам.

Літоўскі Статут 1744 года; 5-е выданне.

Каля дзвюх тысяч кніг можна было бы знайсці ў гэтым манастыры, і напэўна, мноства цікавых скрываецца ад вока аматара...

У Лаўрышаве, старажытным Базыльянскім манастыры, знаходзіцца бібліятэка, якая некалі належала Папскаму інстытуту, уніяцкага веравызнання. Там ёсць шмат Польскіх кніг XVI і XVII вякоў. Куратар² узяў з іх некалькі дзесяткаў, а я пад распіску ўзяў толькі чацвёртае выданне Літоўскага Статута 1693 года. Бібліятэка размешчана ў вельмі непрыстойным месцы. У Лаўрышаве ёсць семінарыя для уніяцкіх Клірыкаў, на ўтрыманне якой прызначаны значныя маёнткі.

Са Слоніма накіраваўся я да Дзярэчына, месцапрабыванне князя Францыска Сапегі, тайнага саветніка і былога генерала польскай кавалерыі. Дзярэчын раней належаў князям Палубінскім, якія вядуць свой род ад Гедыміна, а Сапегам дастаўся паводле шлюбных сувязяў. Бібліятэка Сапегі ў знаходзіцца ў Ражане, трапіць у яе я не

¹ Права Польшчы і Саксоніі (лац.).

² Біблія Польская, 1664 (лац.).

² Князь А.А.Чартарыйскі.

змож. Архіў іх у Дзярэчыне і захоўваецца ў Дамініканаў. У гэтым архіве я знайшоў 25 тамоў in folio рукапісаў, якія датычаць польскай і рускай гісторыі XVI і XVII вякоў. Ёсць там пісьмы манархаў, князёў і чыноўнікаў як польскіх, так і замежных, пісаныя да Сапегаў, бо Сапегі ўжо ў XVII стагоддзі кіравалі ў Літве войскамі і займалі высокія пасады, былі канцлерамі, гетманамі, ваяводамі і падскарбіямі.

Палітычныя паперы і прыватныя пісьмы ўкладзены ў храналагічным парадку. У іх вельмі многа папер, якія адносяцца да Ліфляндзі і Курляндзі. Паведамленне аб трактатах заключаных з Расіяй. Аб аб'яднанні лацінскіх абрадаў з уніяцкімі. Пісьмы Ілжэдзімтрыя, мужа Марыны Мнішак, розныя маніфесты, якія адносяцца да трактатаў і да вайны з Расіяй. Аб вайне Івана Васільевіча ў Ліфляндзі ў XVI веку. Арыгінальнае пісьмо цара Аляксея, у якім ён не раіць Уладыславу VI ваяваць з Расіяй, а прапануе агульнымі сіламі падняць зброю на Крымскага хана. Краі пісьма аздоблены золатам, імёны Уладыслава і цара напісаны залатымі літарамі. Яно напісана па-руску на лісце вялікай рукі (Александрыйскай паперы) і трохі папсавана.

З Дзярэчына я паехаў у Рось, маёнтак графіні Патоцкай, народжанай Пац. Царква там пабудавана ў 1613 годзе Хадкевічамі. Я знайшоў у Росі бібліятэку, напоўненую друкаванымі кнігамі на розных мовах, прысвечаных польскаму заканадаўству і гісторыі. Мноства ўрыўкаў на польскай мове з XVIII веку ў рукапісах, IV том Кахоўскага Клімакцэраў, і цараванне караля Міхаіла. Архіў Патоцкіх знаходзіцца ў Тыкоціне, у Царстве Польскім, куды ехаць я не меў магчымасці з прычыны адсутнасці сродкаў і часу.

У Ваўкавыску я выпісаў з актаў настаўленне Дэпутатам у 1582 годзе аб унясенні паправак у Статут. У каноніка і дэкана ксяндза Стургуленскага бачыў збор партрэтаў польскіх калнеў ад Леха да Станіслава Аўгуста. Яны прастрэлены кулямі пад час бітвы генерала графа Сакена з Рын'ерам у 1812 годзе. Царква прабіта гарматнымі ядрамі. У вярсце ад царквы ёсць узгорак, верагодна,

насыпаны старажытнымі славянамі для замка або ахвярапрынашэнняў.

У Мсцібаве, цяпер бедным гарадку, дзе ў даўніну літоўцы збіраліся на Соймы, нічога адметнага не бачыў і не чуў. У Гнезна ёсць фланелевая фабрыка і вельмі старажытны касцёл, жыхары ўпэўніваюць, што ён быў раней язычніцкім храмам, але я чуў, што гэта была Арыянская царква. Архітэктар мог бы вырашыць, да якой эпохі належыць гэты будынак.

У Палонцы і ў Леўшоўшчыне я знайшоў па цэрквах рукапісныя царкоўныя кнігі з пачатку XVII веку і арыгінальныя дакументы розных ахвяраванняў на карысць цэркваў, якія захоўваюцца ў рызніцах.

У Свіслачы ўсе былі заняты надыходзячым кірмашом: мястэчка новае, у ім знаходзіцца Гродзенская гімназія.

У Вялікай Бераставіцы я не знайшоў тых хронік, якімі карыстаўся Стрыйкоўскі, калі князі Заслаўскія валодалі гэтым маёнткам.

У Дзярэчынцы, належачай зараз Пуслоўскаму, а раней Ромерам, агледзеў я высокую магілу рускага генерала Дзмітрыя Кілаева, забітага там у 1703 годзе ў бітве супраць Карла XII. Святар гаварыў мне, што ён чуў расказ аб гэтай бітве ад відавочніка, шляхціца Іосіфа Малеўскага, які быў тады яшчэ дзіцём. Гэты Малеўскі служыў у Ромераў і некалькі дзесяткаў гадоў жыў у іх з ласкі, памёр у 1814 годзе, маючы 118 гадоў ад нараджэння. Да самай смерці быў ён свежы і здаровы. Адчуваючы набліжэнне канчыны, паспавядаўся і прычасціўся, затым з апетытам паабедаў, выпіў порцыю гарэлкі, сказаў, што за хвіліну ўмрэ, загадаў паслаць сабе кавёр, лёг на ім і ў той жа час памёр. Ён меў надзвычайную сілу ў руках. Сям'я генерала Кілаева штогод да 1812 года прысылала па два чырвонцы ў мясцовую царкву на памінальныя малітвы. У архіве Гродна акты не старажытней часоў Сігізмунда I. На зваротным шляху ад Гродна да Вільны хуткая пачтовая язда не дазволіла ні шукаць, ні бачыць ніякіх векапомнасцяў.

Перкалад з рускай мовы прафесара С.А.Габрусевіча.

Уступ да працы Яна Альбертрандзі “Праўленне Генрыха Валуа і Стэфана Баторыя, каралёў польскіх”

Пасля смерці апошняга Ягелона на сармацкі трон сеў абраны шляхецкімі галасамі апошні Валезы. Падмануты ў сваіх спадзяваннях, ён таксама не адказаў народу даверам. Для Польшчы было шчасцем, што Генрык яе хутка пакінуў дзеля новага разліцця крыві ўласных падданных; пакуль шалёны фанатык не пазбавіў яго жыцця, праведзенага ў раскошы і турботах. Нягледзячы на старанні дынастыі Габсбургаў, якія распаўсюджвалі сваю палітыку на ўсход і захад Еўропы, на двух тронах Генрыка селі найвялікшыя каралі свайго часу¹, здольныя надаць Еўропе іншы палітычны кшталт і зрабіць шчаслівымі свае народы, пакуль аднаму забойчае жалеза бязбожнага шаленца, а другому падазроная недарэчнасць лекараў не перапыніла лінію жыцця.

Панаванне Генрыка і Стэфана, каралёў польскіх, накрэсленае працавітай рукой Альбертрандзі, чытач атрымлівае без змен стылю і зместу, я паправіў толькі дробныя памылкі. Гэта частка рукапісаў, якія атрымаў Віленскі ўніверсітэт у 1810 г. што дарам, а што купіў ад мужа сыновіцы Альбертрандзі, палкоўніка Ласкарыса, які ў 1813 г. загінуў пад Лейпцыгам. Князі Салегі і кароль Саксоніі валодаюць значнай часткай прац Альбертрандзі. У Вільні знаходзіцца 14 тамоў, напісаных пераважна ўласнай рукой Альбертрандзі, а менавіта:

1-6) Дзвесці аркушаў *Гісторыі Польшчы* ад 962 да 1595 г. у шасці тамах, не дастае гісторыі ад 1422 – 1444, а таксама ад 1506 да 1574.

7) *Iter Italicum et Sueticum* (паход італійцаў і шведаў) 55 аркушаў, утрымлівае ўказальнік матэрыялаў па гісторыі Польшчы, якія знаходзяцца ў шматлікіх рымскіх і шведскіх бібліятэках... Чытача здзіўляе аграмадная руплівая праца

¹ У Францыі – Карл IX, у Рэчы Паспалітай – Стэфан Баторый. Апошняга лячылі дактары С.Сымоні і М.Бучэла, якія не маглі пагадзіцца ў дыягназах хваробы караля.

Альбертрандзі, які працаваў пад дэвізам: *Tanta fuit Romam mihi causa petendi* (Такое вялікае значэнне Рыма ёсць прычынай маёй руплівай працы – пераклад А.С.).

8) Лісты Гозія і Кромэра, вармінскіх біскупаў, напісаныя ў Швецыі, 53 аркушы

9) Збор арыгінальных пісем розных двароў да караля Станіслава Аўгуста і заключаных з імі трактатаў. Справа кардынала дэ Раган аб славутым дыямэнце. Праект прымірэння Расіі з Польшчай 1792 г. Спіс спраў, перапісаных у Рыме ксяндзом Ціхасевічам і ксяндзом Тальпэ ад белых піраў у 23 тамах, якія павінны быць у Дрэздэне. Паведамленне аб польскіх партрэтах, якія знаходзяцца ў графа дэ Браге ў Скогкlostэр ў Уплаўды 6 міль ад Стакгольму, 2 мілі ад Упсалы. Аб кальвінскіх рукапісах у Лешне, асвятляючых гісторыю пратэстантаў у Польшчы.

10) Арыгінальныя лісты Пертэса¹ і Нарушэвіча² да караля. Элеаноры Чартарыйскай да Казіміра Панятоўскага 1789 г. Серакоўскага да Альбертрандзі з Стакгольму 1790 г. Форстэра да Нарушэвіча з Капенгагена 1791 г. Караля Станіслава да Нарушэвіча 1793 г. з Гродна.

11) Рапарт аб сучасным стане кабінета медалёў і іншых старажытнасцяў Я(го) К(аралеўскай) М(осці). Рапарт аб каралеўскай бібліятэцы, якая налічвае 16 500 тамоў. “Што каталог не скончаны, прычына гэтага яўная: за два гады і 5 месяцаў не можа быць выканана тое, што не зроблена за 26 год. Стварэнне дакладнага і сістэматычнага каталога пры найвялікшай руплівасці патрабуе некалькі гадоў. Наведвальнік бачыць вынікі працы; але рэдка хто можа здагадацца, як шмат працы спатрэбілася. Бо менавіта тут спраўджваецца выраз: руштаванні больш каштоўныя, чым сама будоўля. Два гады і пяць месяцаў працуючы так, што ніводнага дня, нават у найвялікшыя святы не адпачываючы ад працы, я скончыў найвялікшую і

¹ Караль дэ Пертэс (1740-1815) – польскі картограф, стваральнік карты *Polonia secundum legitimas projectionis stereographicae regulas...*

² Нарушэвіч Адам Тадэвуш Станіслаў (1733-1796) – гісторык, паэт, асветнік.

найцяжэйшую палову каталога, па 13 гадзін штодня працуючы, ніколі не менш 8 альбо 10". Гэты рапарт падпісаў Альбертрандзі, на той час канонік гнезненскі і варшаўскі, упраўляючы кнігарні і дзорца кабінету старажытнасцяў ЯKM у Варшаве 9 красавіка 1793 г. Пасля чаго ідзе апісанне медалёў, належачых да польскай гісторыі 1548-1764 гг. На 153 старонках in folio па-французску. Глумачэнні гэтых медалёў утрымліваюць важныя і цікавыя матэрыялы як па польскай гісторыі апошніх трох стагоддзяў, так і біяграфічную інфармацыю аб славутых паляках.

Рэшта тамоў складаецца з даследаванняў на розных мовах, напісаных чужою рукой, альбо ўтрымлівае творы, ужо друкаваныя.

Дакладнейшай інфармацыі аб іншых рукапісах, якія могуць знаходзіцца ў Бібліятэцы Таварыства Сяброў Навук у Дрэздэне, у Пулавах, я даць не магу, з цягам часу працы гэтага неардынарнага мужа будуць падлічаны. Аб яго жыцці паведамляе XIII том штогадовага альманаха, мы гэтага не паўтараем. Што тычыцца твора, які мы выдаем, чытачу ўсё будзе цікава, з года на год даволі шырока выкладзены, ён утрымлівае працяг вельмі важных для народа падзей. Такой працяглай і забяспечанай дадаткамі гісторыі мы яшчэ не мелі. Як глыбока ў іх трэба ўглядацца, каб распазнаць гісторыю краіны, даводзіць бескаралеўе паміж Генрыхам і Стэфанам¹, пад час якога Альбертрандзі выясненне і папраўляе шмат няпэўных здарэнняў. Чытач знойдзе і інфлянцкія справы, і справы Збароўскіх². Падпісанне Запольскага трактату³ вымагае больш дакладнага апісання. Здаецца, Альбертрандзі альбо не меў, альбо недастаткова выкарыстаў твор Пасевіна⁴. Нарэшце,

¹ Бескаралеўе цягнулася з 19.06.1574 да 15.12.1575 г.

² Збароўскія – магнаты, якія дапамаглі Стэфану Баторыю ўзысці на трон.

³ Ям-Запольскі мірны дагавор 1582 г. аб 10-гадовым перамір'і паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй.

⁴ Антоніо Пасевіна (1533–1611) – італьянскі дыпламат, тэолаг, педагог. Аўтар кнігі "Масковія" (Вільня, 1586).

чытачы змогуць ацаніць твор, які выданнем яго друкам
выцягвае айчынную гісторыю з забыцця.

Вільня 12-24 лістапада 1822 г. Жэгота Анацэвіч.

Заўвага

Вітаўт – адзін з найслаўнейшых і наймагутнейшых манархаў сярэднявечча – пераўзыходзіў сваіх сучаснікаў мужнасцю, розумам і палітыкай, умеў хітрыць, узнагароджваць і караць. У іншай краіне яму ставілі б помнікі, а яго векапомныя справы, апісанія ў шматлікіх тамах, увакавечылі б памяць першага героя XIV і XV стагоддзяў. Немалую паслугу сваім землякам аказаў пан Глябовіч, прадставіўшы кароткі нарыс спраў Вітаўта, аднак яшчэ шмат рэчаў засталася высветліць. Архівы каралеўскія і сямейныя князёў Чартарыйскіх, Куракіных, Галіцыных, Сангушкаў, Варанецкіх, Сапегаў утрымліваюць неперагледжаныя нават матэрыялы па гісторыі і генеалогіі літоўскіх князёў, якія паходзілі ад родных братоў і стрыяў Ягайлы. Бясцэнны збор рукапісаў і твораў, сабраны за цэлае жыццё бессмяротным Чацкім¹, аб’яднаўся з каштоўнымі, сабранымі на працягу стагоддзяў помнікамі нацыянальнай славы ў Пулавах. Акрамя найгалоўнейшых крыніц, якія знаходзяцца ў Каралеўцы і Пулавах, яны ўтрымліваюць яшчэ метрыкі літоўскія, рускія летапісы, прускія хронікі ў рукапісах, уккрытыя па кнігазборах, важныя матэрыялы па літоўскай гісторыі, не кажучы пра друкаваныя працы Дуйсбурга², Стрыйкоўскага, Каяловіча, Карамзіна³ і іншых. Марная справа шукаць літоўскую гісторыю да XIII стагоддзя і пасля 1569 г., паколькі ў першай эпосе Літва

¹ Чацкі Тадэвуш (1765–1813) – польскі гісторык, гаспадарчы і культурны дзеяч, сябра А.Нарушэвіча.

² Дуйсбург Пётр – нямецкі храніст, які напісаў “Хроніку Прускай зямлі” (каля 1326 г.), у якой утрымліваецца шмат інфармацыі аб узаемаадносінах ВКЛ і крыжакоў.

³ Карамзін М.М. (1766–1826) – расійскі гісторык, пісьменнік, публіцыст.

была раздроблена паміж князямі Смаленскімі, Полацкімі, Чарнігаўскімі, Галіцкімі, у другой – была злучана з Польшчай у адзінае палітычнае цела, таму асобнай гісторыі мець не магла. Працавіты Стрыйкоўскі быў больш заняты славай літоўскага народа, чым грунтоўнай крытыкай. Яго генеалагічныя і храналагічныя памылкі, пакуль яшчэ не выпраўленыя, павінны прыцягнуць асаблівую ўвагу будучых выдаўцоў яго хронік: бо распаўсюджванне памылак не памножыць нацыянальнай славы.

Каяловіч спрабаваў з дапамогай матэрыялаў, сабраных Стрыйкоўскім, напісаць літоўскую гісторыю¹, удала спрабаваў абысці спрэчныя паўтарэнні, аднак хаця б памылак Стрыйкоўскага не памножыў, абысці ж іх не змог. Дагэтуль Каяловіч лічыцца, як у краіне, так і за мяжой найлепшым аўтарам літоўскай гісторыі. Генеалогія літоўскіх князёў да часоў панавання Альгерда вельмі забытаная і патрабуе значнага выпраўлення. Мы маем дакладную генеалогію герояў, што ваявалі пад мурамі Троі, а самі на шмат менш ведаем аб продках і нашчадках Міндоўга, літоўскага караля, які жыў у сярэдзіне XIII ст. Прускія і рускія храністы так калечылі імёны літоўскіх князёў, як сёння замежныя журналісты калечаць польскія і расійскія прозвішчы, што чытаючы не можна адгадаць уласнага імені.

Літоўскія князі, з аднаго боку, пераследваліся хцівымі крыжакамі, з другога – рускімі князямі, якія жадалі выкарыстаць удзельныя войны; маніпулявалі рэлігійнымі абрадамі ў адпаведнасці да палітыкі і сваіх патрэбаў. Заўзятыя спрэчкі грэчаскай царквы з лацінскім касцёлам былі повадам для паўтарэння хрышчэння, калі пераходзілі з аднаго абраду на другі; з-за гэтага наступіла вялікае замяшанне ў генеалогіі. Рускія, польскія і літоўскія храністы, пішучы аб адной і той жа асобе, надаюць ёй розныя імёны, так што многія з літоўскіх князёў мелі па тры імя, г.зн. літоўскае, рускае, лацінскае. Напрыклад, Ягайла, Якуб (Якаў. – А.С.), Уладзіслаў. Ужо няма сумнення, што

¹ Першы том *Гісторыі Літвы* А.Віюк-Каяловіча фактычна ўяўляе сабой пераклад *Хронікі* Стрыйкоўскага на лацінскую мову.

Альгерд, бацька Ягайлы, быў грэчаскага абраду, таксама Ягайла і Вітаўт перад тым, як перайсці на лацінскі абрад, былі праваслаўнымі; самыя імёны сыноў Вітаўта, Івана і Юрыя, атрутых у 1385 г. у Каралеўцы, упаўнаважваюць мяне да гэтага пераканання: мажліва, што Гедымін, бацька Альгерда, належаў да грэчаскай царквы, аб Нарымунце ж і Любарце, ягоных сынах, няма ніякага сумнення. Гедымін і амаль усе яго сыны ажаніліся з рускімі князёўнамі, аб якіх не можна сказаць, што яны захацелі б дзяліць ложа з паганцамі. Улюбёныя і паважаныя тагачаснымі аўтарамі лічбы 7 і 12 уплывалі на абазначэнне лічбы нашчадкаў. Рускія летапісцы XVI ст. выводзяць Гедыміна ад Ізяслава Уладзіміравіча, сына Рагнеды, альбо Гарыславы Рагвалодаўны, полацкай князёўны, мы ж маем слушныя повады сумнявацца ў гэтым, таксама як і ў іх рымскім паходжанні.

Не ведаю, у якога аўтара Карамзін вычытаў паміж сынамі Альгерда ад першай жонкі Кірысайлу, ад другой – Яна Астрожскага, Васіля Чартарыйскага і Алелька Кіеўскага. Васіль Чартарыйскі, князь пінскі, продак князёў Чартарыйскіх, быў сынам Карыгайлы¹, унукам Альгерда, Аленка, ці Алелька, гэта Аляксандр, ад 1442 г. князь кіеўскі, адзін з правадыроў Вітаўта, быў сынам Уладзіміра, кіеўскага князя, унукам Альгерда, продкам князёў Слуцкіх Алелькавічаў, згаслых у 1593 г. Длугаш памылкова ставіць братаў Альгерда Любарта і Нарымунта паміж Альгердавічамі, Карыбута ж, Патрыка і Сурвіла паміж сынамі Гедыміна. Карыбут быў сынам Альгерда, Вайшвіла – Кейстута, Патрык – Нарымунта.

Дагэтуль яшчэ рука суайчынніка не кранула скарбаў літоўскай гісторыі, захаваных у архівах Каралеўца, Пулаў і Пецярбурга. Неадшкадаваныя цені Рынгалда², Міндоўга, Альгерда, Кейстута і Вітаўта дарэмна дагэтуль чакаюць абвяшчэння сваіх векапомных спраў. Годная, але цяжкая да

¹ І.Анацэвіч услед за К.Нясецкім называе Васіля Чартарыйскага сынам Карыгайлы, іншыя гісторыкі называюць яго Канстанцінам Альгердавічам.

² Рынгольт – легендарны літоўскі князь, нібыта бацька Міндоўга.

пераймання веліч Румянцава¹ можа калі-небудзь даць і Літве падобнага мецэната. У племені Карыгайлы, у гэтых сапраўдных польскіх мецэнатах спачываюць нашыя надзеі і спадзяванні. Прафесар усеагульнай гісторыі Каралевецкага універсітэта Войгт, вядомы ў вучоным свеце сваімі гістарычнымі творамі, сабраў у тайным крыжацкім архіве² значную лічбу лістоў Вітаўта. Найбагацейшая славянская бібліятэка канцлера Румянцава ўтрымлівае важныя матэрыялы па літоўскай гісторыі. Вучоны архіепіскап пскоўскі Яўген³, працуючы над гісторыяй горада Пскова, пралівае святло на гісторыю Літвы. Памерлага 10 год таму вучонага Геннінга⁴ курляндская, інфлянцкая і эстонская шляхта ўпрасіла сабраць у каралевіцкіх архівах матэрыялы па гісторыі гэтых краін. Ён браў за сваю працу 3 000 галандскіх талераў штогадовай пенсіі, 1 200 талераў на канцылярыю, акрамя таго, на стол і кватэру. Пасля ягонай смерці гэтай працай займаецца тайны архіварынос Фабер. Гэтай шляхецкай шчодрасцю сабраныя матэрыялы ўтрымліваюць важныя рэчы па літоўскай гісторыі; тое ж можна сказаць аб манускрыптах па гісторыі Інфлянтаў, якія знаходзяцца ў бібліятэцы Дэрптскага⁵ універсітэта.

Ян Крыштаф Шварц, бурмістр горада Рыгі, памерлы нейкі час таму, сабраў у гарадскім архіве пад час сваёй

¹ Румянцаў М.П. (1754–1826) – расійскі дзяржаўны дзеяч, мецэнат, з 1809 г. канцлер. Стварыў Румянцаўскі гурток, у які ўваходзілі гісторыкі і археографы, што збіралі старажытныя кнігі і дакументы ў Беларусі. Валодаў Гомелем, дзе ў сваім палацы сабраў шмат кніг, рукапісаў, твораў мастацтва і г.д. У 1831 г. у Пецярбургу на аснове яго збораў адкрыты Румянцаўскі музей (у 1831 г. перавезены ў Маскву). У 1862 у складзе музея заснавана бібліятэка (з 1925 г. дзяржаўная бібліятэка СССР імя Леніна, з 1992 г. – Расійская дзяржаўная бібліятэка).

² Кёнігсбергскі Тайны Архіў – найбагацейшая калекцыя дакументаў па гісторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

³ Пскоўскі мітрапаліт Яўген (Е.Болховитинов) напісаў кнігу “История княжества Псковского, с присовокуплением плана города Пскова”. Киев, 1831. Ч. I–IV.

⁴ Э.Генінг – доктар філасофіі, удзельнічаў у археаграфічнай экспедыцыі ў Кёнігсбергскі тайны архіў, арганізаванай у 1808 г. на сродкі прыбалтыйскага дваранства.

⁵ Дэрпт – сучасны горад Тарту (Эстонія).

доўгагадовай дзейнасці 19 тамоў in folio (сучасны фармат А4. – А.С.), адзін том in 4-to, матэрыялаў па гісторыі Курлянды, Інфлянтаў і Эстоніі. Гэтыя рукапісы знаходзяцца ў рыжскай бібліятэцы.

Ян Крыштаф Броце, надворны радца, калісьці старшы настаўнік у Рыжскай гімназіі, сёння пенсіянер, сабраў за 50 год больш за 100 тамоў in folio рукапісаў па гісторыі Інфлянтаў. Рыжскі магістрат закупіў гэты збор для сваёй бібліятэкі за некалькі тысячаў талераў. Я знайшоў між іншымі важнымі рукапісамі прывілеі і ўрадавыя дакументы Міндоўга, Гедыміна, Вітаўта да рыжскіх купцоў. Гасціннасць вядомых у вучоным свеце мужоў Эверса, рэктара Дэртскага універсітэта і прафесара ўсеагульнай гісторыі, і Моргенштэрна, тамтэйшага ж прафесара літаратуры, спрасціла мне знаёмства з літаратурнымі скарбамі ў Дэртце, таксама, як і Кейслера, дырэктара гімназіі, і Тылемана, бібліятэкара ў Рызе. Гэтыя хвалебныя намаганні суседніх правінцый, можа, у сваім часе абудзяць спакойных літвінаў і заахвацяць іх да пераймання.

Анацэвіч

Вільня 1 чэрвеня 1821 г.

Пераклад з польскай мовы і каментарыі дацэнта А.А.Семянчук.

**Прадмова да працы Яна Альбертрандзі
“Праўленне Казіміра Ягелончыка,
караля польскага і вялікага князя літоўскага”**

Пасля выдання гісторыі панавання караля Стэфана¹ я прыступіў да абвяшчэння іншых прац вечнай памяці Альбертрандзі. Гэта трэцяя частка Ягелонскіх часоў² ахоплівае 62 гады. Маім жаданнем было далучыць далейшую літоўскую гісторыю да раней выдадзенай, але калі я заўважыў, што, з аднаго боку, сабраным за шмат гадоў матэрыялам бракавала дакладнасці, з другога – заканчэнне задуманага праекту вымагае значнага часу і накладу, які пераўзыходзіць сённяшнія магчымасці выдаўца, то я вырашыў за правільнае ўласную працу пакінуць на далейшы час, а выданне працы Альбертрандзі даўжэй не адцягваць.

Застаецца выдаць панаванне Уладзіслава Ягайлы, якога Альбертрандзі не скончыў, давёўшы толькі да 1422 г. Я маю намер далучыць астатнія 12 год і шырэй выкладзі даўнейшую гісторыю Літвы. Аднак не магу не сказаць таго, што найцяжэй у Літве пісаць аб Літве. Бібліятэка Віленскага універсітэта вельмі бедная ў гэтым прадмеце. Іншыя карпарацыі, як цывільныя, так і духоўныя альбо не маюць ніякіх кнігазбораў, альбо вельмі бедныя на матэрыялы такога роду. Заможнейшыя грамадзяне не маюць ахвоты да збірання кніг па айчыннай гісторыі. Даўнейшыя метрыкі Літоўскія – найважнейшая крыніца гісторыі краіны – загінулі пад Варнай³, пазнейшымі ніхто дагэтуль не карыстаўся. Шматлікія пажары ў Вільні: 1530, 2 сакавіка 1610, 9 жніўня 1655, нарэшце 11 чэрвеня 1748 г. – знішчылі шмат помнікаў айчыннай гісторыі, такі ж лёс напаткаў

¹ Стэфан Баторый (1533–1586) – кароль польскі, вялікі князь літоўскі (1576–1586).

² Ягелонскія часы – перыяд панавання дынастыі Ягелонаў, нашчадкаў Уладзіслава Ягайлы – караля польскага (1386–1434). Апошнім з дынастыі Ягелонаў быў Жыгімонт Аўгуст – вялікі князь літоўскі (1544–1572) г., кароль польскі (1548–1572).

³ Варна – горад на беразе Чорнага мора, сёння ў Балгарыі, дзе ў 1444 г. адбылася бітва з туркамі.

архівы, раскіданыя па ваяводствах. У часы няшчаснага Яна Казіміра¹ Літва панесла несамавітыя страты праз вывазненне архіваў да Каралеўца², Смаленска і Швецыі. Бедная літоўская Клію, дарма выглядваючы мецэнатаў, пры адчувальным недахопе крыніц мусіць чэрпаць іх у суседзяў. Акрамя Длугаша³, Стрыйкоўскага⁴, Каяловіча⁵, трэба перагледзець храністаў прускіх, інфлянцкіх і рускіх: менавіта валынскія, пскоўскія і наўгародскія летапісы ўтрымліваюць матэрыялы. Не менш цікавыя *Кодэскы дыпламатаў* Дрэгера і Догеля⁶, Пулаўская Бібліятэка⁷, тайны крыжацкі архіў у Каралеўцы, метрыка Літоўская ў Пецербургу, замежны архіў сярэдніх вякоў у Маскве, нарэшце, архівы старажытных родаў, якія вядуць свой пачатак ад Гедыміна. Пры слабых сродках не так проста здабыць гэтыя крыніцы, аднак я не губляю надзеі, што перамагу гэтыя цяжкасці, што калісьці адшкадаваныя будуць цені Міндоўга, Гедыміна, Альгерда, Кейстута і Вітаўта. Exoriare aliquis... Генеалогія літоўскіх князёў вельмі забытаная, асабліва часоў да Віцень⁸: няпроста знайсці ў гісторыі дынастыю, якая б дала такі доўгі шэраг адважных рыцараў, як род Віцень. Пачатак яго не пераходзіць XIII стагоддзе, аднак сумнеўна, каб каму-небудзь удалося гэтае знакамітае і разгалінаванае племя

¹ Ян II Казімір Ваза (1609–1672) – кароль польскі, вялікі князь літоўскі (1648–1668).

² Каралевец – старопольская назва Кёнігсберга, Калінінграда.

³ Ян Длугаш (1415–1480) – польскі гісторык, рэлігійны дзеяч, якога называюць “бацькам польскай гісторыі”.

⁴ Мацей Стрыйкоўскі (1547 – каля 1593) – польскі гісторык, які жыў у Вялікім княстве Літоўскім. Выдаў першую друкаваную гісторыю ВКЛ “Хроніка Польская, Літоўская, Жмудская і Усёй Русі” (Каралевец, 1582).

⁵ Альберт (Войцех) Віюк-Каяловіч (1609–1677) – гісторык, рэлігійны дзеяч у ВКЛ, аўтар 2-тамай “Гісторыі Літвы” (1650–1669) на лацінскай мове.

⁶ Мацей (Дамінік) Догель (1715–1760) – з 1758 г. у Вільні выдаваў шматтамовае выданне *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, in quo pacta, feodera, tractatus pacis etc.* (Дыпламатычны кодэкс Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага ў дамовах, пагадненнях, мірных трактатах і г.д.).

⁷ Бібліятэка князёў Чартарыйскіх у Пулавах.

⁸ Віцень (? – 1316) – вялікі князь літоўскі (каля 1295–1316).

забяспечыць дакладным генеалагічным дрэвам. Працавіты кампіляр Стрыйкоўскі, запалены ахвотай памнажэння нацыянальнай славы больш, чым крытычным аналізам, збудаваў дагэтуль не даследаваны генеалагічны лабірынт. Учыніў бы значна большую паслугу літоўскай гісторыі, каб тая хронікі, якімі карыстаўся, перадаў бы нашчадкам у друкаваным выглядзе. Маючы аграмадную эрудыцыю, паўтараў доммыслы не дзеля высвятлення праўды, а часцей з ушчэрбам для яе, адно для павелічэння нацыянальнай славы. З раздробленых сучасных паноў стварыў шэраг пануючых і злучыў у адно генеалагічнае дрэва, таму не змог пазбегнуць шматлікіх анахранізмаў і супярэчнасцяў. Літоўскія князі пазней за ўсіх у Еўропе прынялі хрысціянскую веру, не раз прыспешаныя патрэбай альбо палітыкай прымалі і кідалі лацінскі альбо грэчаскі абрад, кожны раз паўляюцца ў хроніках пад іншым імемем. З-за гэтай рэлігійнай неразбярэхі вынікла вялікая блытаніна ў іх генеалогіі і біяграфіі. Сямейныя нязгоды, рэлігійныя канфлікты прымушалі не раз літоўскіх князёў да пошуку абароны ў Расіі. Род Нарымунта Гедымінавіча¹ цалкам перанёсся ў Расію, з яго пайшлі князі Куракіны, Галіцыны, Хаванскія; далей унукі Альгерда князі Бельскія, Мсціслаўскія сяліліся ў Расіі, і там, шчодро абдараваныя, займалі цывільныя і вайсковыя пасады. Немалым коштам перацягвалі на свой бок тых князёў для доступу да ўрадавых таямніц альбо для выкарыстання іх вайсковых талентаў. Андрэй і Дзмітрый Альгердавічы² на Куліковым

¹ Нарымунт Гедымінавіч (каля 1294–1348) – князь у ВКЛ, другі сын Гедыміна ад першага шлюбу. Нашчадкі Нарымунта заснавалі рускія княжацкія роды Булгакавых, Галіцыных, Куракіных, Шчаныцевых, Патрыкеевых. У ВКЛ засталася адзіная галіна Нарымунтавічаў – князі Карэцкія.

² Альгерд Гедымінавіч (1296–1377) – вялікі князь літоўскі (1345–1377) меў ад дзвюх жонак (князеўны Марыі Віцебскай і Ульяны Цверскай) 12 сыноў і 9 дачок. Усе сыны мелі імя па бацьку Альгердавіч, але розныя прозвішчы ці мянушкі. Андрэй Альгердавіч (1325 – 1399) быў князем полацкім (Андрэй Полацкі). Дзмітры Альгердавіч (загінуў у 1339) і яго нашчадкі называліся князямі Трубяцкімі.

полі камандавалі рускім войскам супраць Мамая. Асцей, унук Альгерда, бараніў Маскву ад Тахтамышша.

Высадка ўзброеных нямецкіх рыцараў у вусці Дзвіны з мэтай заваявання і хрысціянізацыі Інфлянтаў¹, была прычынай стварэння легенды аб прыбыцці рымскіх патрыцыяў і прызнання іх князямі, пануючымі ў Літве². З гэтага падання Стрыйкоўскі чэрпаў свае домыслы. Меркаванне пазнейшых рускіх летапісцаў аб тым, што Міндоўг, Віцень, Гедымін паходзяць напрамую ад Ізяслава Уладзіміравіча, полацкага князя, і Гарыславы Рагвалодаўны³, пазбаўлена ўсялякага праўдападабенства, паколькі ранейшыя летапісцы не ўзгадваюць аб гэтым, і цяжка зразумець, навошта нашчадкам хрысціянскага князя Ізяслава выракацца веры Хрыстовай і вяртацца да ідалапаклонства⁴. Першая такая ўзгадка паходзіць не раней, як з 16 ст. Толькі гэта пакуль нам вядома аб генеалогіі векапомнай дынастыі, пад скіпетрам якой збіраліся народы ад Адрыятычнага мора, Рэйна, Дуная, Эльбы і паўночнага полюса, якая ў агульнай справе хрысціянства ўступае ў барацьбу з моцай нашчадкаў Чынгісхана, Тамерлана і Асманаў на Куліковым полі, над Ворсклай, пад Варнай і Мохачам⁵, шчодро заплаціўшы ўласнаю крывёю і жыццём, якая нарэшце, засядаючы на шматлікіх тронах Еўропы, пакінула дарагую памятку і сваяцтва з родам, які сёння шчасліва сядзіць на расійскім і польскім троне. Далучаю генеалагічную табліцу роду Ягелонаў на ўзор дададзенай А.Глябовічам да жыцця Вітаўта (1821 г.). Шырэйшы вывад

¹ Інфлянты – у расійскай версіі Лівонія – тэрыторыя Паўднёва-Усходняй Прыбалтыкі, заселеная пераважна лівамі (адсюль – Лівонія). У дакументах, створаных на тэрыторыі ВКЛ, выступае пад назвай Інфлянты.

² Машца на ўвазе легенда аб рымскім паходжанні літоўскай знаці, якая з'яўляецца ў другім зводзе беларуска-літоўскіх летапісаў пачатку XVI ст.

³ Гарыслава Рагвалодаўна – Рагнеда. Ізяслаў Уладзіміравіч – яе сын ад Уладзіміра Святаслававіча.

⁴ Вялікія князі літоўскія Віцень, Гедымін, Альгерд, Міндоўг (да 1251 г.) былі язычнікамі (ідалапаклоннікамі).

⁵ Бтва на Куліковым полі адбылася ў 1380 г., над Ворсклай – у 1399 г., пад Варнай – у 1444 г., пад Мохачам – у 1526 г.

усіх літоўскіх князёў аж да уніі з Каронай¹ на Люблінскім сейме², чытач знойдзе ў панаванні Уладзіслава Ягайлы.

У прадмове да гісторыі Стэфана Баторыя я ўзгадваў аб працах Альбертрандзі, дагэтуль не друкаваных. Кароткі нарыс літоўскай гісторыі служыць за ўступ да панавання Казіміра. Не магу ўтаіць, што адзін з лепшых гісторыкаў нашага часу Яўхім Лялевель³, прычыніўся сваёй дапамогай да ажыццяўлення нашага праекту, які б выйшаў у іншым выглядзе, каб магчымасці і сродкі выдаўца адпавядалі б ягоным намерам.

Ж.А. Вільня 15 ліпеня 1826.

Пераклад з польскай мовы і каментарыі дацэнта А.А.Семянчук.

¹ Карона – скарачанае назва Каралеўства Польскага.

² Люблінскі сейм 1569 г., у выніку якога ўтварылася Рэч Паспалітая.

³ Яўхім Лялевель (1786–1881) – польскі гісторык, грамадскі дзеяч, прафесар Віленскага ўніверсітэта.

Спис (храналогічны) апублікаваных прац прафесара І.Анацэвіча

1. Onacewicz Ż. Nota; Genealogia familii Jagiellońskiej // Hlebowicz A.B. Krótki rys życia Witolda, w.księcia litewskiego. – Wilno, 1821. – S. 115–122 i tablica.
2. Онацевич Ж. Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. – 1822. – № 4. – С. 474–485.
3. Albertrandy J. Panowanie Henryka Waleziusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – VII, 519 s.
4. Albertrandy J. Panowanie Kazimierza Jagiellończyka, króla polskiego i w. księcia litewskiego. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – [Ż.O. Przemowa. – S. I–VII.] 266 s. ; T. 2. – 307 s.
5. Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 89–115.
6. Onacewicz Ż. Uwagi nad historią powszechną // Magazyn Powszechny. – 1840. - № 11–12. – S. 260–283.
7. Narbutt T. O herbarzu Kojalowicza (Artykuł udzielony z dopiskami P. Żegoty z Małej Brzostowicy) // Tygodnik Petersburski. – 1844. – № 21. – S. 136–138.
8. Albertrandi J. Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagiełły, króla polskiego. Przygot. do druku I.Onaciewicz. Wydał E.Raczyński. – Wrocław, 1845.
9. Onacewicz Ż. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki (Petersburg). – 1846. – T. 3. – S. 1–8.

10. O'Nacewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1. – S. 7–27.
11. Onacewicz Ż. Franciszek Krasiński, podkanclerzy koronny, biskup krakowski // Biblioteka Warszawska. – 1849. – T. 3. – S. 95–100.
12. Albertrandy J. Panowanie Henryka Waleziusza i Stefana Batorego, królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wydania Ż.Onacewicza. Z dołączeniem pamiętników. – Kraków, 1860. – VIII, 472 s.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

Апублікаваныя працы Ігната Анацэвіча

1. Онацевич Ж. Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игната Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии // Северный архив. – 1822. – № 4. – С. 474–485.
2. Albertrandi J. Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagiełły, króla polskiego. Przygot. do druku I. Onaciewicz. Wydał E. Raczyński. – Wrocław, 1845.
3. Albertrandy J. Panowanie Henryka Waleziusza i Stefana Batorego, królów polskich. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego, Biskupa Zenopolitanskiego. Przez Żegotę Onacewicza, profesora historii przy Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1823. – VII, 519 s.
4. Albertrandy J. Panowanie Henryka Waleziusza i Stefana Batorego, królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wydania Ż. Onacewicza. Z dołączeniem pamiętników. – Kraków, 1860. – VIII, 472 s.
5. Albertrandy J. Panowanie Kazimierza Jagiellończyka, króla polskiego i w. księcia litewskiego. Wyęte z rękopismów Jana Albertrandego. Wydał Żegota Onacewicz, profesor statystyki i dyplomacji w Uniwersytecie Wileńskim. – T. 1–2. – Warszawa, 1826. – T. 1. – [Ż. O. Przemowa. – S. I–VII.] 266 s.; T. 2. – 307 s.
6. Narbutt T. O herbarzu Kojalowicza (Artykuł udzielony z dopiskami P. Żegoty z Malej Brzostowicy) // Tygodnik Petersburski. – 1844. – № 21. – S. 136–138.
7. Onacewicz Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1. – S. 7–27.
8. Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen // Nowosilców w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dołączona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręcę generała Rosen przez Onacewicza. Wyd. J. Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 93–115.

9. Onacewicz Ż. Franciszek Krasiński, podkanclerzy koronny, biskup krakowski // Biblioteka Warszawska. – 1849. – T. 3. – S. 95–100.
10. Onacewicz Ż. Nota; Genealogia rodziny Jagiellońskiej // Hlebowicz A.B. Krótki rys życia Witolda, w.księcia litewskiego. – Wilno, 1821. – S. 115–122 i tablica.
11. Onacewicz Ż. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki (Petersburg). – 1846. – T. 3. – S. 1–8.
12. Onacewicz Ż. Uwagi nad historią powszechną // Magazyn Powszechny. – 1840. – № 11–12. – S. 260–283.

Іншыя апублікаваныя крыніцы

1. Ign. Onacewicz do Ad. Jochera [Z Moskwy, 30 grudnia 1839] // Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi / Wyd. T.Turkowski. – Wilno, 1937. – T. 2. – S. 271–273.
2. Kurier Wileński. – 1845. – № 22. – C. 169.
3. Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas / Parende R.Griškaite – Vilnius, 1996. – 662 l.
4. Lelewel J. Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. – Poznań, 1858. – 100 s. (S. 33–34).
5. Listy oryginalne Zygimunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego / Oprac. S.A.Lachowicza. – Wilno, 1842. – 323 s.
6. Morawski S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie. 1818–1825. – Warszawa, 1959. – 641 s.
7. Odyniec A.E. Wspomnienia z przeszłości. – Warszawa, 1884. – S. 217–218.
8. Pamiętniki życia księdza Stanisława Jundziłła // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. – Kraków, 1914. – T. XIII. – S. 33–179.
9. Sobieszczański. Wiadomość o zbiorze atlasów i map Ignacego Onacewicza // Biblioteka Warszawska. – 1849. – № 3. – S. 406.
10. Stoc M. Kilka słów o szkołach polskich za Pruss południowych // Orędownik naukowy. – 1845. – № 13. – S. 103–104.

11. Stoc M. Kilka słów o szkołach polskich za Pruss południowych // *Oređownik naukowy*. – 1845. – № 14. – S. 111–112.
12. Wspomnienia biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego. – Kraków, 1900. – 128 s.
13. Z pamiętników H.Klimaszewskiego // Iwaszkiewicz J. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – S. 384–403.
14. Żegota Onacewicz // *Oređownik Naukowy*. – 1845. – № 8. – S. 63.

Архіўныя крыніцы

1. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (г. Масква). Ф. 109. І экспедыцыя. 1827 год. Спр. 396 “Аб Віленскім універсітэце, рэктары Пелікане, прафесарах Лялевелі, Галухоўскім, ксяндзе Баброўскім, Даніловічы і таварыстве філаматаў”.
2. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 421. воп. 4, спр. 13 “Справа аб магістры Віленскага універсітэта Анацэвічы. 14 мая 1828 г.”.
3. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 439, воп. 1, спр. 130 “Канспекты лекцый па гісторыі (20-я гады XIX ст.)”.
4. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 68 “Аб замяшчэнні пасады прафесароў ва універсітэце”.
5. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 254 “Аб канспектах лекцый. 26 верасня 1824 г.”.
6. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 624 “Аб выбары магістра Анацэвіча ў экстраардынарныя прафесары за 1827 год”.
7. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 741 “Аб выкладаемых у Віленскім універсітэце курсах. 1824–1831 г.”.

8. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 1195 “Прадакол пасяджэнняў Савета Віленскага ўніверсітэта ў 1828 годзе”.
9. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Вільнюс). Ф. 721, воп. 1, спр. 1210 “Журнал пасяджэнняў Савета Віленскага ўніверсітэта за 1827, 1828 і 1829 год”.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 186 “Справа па адносінах віленскага грамадзянскага губернатара з адпраўкай былога прафесара Віленскага ўніверсітэта каледжскага асэсара Анацэвіча пад нагляд паліцыі. Май 1828 – 15 студзеня 1831 г.”.
11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1, воп. 3, спр. 540 “Ведамасці ад асобах, якія знаходзяцца пад наглядам паліцыі па [Гродзенскай] губерні. 6 ліпеня 1829 – 27 чэрвеня 1830 г.”.
12. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 733, воп. 66, спр. 101 “Па ўказу Урадавага Сената з адпраўленнем на заключэнне справы на прадмет абвінавачвання і выдалення экстраардынарнага прафесара скасаванага Віленскага ўніверсітэта каледжскага асэсара Ігнація Анацэвіча. 27 жніўня 1833 – 10 студзеня 1834 г.”.
13. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151, воп. 2, 1835 год, спр. 52 “Справа аб былым прафесары Віленскага ўніверсітэта каледжскім асэсары Анацэвічы”.
14. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта. Ф. 12, спр. 145 “38 лістоў Лявелея: І.Барташэвічу, М.Маліноўскаму, І.Анацэвічу. 1816–1830, 1859 г.”.
15. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 18, спр. 185/12, арк. 31–31 адв. “Да біяграфіі Анацэвіча Жэготы”.
16. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 18, спр. 185/12, арк. 32–32 адв. “Копія завяшчання Анацэвіча”.
17. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 43, спр. 26099, арк. 1–2 “Ліст ад Крашэўскага 1 лютага 1838 г.”.

18. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 151, спр. 539, 554, 561, 593 [Распіскі-пасведчанні, выдадзеныя І.Анацэвічам студэнтам Віленскага ўніверсітэта аб тым, што яны слухалі ў яго курс лекцый (усеагульнай гісторыі, дыпламатыі або статыстыкі) і здалі яму адпаведны экзамен. 1818–1825 г.]
19. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 151, спр. 946, арк. 1 “Ліст Анацэвіча. 1844 г.”.
20. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 273, спр. 1602. [Ліст Лявелея Анацэвічу].
21. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 273, спр. 1865 “Уласнаручны ліст І.Анацэвіча графу Тышкевічу. 28 чэрвеня 1844 г.”
22. Рукапісны аддзел Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Ф. 273, спр. 1866 “Пасведчанне аб шлюбе Ігната Анацэвіча з Веранікай Маркоўскай. 1 мая 1820 г.”.

Асноўная літаратура

1. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Х–ХІХ стагоддзі: Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 1995. – С. 346.
2. Анацэвіч Ігнат Сямёнавіч // Пяткевіч А.М. Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік. – Гродна, 2000. – С. 16.
3. Біч М. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь // Беларускі гістарычны часопіс. – 1993. – № 1. – С. 15–26.
4. Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. Репринтное воспроизведение издания 1882 года. – Минск, 1993.
5. Иконников В. Опыт русской историографии. – Киев, 1891–1892. – Т. 1.
6. Историки Гродненщины: Материал в помощь лектору / Сост. А.Н.Нечухрин. – Гродно, 1989. – 27 с.
7. Караў Д.У. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 1. – Мінск, 1996. – С. 341.

8. Караў Д.У. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 1. – Мінск, 1993. – С. 117–118.
9. Карпыза В. Вёска Самойлавічы і яе цэрквы // Культура Гродзенскага рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа: Зборнік навуковых прац. – Гродна, 2003.
10. Латышонак А. Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі // Спадчына. – 1992. – № 1. – С. 9–14.
11. Лихачев Е. Онацевич Игнатий // Русский биографический словарь. – СПб., 1905. – Т. 12. – С. 263.
12. Марозаў С. Ігнат Анацэвіч: старонкі біяграфіі // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2002. – № 22. – S. 275–305.
13. Марозаў С. Тайнае студэнцкае таварыства “Племя сарматаў” у Віленскім універсітэце і справа прафесара Ігната Анацэвіча // Цюркскія народы ў гісторыі Беларусі: Матэрыялы IX міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. 2–3 верасня 2003. Ч. II. – Мінск, 2005.
14. Маслыка Г.А. Анацэвіч Ігнат Сымонавіч // Асветнікі зямлі Беларускай. X – пачатак XX стагоддзя: Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 2001. – С. 21–22.
15. Николаев С. Открытие старой коллекции // Litwa Radzecka. – 1980. – № 12. – S. 150–151.
16. Николаев С.И. О коллекции Игната Онацевича // Духовная культура славянских народов: литература, фольклор, история: Сборник статей к IX Международному съезду славистов. – Ленинград, 1983. – С. 197–209.
17. Орловский Е.Ф. Исторический очерк Гродненской гимназии. – Гродно, 1901.
18. Пташицкий С. Юахим Лелевель как критик «Истории государства Российского», соч. Карамзина // Русская старина. – 1878. – Т. 22.
19. Репина Л.П. История исторического знания. – М., 2004.
20. Улащик Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. – М., 1973. – С. 34–35.

21. Шолкович С. Эпизод из хроники бывшего Виленского университета // Виленский вестник. – 1869. – № 53–54.
22. Beavoius D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich (1803–1832). – Lublin, 1991. – T. 1. – 386 s.
23. Bezценne polskie rękopisy odnaleziono w Moskwie // Życie Warszawy. – 1979. – 22–23 września.
24. Białokozowicz B. Między wschodem a zachodem: Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej. – Białystok, 1998. – S. 59.
25. Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). – T. III. – Kraków, 1899–1900. – 734 s.
26. Ivinskis Z. Lietuvos Istorija iki Vitauto Didžiojo mirties. – Roma, 1978. – 430 l.
27. Iwaszkiewicz N. Bezценne polonika: Na tropach sensacyjnego odkrycia // Literatura. – 1979. – № 51–52. – S. 12–13.
28. Iwaszkiewicz J. “Plemię sarmatów”. Kartka z dziejów tajnych związków na Uniwersytecie Wileńskim // Ateneum Wileński. – 1923. – № 3–4. – S. 481–505.
29. Iwaszkiewicz J. Ignacy Żegota Onacewicz – historyk Litwy: Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego / Wydał L.Żytkowicz // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. – Warszawa. 1961. – Seria A, zeszyt 4. – S. 41–126.
30. Jakštas J. Ž.Onacevičius - Lietuvos praeities meilis skiepytojas Vilnaus universitete // Praeitis. – 1943. – № 105. – L. 2–3.
31. Janowski L. W promeniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923. – S. 99–102.
32. Jonynas I. Istorijos Baruose. – Vilnius, 1984. – 230 l.
33. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – T. 1. – Wilno, 1929. – 438 s.
34. Łatyszonek O. Unia a białoruski ruch narodowy od połowy XVIII do połowy XX wieku // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały / Pod red. A.Zięby. – Kraków, 1994. – S. 75 – 89.

35. Łatyszonek O., Mironowicz A. Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku. – Białystok, 2002. – S. 51, 61, 64.
36. Maciunas V. Lituainistinis sajudis XIX amžiaus pradžioje. – Vilnius, 1997. – 344 l.
37. Mężyński K. Studia historyczne Mickiewicza w Wilnie // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. – 1965. – Prace historyczno-literackie. – № 1. – S. 131–163.
38. Moscicki H. Białystok: Zarys historyczny. – Białystok, 1933.
39. Onacewicz Ignacy (Żegota) // Encyklopedia Powszechna S.Orgelbranda. – T. XI. – Warszawa, 1901. – S. 93.
40. Onacewicz Ignacy (Żegota) Bazyli // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. – T. 5. – Warszawa, 1967. – S. 435–437.
41. Onacewicz Żegota // Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana. – T. 5. – Warszawa, 1905. – S. 267–269.
42. Pohorecki F. Teki i zbiory Żegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. T. I: Referaty. – Lwów, 1935. – S. 414–424.
43. Pohorecki F. Teki i zbiory Żegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) (Tom I, str. 414–424). Dyskusja // Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. T. II: Protokoły. – Lwów, 1936. – S. 194–196.
44. Ramanauskas R. Onacevičius apie T.Narbuto „Lietuvio Tautos Istoriją” // Истoрия. – Ч. 29: Некоторые проблемы истории Литовской ССР. – Вильнюс, 1988. – С. 35–44.
45. Šidlauskas A. Istorija Vilniaus Universitete XIX a. pirmojoje puseje. – Vilnius, 1986. – 168 l.
46. Szybiak I. Onacewicz Ignacy Żegota Bazyli // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXIV/I. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – S. 63–64.

ПРОФЕССОР ИГНАТИЙ ОНАЦЕВИЧ. ЖИЗНЬ. НАСЛЕДИЕ (РЕЗЮМЕ)

Историк Игнат Онацевич является ярким представителем виленской профессуры белорусского происхождения 20-х годов XIX в., которая стояла у истоков национальной историографии. Изучение биографии и научной деятельности ученого началось во второй половине XIX в. польскими и русскими историками. Профессор И.Онацевич – знаковая фигура белорусской культуры XIX в. – на родине, к сожалению, мало известна.

Книга является первой попыткой познакомить белорусского читателя с жизнью и наследием выдающегося уроженца Гродненщины. Она написана на основе опубликованных и архивных источников, работ ученого.

Игнатий Онацевич родился 15 августа 1780 г. в деревне Малая Берестовица Гродненского повета в семье униатского священника. Современникам был известен под псевдонимом «Жегота из Малой Берестовицы». Учился в Волковысском училище (1789–1796) и Гродненской окружной школе (1796–1797). Работал гувернером в Августовском воеводстве. Продолжал образование в учительской семинарии в Элке (1801–1802), где увлекся историей. Своими успехами обратил на себя внимание главы Ново-Восточной Пруссии министра Шрётера и при финансовой поддержке прусского короля в 1802–1806 г. обучался на философском факультете Кенигсбергского университета. Там заинтересовался исследованием истории Великого княжества Литовского и занялся поиском материалов в библиотеках и архивах Кенигсберга. После окончания учебы преподавал в этом же университете польский и русский языки, являлся королевским переводчиком. Правдивость, старательность вместе с привлекательной внешностью сделали его популярным человеком среди немецких ученых. Жизненное кредо Игнатия Онацевича: «Истина, только истина, ничего, кроме истины».

Во время французской оккупации Кенигсберга (1807) помогал русским купцам. Эта помощь была замечена петербургским двором. Министр иностранных дел Николай Румянцев уговорил способного молодого человека возвратиться на родину и пригласил к себе в гости.

В 1809 г. И.Онацевич покинул Пруссию и около года жил в гомельском имении Н.Румянцева, который предоставил ему свою богатую коллекцию документов. В 1810–1811 г. историк

обучался в Виленском университете, где получил звание магистра философии, а потом преподавал всеобщую историю на курсах для государственных служащих.

В 1813–1818 г. И.Онацевич работал учителем древних языков, литературы и истории, помощником директора Белостокской гимназии. В этот период познакомился с профессором истории Виленского университета Иоахимом Лелевелем. Между ними завязалась переписка, научное сотрудничество, они стали друзьями.

В 1818 г. Совет Виленского университета пригласил И.Онацевича на должность заместителя профессора кафедры всеобщей истории. Он стал украшением юридического факультета, одним из «столпов» гуманитарных наук университета. Его лекции пользовались успехом. Он первый стал читать университетский курс истории Беларуси и Литвы. Ряд выпускников университета, которые позже выявили себя в исторической науке и литературе исторического жанра (А.Мицкевич, Ю.Словацкий, К.Незабытовский, К.Тышкевич, А.Глебович и др.), обязаны открытием отечественной истории именно И.Онацевичу.

Участие в конкурсе на должность профессора кафедры всеобщей истории Виленского университета лишило И.Онацевича в 1821 г. кафедры истории, но взамен он получил должность заместителя профессора кафедры статистики и дипломатии и стал преподавать одноименные курсы.

20-е годы – наиболее плодотворный период научного творчества И.Онацевича.

И.Онацевич осудил репрессии 1823–1824 годов против филоматов и опытных ученых. Он не принял порядков, установленных в университете новым ректором Вацлавом Пеликаном и куратором Николаем Новосильцевым. В 1827 г. ученый получил должность экстраординарного профессора, чин коллежского асессора, но стал неугоден руководству университета в связи с разоблачением и обнародованием его злоупотреблений. Поводом для расправы послужило раскрытие нового тайного студенческого общества «Патриоты Отечества» или «Племя сарматов».

В мае 1828 г. под полицейским конвоем И.Онацевич был переведен на жительство в Малую Берестовицу без права выезда. Попытки искать помощи у шефа жандармов Бенкендорфа и императора были расценены куратором Н.Новосильцевым и правителем западных губерний великим князем Константином

Павловичем как оскорбительный поклеп на университет, за что И.Онацевича предали уголовному суду. Гродненский суд его оправдал.

Летом 1832 г., после 4,5 лет изгнания, И.Онацевич возвратился в Вильно. В связи с передачей его судебного дела на рассмотрение в Сенат он в 1834 г. переселился в Петербург. В начале 1836 г. Сенат вынес профессору оправдательный приговор. Историк работал членом Археографической комиссии и библиотекарем в Румянцевском музее. И.Онацевич умер 18 февраля 1845 г.

Научная деятельность И.Онацевича относится к периоду, когда история оформлялась как самостоятельная наука и приобретала характер специализированной профессиональной деятельности, когда возрастало общественное значение исторической науки. Работая в русле романтической историографии, он принадлежал к сформированному в эпоху Просвещения эрудитскому направлению исторической науки.

И.Онацевич занимался исследованием истории Великого княжества Литовского, хотя традиционно говорят, что он изучал историю Литвы. Он привил коллегам и студентам Виленского университета интерес к изучению истории ВКЛ, поощрял студентов и людей из своего окружения к изучению истории своей родины. Стремился зажечь у молодежи «любовь к прекрасной Клио».

Всю жизнь И.Онацевич собирал материалы по истории ВКЛ. В результате образовалась богатейшая рукописная коллекция, которая состояла из выписок из исторических источников и литературы, копий и оригиналов уникальных исторических документов IX–XVIII в., набросков исторических трудов. Наиболее ценная ее часть была собрана в петербургское десятилетие. Коллекция И.Онацевича известна по двум описям.

Еще при жизни ученого его коллекция интересовала исследователей и собирателей древних рукописей. После его смерти она была разделена на части и рассеялась по свету: в России, Беларуси, Польше, Франции. Время подтвердило высокую научную ценность рукописного наследия И.Онацевича. Некоторые из его документов были напечатаны. В 1979–1980 г. рукописи из коллекции И.Онацевича были обнаружены в Москве и Ленинграде.

Печатное наследие И.Онацевича состоит из генеалогических таблиц, отчета о научном путешествии 1822 г., статей «Замечания по всеобщей истории», «Взгляд на

первоначальную историю Литвы», «Взгляд на историю Великого княжества Литовского», «Франтишек Красинский, коронный подканцлер, краковский епископ», предисловий и замечаний к изданным им трудам Я.Альбертранди «Правление Генриха Валуа и Стефана Батория», «Правление Казимира Ягеллончика», к книге А.Глебовича «Краткий очерк жизни Витовта, великого литовского князя», а также «Записка о кураторстве Новосильцева».

Несмотря на то, что наследие И.Онацевича опубликовано только в отрывках, оно позволяет судить о нем как об оригинальном и серьезном исследователе.

И.Онацевич вынашивал идею написания капитального трехтомного труда по истории ВКЛ, основанного на мощной источниковой базе. Был разработан план этой монографии, собран обширный фактический материал, сделаны наброски многих фрагментов.

Основные научные интересы И.Онацевича лежали в истории Великого княжества Литовского XIII–XVI в. Он сделал периодизацию истории Литвы с 1009 по 1569 г., разработал классификацию источников по истории ВКЛ, критически оценил своих предшественников и современников. В своих работах И.Онацевич создал оригинальную научную картину истории ВКЛ от древности до конца XVI в., которую трактовал в духе романтической историографии, при наличии, однако, критического подхода.

Задуманный капитальный труд по истории ВКЛ, который мог бы стать крупным историографическим явлением XIX в., И.Онацевич так и не написал. Это объясняется объективными и субъективными причинами. Одна из них парадоксальна. Охваченный манией коллекционирования исторических документов, ученый утонул в массе собранных материалов. Далее сбора материалов дело не пошло.

Несмотря на это, профессор И.Онацевич является родоначальником белорусской историографии, а его наследие – ценным вкладом в национальную белорусскую культуру.

PROFESSOR IGNATIY ONATSEVICH:

HIS LIFE AND HERITAGE

(SUMMARY)

Ignatiy Onatsevich, a historian, is known to be an outstanding representative of professorate of the Vilno University of 1820-s. He was one of the founders of the national historiography. Studies of biography as well as results of research of the professor were initiated by the Polish and Russian historians in early 19th century. In spite of being a famous representative of the Belarusian culture of the 19th century, his name remains to be almost unknown in Belarus.

This book serves as the initial attempt to acquaint Belarusian readers with the life and cultural heritage of a famous native of the Hrodzenshchyna. The book was created on the basis of the already published materials, archives sources as well as the works by the professor himself.

The book covers years of study of Ignatiy Onatsevich and provides him to be a very hardworking and highly motivated student. In 1818 he has invited by the Council of Vilno University to work as a Deputy Professor of the Department of World History. From that time on Ignatiy Onatsevich contributed immensely to the development of the University, in general, as well as to the historical science, in particular. Some of his graduates became famous historians and literary workers. Because of his political activity, the professor would often be prosecuted by the tsarist regime and exiled from Vilno. Research activities of Ignatiy Onatsevich coincided with the period of development of the historical science in the country. He was involved primarily in studies of the history of Grand Duchy of Litwa. As the result of his titanic work on this subject the professor compiled a huge collection of historical materials on the history of the Duchy. Unfortunately, he failed to have written the book on history of the Grand Duchy of Litwa. Nevertheless, Ignatiy Onatsevich's contribution to the Belarusian historiography is immense.

This book summarizes scientific heritage of the scholar and his input into the national Belarusian culture.

ІМЯННЫ ЎКАЗАЛЬНІК

А

Адынец Антон, 65
Алдакоўскі, 48
Альбертрандзі Ян, 13, 50,
63, 72, 73, 110, 115, 120,
129, 130, 131, 132, 192,
193, 194, 201, 205
Альбрэхт, 31
Альгерд, 116, 135, 136, 140,
196, 197, 198, 202, 203,
204
Альфонс, 187
Аляксандр І, 43, 70
Аляксей Міхайлавіч, 189
Амонт Г., 123
Анастасевіч Васіль, 10, 17,
56
Анташэўскі К., 125
Арлоўскі Яўстафій, 28
Асалінскія, 119, 122

Б

Баброўскі Міхаіл, 5, 25, 63,
64, 65, 80, 88, 146
Байкоў, 60, 77
Бакоўскі Станіслаў, 39
Балінскі Міхаіл, 127
Бандтке, 128
Бараздзін Канстанцін, 98,
100
Батвінка, 60, 71, 73
Баторый Стэфан, 13, 72, 73,
129, 130, 141, 192, 205
Баянус, 67, 125, 126

Бекю Аўгуст, 44
Бенкендорф, 84, 85, 91, 217
Беркман, 69, 70
Біч Міхаіл, 6, 112, 212
Бішэўскі Ю., 101
Бона, 188
Будкоў Пётр, 98, 100
Бялінскі Юзаф, 8
Бялькевіч, 69

В

Вага Т., 41, 128
Валадкевічы, 120
Валіканітэ Ірэна, 18
Валовіч, 186
Валуа Генрых, 129, 130,
141, 192, 218
Варанецкі, 195
Вастокаў А., 97
Вітаўт, 13, 116, 128, 135,
136, 140, 195, 197, 198,
199, 202, 205
Віцень, 136, 140, 203, 204
Вяземскі П.А., 106
Вярыга-Дарэўскі Арцём,
114

Г

Галіцын, 56, 57, 195, 203
Галухоўскі Юзаф, 48, 63,
64, 65, 68, 83, 88
Гамаліцкі Міхаіл, 25, 99,
100, 146
Гарадзецкі, 66

Гедымін, 116, 135, 136,
137, 138, 140, 146, 187,
189, 197, 198, 199, 202,
203, 204
Гёрдэр Ёган Готфрыд, 107
Гіндэнбург Вільгельм, 44,
45
Глябовіч Антоній, 13, 128,
195, 205
Гранткоўскі Іосіф, 76, 77,
79
Гродэк Эрнэст, 49, 56, 67,
168
Грышкайтэ Р., 17, 103, 121,
146, 209
Гужэвіч Цімафей, 30
Гусак А.А., 11
Гусаржэўскі Фама, 45
Гюнтэр, 31

Д

Далгарукаў, 90
Даленга-Хадакоўскі
Зарыян, 121
Дамброўскі, 121
Дамейка Ігнат, 44
Даніловіч Ігнат, 5, 6, 25, 44,
48, 54, 56, 57, 63, 64, 65,
88, 102, 146, 210
Дастаеўскі Фёдар, 114
Даўконт Сымон, 17, 98,
100, 101, 121, 122, 125,
146
Дашкаў Д., 94
Дзьяканаў Парамон, 121

Длугаш Ян, 116, 120, 198,
202
Догель, 116, 158, 202
Доны, 6, 112, 151, 161
Дрэгер, 116, 202
Дуброўскі, 119

Ж

Жамойцель Карл, 86
Жыгімонт I Стары, 21, 98,
99, 120, 132, 133, 135,
146, 187, 201
Жытковіч Леанід, 9

З

Забароўскі Карл, 86
Завадскі, 128
Залескі Іван Ксаверыя, 101
Зан Томаш, 99
Заслаўскія, 190
Заха Канстанцін, 76, 77, 79,
80
Зубава, 67

І

Іардан, 101
Івашкевіч Наталля, 124
Івашкевіч Януш, 8, 9, 16,
17, 34, 36, 37, 49, 56, 96,
127, 145
Івінскіс Зянон, 7, 214
Іконнікаў В., 8, 212
Ілжэдзмітрый, 146, 189
Іонінас І., 10

Й

Йохер Адам, 17, 98, 127,
147

К

Казімір Ягелончык, 50,
115, 201
Калантай Гуга, 121
Каліноўскі Віктар, 118,
119, 123
Кандарсэ Антуан, 107
Канстанцін Паўлавіч, 79,
86, 89
Кант Эмануіл, 36
Капеллі А., 54
Капысскі Зіновій, 7
Каравіцкі А., 69, 91
Карамзін М.М., 106, 196,
197
Караў Д.У., 11, 31, 212
Капрыза Вігольд, 24, 213
Касцюшка Тадэвуш, 22
Кацярына ІІ, 23, 113
Качаноўскі Рыгон, 120
Каяловіч Войцех, 111, 116,
133, 136, 137, 196, 202
Кейстут, 116, 135, 198, 202
Кеппен, 97
Кеслер, 56
Кілаеў Дзмітрый, 190
Кіркоў Адам, 8, 45
Клангевіч А., 54
Клімашэўскі Іпаліт, 16, 76
Клімент XIV, 27
Конрым Герман, 58

Контрым Казімір, 66
Корф Мадэст, 117
Коханаў, 18
Красінскі Адам Станіслаў,
16, 98, 118, 122
Красінскі Францішак, 133
Крашэўскі Юзаф Ігнат, 44,
102, 134, 211
Кукальнік Павел, 67, 70
Кукальнік Платон, 60, 70,
71, 73, 78
Кукальнікі, 69, 76

Л

Латышонак Алэг, 5, 11, 25,
213
Леві Жорж, 46
Лех, 190
Ліндэ Самуіл, 46
Лісоўскі Фелікс, 79
Лісоўскі Якаў, 85, 86, 90
Любамірскія, 118, 120
Лялевель Іаахім, 17, 33, 41,
42, 46, 49, 52, 54, 55, 58,
63, 64, 65, 106, 128, 129,
132, 205

М

Мазько Галіна, 18, 184
Мазько Эдуард, 18, 184
Макарэвіч Тадэуш, 121
Малеўскі Іосіф, 190
Малеўскі Сымон, 47, 52,
54, 55, 56, 69, 73
Малеўскі Франц, 50, 51, 81

Мараўскі Станіслаў, 16, 57,
 70, 73, 125, 126
 Маркоўская Вераніка, 51,
 212
 Марозаў Сяргей, 12, 15, 77,
 86, 213
 Марціноўскі Антон, 26
 Маслыка Г., 11, 213
 Мацэёўскі, 29
 Мацюнас Вінчас, 10
 Мержаеўскі, 69, 76, 78, 79,
 80, 82, 90, 125
 Мікалаеў С., 11, 124
 Мікалай І, 84, 86, 130
 Міндоўг, 136, 138, 139,
 140, 185, 196, 198, 199,
 202, 204
 Міцкевіч Адам, 4, 17, 20,
 44, 49, 50, 51, 65, 100,
 127
 Моргенштэрн Карл, 56, 199
 Мухлінскі Антон, 101
 Мюніх, 69, 77
 Мянжынскі К., 145
 Мяноўскі Мікалай, 69, 70,
 73, 76, 78, 79, 81, 82, 84,
 90, 125, 127

Н

Навасільцаў, 4, 42, 57, 60,
 61, 64, 67, 68, 69, 70, 71,
 73, 82, 83, 85, 86, 87, 88,
 89, 90, 132
 Напалеон Банапард, 3, 35,
 39, 163, 167

Нарбут Тэадор, 6, 17, 20,
 100, 103, 121, 122, 133,
 137, 138, 146
 Нарушэвіч, 128, 130, 193
 Нечухрын Аляксандр, 7,
 212
 Нібур Бартольд, 110
 Нядзельскі У., 101

О

Оргельбранд С., 8, 215

П

Павел І, 79
 Пагарэцкі Фелікс, 10, 117,
 120
 Пагодзін М., 106
 Пальчэўскі П., 187
 Панятоўскі Станіслаў
 Аугуст, 22, 120, 193
 Парцянка, 80
 Патоцкая, 189
 Пелікан Вацлаў, 15, 16, 37,
 57, 60, 64, 69, 70, 71, 73,
 76, 77, 82, 84, 87, 88, 210
 Петрыкаў Пётр, 11
 Пражскі Геранім, 113
 Пташыцкі станіслаў, 123
 Пяткевіч Аляксей, 18, 184,
 212

Р

Радзівілы, 120, 133, 145
 Радзиг В., 34

Раманаўскас Р., 10, 11, 215
Ранке Леапольд, 110
Рахуўна Юлія, 41
Розэн, 87
Румянцаў М.П., 3, 7, 35, 36,
37, 96, 97, 98, 145, 158,
198
Рэпіна, 104, 105, 108, 213
Рэшка, 80

С

Сабалеўскі Ян, 18
Сабескі Ян, 120
Сабураў, 97
Садкоўскі В., 113
Сангушкі, 195
Сапега Францішак, 188
Сапегі, 111, 120, 123, 124,
189, 192, 195
Сасноўскі Платон, 5, 25
Свідзінскі Канстанцін, 122
Семянчук Альбіна, 18, 200,
205
Скірмунт Канстанцін, 123
Славацкі, 4, 44, 50
Снядэцкі Андрэй, 53
Снядэцкі Ян, 39, 45, 46, 53,
127, 153
Солтаны, 187
Стоц М., 15, 30, 31
Страйноўскі Геранім, 45,
87
Сыракомля Уладзіслаў, 114
Сямашка Іосіф, 99

Т

Талстой, 84
Тацішчаў Васіль, 107
Траскоўскі Адам, 76, 79
Тышкевіч Канстанцін, 17,
212
Тышкевіч Яўстафій, 102
Тэдэман, 56

У

Увараў Сяргей, 93
Уладыслаў IV, 189
Улашчык Мікалай, 11, 213
Устралаў, 99

Ф

Фісьян Юльян, 77
Фіхтэ Ёган Готліб, 109
Фок, 36
Франк, 66
Фрыдрых Вільгельм III, 33
Фрыдрых II, 29

Х

Хадані Ян, 54, 66
Хадкевічы, 189
Хмяльніцкі Багдан, 186
Храптовіч Яўхім, 27, 63,
185, 186

Ц

Ц'еры Агюстэн, 104
Цеханавецкі Пётр, 86
Цярэшчанка, 97

Ч

Чалоўскі Аляксандр, 118,
119
Чапко Валянціна, 7
Чартарыйскі Адам, 45, 46,
47, 56, 57, 64, 120, 127
Чартарыйскія, 46, 188, 193,
195, 197
Чацвярцінскі, 46
Чыкун Сяргей, 18

Ш

Шаптыцкі Андрэй, 12, 214
Шлёцэр Хрысціян, 59
Шротэр Фрыдэрык, 29, 30,
31
Шыб'як Ірэна, 11
Шыдлаўскас Альгірдас, 10
Шырв'ід, 188
Шырма Крыстын, 17, 37

Шышкоў Аляксандр, 67

Э

Эверс Ян, 56, 199

Ю

Юм Дэвін, 107
Юндзіл Станіслаў, 20, 72

Я

Ябланоўскія, 120
Ягайла, 136, 138, 197
Языкоў, 145
Ян Казімір, 13, 72, 115,
131, 202
Яноўскі Людвік, 8, 16, 48,
50, 59
Ярашэвіч Іосіф, 5, 6, 69, 75,
146

У паказальніку не прыводзяцца прозвішчы і імёны, якія згадваюцца ў творах Ігната Апацэвіча.

PAWET.NET

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
“...Цяпер другія пра яго гавораць і гаварыць будуць”	5
Жыццёвы шлях. Педагагічная дзейнасць.....	18
Карані.....	18
У свет па навукі	26
Беласток: пачатак служэння Клію	38
Віленскі універсітэт – “адзін са слупоў гуманітарных навук”	42
У апале: “першы прыклад у Расійскай імперыі”	74
Пецярбург: “у безупыннай барацьбе са зменлівым лёсам...” ..	89
Прафесар Ігнат Анацэвіч як гісторык	102
Ад Асветніцтва да рамантызму: рэвалюцыя ў гістарычнай	102
Рукапісная калекцыя Ігната Анацэвіча і яе лёс	113
Друкаваная спадчына.....	126
“Званар Гедыміна і Вітаўта”: трактоўка гісторыі Вялікага	133
княства Літоўскага.....	133
Вінаваты перад краем і Еўропай	140
Навуковая спадчына прафесара Ігната Анацэвіча (выбранае) ..	147
Заўвагі да ўсеагульнай гісторыі	147
Урывак з падарожных запісак.....	186
Уступ да працы Яна Альбертрандзі “Праўленне Генрыха	192
Валуа і Стэфана Баторыя, каралёў польскіх”	192
Прадмова да працы Яна Альбертрандзі “Праўленне	200
Казіміра Ягелончыка, караля польскага і вялікага князя	200
літоўскага”	200
Спіс (храналагічны) апублікаваных прац прафесара	205
І.Анацэвіча.....	205
Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры	207
Профессор Игнатий Онацевич. Жизнь. Наследие (резюме).....	215
Professor Ignatij Onatsevich: His Life and Heritage (summary)....	219
Імяны ўказальнік	220

PAWET.NET

**Марозава Святлана
Валянцінаўна** – доктар
гістарычных навук,
прафесар кафедры
гісторыі Беларусі
Гродзенскага дзяржаўнага
універсітэта імя Янкі
Купалы. Даследуе гісто-
рыю уніяцкай царквы на
Беларусі.

**Габрусевіч Сяргей Аляк-
сандравіч** – прафесар,
загадчык кафедры
беларускай культуры
Гродзенскага дзяржаўнага
універсітэта імя Янкі
Купалы. Даследуе
гісторыю айчыннай
філасофіі і культуры.